

Dəryələrə hökm etmədə tufan,
Səhraları sarsıtmada vulkan,
Sellər gibi akmakda kızıl kan,
Canlar yakar, evlər yıkar insan...

R. Bahar SONAM Hüseyn Cavid: YAZMASAYDIM...
II

R. Bahar SONAM

Hüseyn Cavid:

YAZMASAYDIM ...

II cild

Sürgün edilmək qətildən də betərdir

Məhəmməd (ə.s)

R.Bahar SONAM

HÜSEYN CAVİD

RƏSİZADƏ:

YAZMASAYDIM...

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası
TARİXİ ARAŞDIRMALAR**

R.Bahar SONAM

**R.Bahar SONAM,
Hüseyn Cavid: Yazmasaydım**

Redaktor: Afət Məmmədova

R.Bahar SONAM, Hüseyn Cavid yaradıcılığını təhlil etməklə, böyük mütəfəkkirin yaşadığı zamanın ziddiyyətlərini pərdəli şəkildə bədii-yaradıcı boyalarla nə demək istədiyini şərh etmişdir. Cavid böyüklüyünün poetikasınca, onun nəyin dərkində yanqılara sürgün olunduğunu acı təəssüflə açıb göstərmişdir.

CAVİDin, hədəflərində coğrafi sədd aşmaları çox önəmli, dünyəvi ictimai-siyasi xarakter daşıyır. Və bu ruhu əsas hədəfinə yönətmişdir. Elə buna görə də yazar taleyi səbəbincə, zamanın gözlənilən sərt axarına (represiya) yuvarlanmışdır. Dünyəvi yaradıcılığı isə bir məktəb olaraq tarixləşmişdir: zamanın ictimai-siyasi nöqtəyindən dramatik aktuallığı.

ISBN: 978-9952-8176-5-2

© R.Bahar SONAM

Bakı, 2018

SƏYAVUŞ

Təhlili

Zabilistanda təlim meydanı. Səhər erkən... Coşğun musika. Sadə qiyafəli, qumral saçlı Səyavüş bir köy dəliqanlısilə qılcıq təlimi yaparaq vuruşur. Bir yanda Zaloğlu Rüstəmlə başqa cəngavərlər, bir yanda səmimi çöhrəli, ağsaçlı bir qadınla köylü qızlar və dəliqanlılar tamaşa edərlər. Səyavüş arqadaşına üstün gəlir.

Ümumi alqış.

R ü s t ə m:

Afərin, Səyavüş!

K ö y l ü l ə r:

Yaşa, bin yaşa!

S ə y a v ü ş:

Ər gərək ər meydanında çarpışa.

R ü s t ə m:

Kim istərsə, gəlsin!

İ k i n c i d ə l i q a n l ı:

Bənimdir sıra.

S ə y a v ü ş:

Sən də gəl, ər istər bana saldıra.

Qılıclar parlar, vuruşurlar. Səyavüş üstün gəlir. Alqış...

K ö y l ü l ər:

Yaşa!

S ə y a v ü ş:

Kim gəliрсə gəlsin, çəkinməm.

R ü s t ə m:

Yalnız eşdir ona Zal oğlu Rüstəm.

S ə y a v ü ş:

Bən səndən öyrəndim qəhrəmanlığı,
Yenilsəm də yoqdur peşimanlığı.

R ü s t ə m:

Durmayın, çalın da gurlasın davul.

S ə y a v ü ş:

Aydın olsun kimdir qəhrəman oğul.
(Çarpışirlar, hiç biri yenilməz.)

R ü s t ə m:

Nə sən, nə bən! Biz ər oğlu ərleriz,
Gücdə, saldıışıda həp bərabəriz.
Ətrafdan əskəri muzika eşidilir.
Rüstəm əlini alnına qoyub baqar.

B ə h r a m:

Kimdir onlar? İştə önlərində Tus!

R ü s t ə m:

Bəlli, göndərmişdir onu Keykavus.

(T u s bir bölük cəngavərlə gəlir, təmənnə edər.)

H a m ı:

Salam Zal oğluna Kəyan şahından.

T u s:

Salam Səyavüşa!.. Al, iştə fərman!

(Bir məktub verir.)

Bu gündən atmalı köy mühitini,
Möhtəşəm saraylar bəklıyor səni!

S ə y a v ü ş:

(məktubu gözdən keçirir, Rüstəmə)
Azadə dirliyə alışdım artıq,
Ağır gəlməzmi ya bana ayrılıq?

R ü s t ə m:

Madam ki, əmr etmiş bizə şah baban,
Çıqmalıyız yola günəş doğmadan.

S ə y a v ü ş:

(ağsaçlı, köylü qadına yaqlaşır, əlini öpər).
Sağlıqla, ey böyük, möhtərəm ana!
Sən anadan daha yaqınsın bana!

Q a d ı n:

(onun alnından öpərək)

Quzum! Er-gec parlar adın cihanda,
Diz çökərlər sana qarşı hər yanda.
Zalimlə məzlumu, saqın, bir tutma,
Yediyin ətməyi, duzu unutma!

Hər ölkəyə varsan, bizi anarsın,
Nasırlı əllərə acır, yanarsın.
(*Dərindən ah çəkərək.*)

Şən saraylar məğrur etməsin səni,
Düşün daim yoqsulların dərini.
Uyma evlər yıqan kinli şahlara, Acı!
Köyüsləri yaqan ahlara!
(*Səsini yüksəldərək.*)

Biz səni bəslədik, çalış, adil ol!
Haydi, yavrum, şanlı yol, uğurlu yol!
(*Coşqun musika... Uzaqlaşır*)

R ü s t ə m:

Şanlı yol, uğurlu yol!

K ö y l ü l ər:

Şanlı yol, uğurlu yol!
(*Deyə onların izilə gedərlər.*)

Hüseyn Cavid, beş pərdədən ibarət Səyavuş adlı faciə dramını başdan qısa anlatması ilə oxucunun diqqətini ilk olaraq, əsərin baş qəhrəmanları və ətraf mühitin ictimai-siyasi abı-havası ilə tanışlığı çəkmişdir. Əlbəttə, əfsanələrdən və mütəliyə etdiyimiz bir çox klassik yazarların yaradıcılığından yaxşı bilirik ki, Rüstəm Zal və Səyavuş əski nağılların əsas qəhrəmanlıq hədəfləridir. Məhz buna görə, böyük mütəfəkkir Hüseyn Cavid siyasi-publistik düşüncələrini, dövrün diqqətinə təsir etmək üçün, əsas olaraq meydana ataraq, mif qəhrəmanlarından istifadə etmişdir.

Birinci pərdə...

Keykavus sarayında son dərəcə parlaq bir salon... Bağça-ya baqır, əlvən camlı, ipək pərdəli böyük pəncərələr... Coşqun musiqi ətrafı çıplatur. Gənc, əsmər, cazibəli, möhtəris baqışlı Südabə kölələr omuzuna yüklənmiş taxt-rəvan üzərində ikicariyə ilə bərabər gəlir. Açıq pəncərədən dışarıdakı ziyafəti seyr edər. Palabıyıq bir pişxidmət qapı önündə ayaqda durub baqır.

Birinci cariyə:

(gənc... bağçeyi göstərir)
Nə parlaq ziyafət, nə şanlı bayram!
Keykavus sarayı rəqs edər tamam.

İkinci cariyə:

(*daha gənc*)
Nazlı məlikəmiz Südabə, əfsus,
Hər sevincə qarşı kədərli, məyus.

Südəbə:

Nəş'ədən bayılsa bütün kainat,
Sevda bulutları gülərmi? Heyhat!

Birinci cariyə:

İştə, qədəhlər doldu.

İkinci cariyə:

Yenə meylər sunuldu.
Muzika.

S ü d a b ə:*(Səyavüşün sağlığına içdilər)*

O həm gənc və gözəl, həm də cəngavər.

Birinci cariyə:

Əvət, çeviklikdə bənzər qaplana.

İkinci cariyə:

Qəhrəmandır, üstün gəlir arslana.

S ü d a b ə:

Gücsüz tanrıdansa güclü qəhrəman

Səcdəyə, hörmətə layiq hər zaman.

Birinci cariyə:

Baqsana! Səyavüş gəliyor sana.

S ü d a b ə:Siz çəkilin! *(Pişxidməti göstərir.)*

O da getsin bir yana.

*(Hər üçü gedər. Qumral saçlı, başı açıq S ə y a v ü ş gəlir.)***S ə y a v ü ş:**

Südabə!

S ü d a b ə:

Səyavüş!

S ə y a v ü ş:

Şah babam bəni

Göndərdi ki, də'vət eyləyim səni.

S ü d a b ə:

Söylə, məraqlımı saray həyatı?

S ə y a v ü ş:

Məraqlı olsa da köy xatirətı

Könlümü daima cəzb edib durur.

S ü d a b ə:

Səncə o yaşayış daha xoşmudur?

S ə y a v ü ş:

Çocuqluqdan bəri alışdım köyə,

Zal oğlu Rüstəmdən aldım tərbiyə.

Dağlarda yaşadım, ceyran avladım,

Böylə şənliklərə mənəus olmadım.

S ü d a b ə:*(onun əllərini yaqalar)*

Könül, sən söylədikcə, Anar əski çağları.

Canlandı gözlərimdə Həp Suriyə dağları.

S ə y a v ü ş:*(getmək istər)* Babam səni bəklıyor.**S ü d a b ə:**

Bəkləsin, istəməm, dur!

Orda bütün gözlər səni süzərkən,

Qısqanmağa başlayorum bən həməən.

Qəlbim çırpınıyor dodaqlarımda,

Gəl, öpəyim səni...

(Öpərək başını onun köksünə dayar.)

Bəni bağışla!

S ə y a v ü ş:

Anam ölmüşsə də, bu gün sən bana
İkinci annəsin ısındım sana.

S ü d a b ə:

Deyil ana, sən yalnız
Bana Südabə söylə!
Unutma, bir yaşdayız,
Eş kimiyiz səninlə.
(Bir daha öpmək istər.)

S ə y a v ü ş:

(geri çəkilir) Bıraq!..

S ü d a b ə:

Çəkinmə, ah, dur!

S ə y a v ü ş:

Bən gedəyim. (Gedir.)

S ü d a b ə:

Nə məğrur!
(Pusuda duran pişxidmət son mənzərəyi görür, çəkilir.)

R ü b a b ə:

(gəlir, təlaş ilə)
Nədir gözlərinde coşan fırtına?

S ü d a b ə:

Dərdim böyük, sorma, Rübabə, sorma!

R ü b a b ə:

Sən Suriyə kralının yavrusu,
Yaraşmıyor bu hal sana doğrusu.

S ü d a b ə:

Nə söyləyim, gəlməz dilə,
Bəni üzən fırtınalar.
Gəncliyimi gülə-gülə
Xırpalayan bir kabus var.
Könlümdəki atəşləri
Parlatamaz sönük yangın.
Çəlik qollar istərim ki,
Bəni didsin, parçalasın.

R ü b a b ə:

Söylə, hər nə dərdin olsa aç bana,
Süt anası deyilməyim bən sana?!

S ü d a b ə:

Qoymadı Səyavüş artıq bəndə can.

R ü b a b ə:

Keykavus duyarsa çıldırır, inan!

S ü d a b ə:

Əgər bütün saray yanıb tutuşsa,
Vaz keçəməm onun aşqından əsla!

R ü b a b ə:

Çocuqluq yetişir, topla kəndini!

S ü d a b ə:

Ah, şu sönük tale məhv edər bəni,
Könlümü zorluyor sevmədiklərim,
Sevdiyimdən bilməm nələr bəklərim!?
(Salonu tərk etmək istər.)

Keykavus:*(qarşı gələrək)*

Niçin Səyavüşü qırdın, gəlmədin?

Südbə:

Rahatsız kibiyim...

Keykavus:*(onun gözlərini süzərək)*

Nə olmuş, niçin

O şən yıldızları öpər bulutlar?

Bilirsən ki, sənsiz nəş'ələr susar.

Nərdə rəqqasələr?

Gəlsin, oynasın!

Nəş'ə dalğaları coşub qaynasın.

Ümumiyyətlə, qadın dünyanın bütün fəlakətlərinin kökündə duran əsas səbəblərdən biridir. Təbiətin bu qeyri-adi əsrarəngiz, gözəl varlığı, fərqi yox, kiçik, ya böyük səadətin yaradılmasına əsas olanda isə, onun müqəddəs işığı o qədər şahanə və güclü olur ki... Lakin təhlükəli, eyni zamanda bu incə, müqəddəs varlığı... insan həyatının mənası, yaşamaq cəvhəridir.

Hüseyn Cavid, əvvəlki dram əsərlərində olduğu kimi, Səyavüş dramında da qadın xəyanətini əsas hədəf götürmüşdür. obrazlar müxtəlif cəmiyyətin mənsubu olsalar da, lakin mənəcə xəyanət adlı hədəfdə eynidir.

Tarixə istinadən aydın məsələdir ki, ta qədimdən son əsrlərə qədər davam edən şah-üsul-idarəsinin bir ənənəsi olub: İşğal etdiyi məmləkətin qız-gəlinini öz hərəminə çevirmək və ya ittifaqda olan məmləkət sahibinin qızı ilə evlənmək. Lakin,

şahların gənc qızları öz hərəminə çevirməsinə baxmayaraq, az sonra həmin gənc qadınlar öz yaşdıları ilə sevgi məcarası yaşamağa can atırlar. Sonda isə xəyanət və nankorluq üzündən həyatları faciə ilə son olur.

Hüseyn Cavid, Kəyan tacdarı Keykavusun növbəti hərəmi, Suriya kralının qızı gənc və gözəl Südbənin eşq məcarasını, yenə eynilə əvvəlki əsərlərindəki işvəkar və məkirli qadın psixası üzrə kökləmişdir: Evli olmasına baxmayaraq, aşiqinə inad və mütləq istək. Halbu ki, İran tacdarı Keykavus tarixə istinadən, şöhrətini zalımlığı ilə qanla yazıb. Və çox təəccüblüdür ki, zərif bir vücud elə bir hökmüdarın içində necə bir cəsarət tapıb ki, onun Səyavüş adlı oğluna eşq məcarası ilə mücadilə yollarına düşüb?! Səyavüş onun fikrini biləndə isə, həməən uzaqlaşır... Keykavus qorxusundanmı, qadın fitnəsindənmi, ya nədən...

Və adətə görə, yenə qadın yalanları ilə Südbə Keykavusu yola verməyə çalışır.

Pişxidmət digər salona işarə eylər, rəngarəng tüllərə bürünmüş rəqqasələr əllərində birər gül gəlir. Südbənin ayaqlarına ataraq oynarlar. Sonra bir qismi ona qarşı pərəstişkar bir ahəng ilə şarqı söyləyərək rəqsə davam edər. Sonra yenə sözsüz olaraq oynar və bayğınca bir işvə ilə çəkilirlər. Bu sırada pişxidmət bir məktub gətirir, vəzirə verir.

Keykavus:

Nə yazmış?

Vəzir:

Türk ordusu

Keçmiş bizim hüdudu.

Atılaraq iləri, Talamışlar köyləri.

Keykavus:*(sarsılaraq qalqıboturur)*

İranda Rüstəm kibi
Pəhlivanlar dururkən;
Nə cür'ətdir bilməm ki,
Oh, bu azgınlıq nədən!?

Rüstəm:

Xayır, şahim, aldırma,
Yersizdir bu iztirab.
Rüstəm dursun, onlara
Səyavüş verir cavab.

Tus:

Səyavüş var olsun, bəla görməsin,
Sayğısız düşmana aman verməsin.

Birinci cəngavər:

Səyavüş bu yurdun fəxri, şanıdır.

İkinci cəngavər:

Kəyanın sarsılmaz qəhrəmanıdır.

Səyavüş:

Yurdumuzu çignəyən
Sayğısız hər kim olsa.
İnan ki, çox sürmədən,
Diz çökəcək qarşıda.
Bizdə dəmir biləklər,
Çəlik qollar az deyil;
Saldırıcı, hünərvər
Mərd oğullar az deyil.

Keykavus:*(qızgın bir tevr ilə qalqaraq)*

Yoq kimsədən qorqumuz,
Hazır olsun ordumuz.
Hər parləsın qılıclər,
Görülsün kimdə güc var.

Münəccim:*(gəlir, sola doğru yürür, pişxidmətə)*

Gözlərin hər parıldar,
Yoqsa bir xəbərmi var?

Pişxidmət:

Var yeni bir sevişmə.

Münəccim:

Nasıl, anlat, kim-kimə?

Pişxidmət:

Südabəni gördüm bən
Səyavüşü öpərkən.

Keykavus:

Türk ordusu
Keçmiş bizim hüdudu.
Atılaraq iləri,
Talamışlar köyləri.

Münəccim:

Şahim! Bırağ təlaş!
Qulun – münəccimbaş!

Yıldızları süzərkən;
Keçən gecə duydum bən,
Bu səfərdə ən parlaq
Zəfər bizimdir ancaq.

S ü d a b ə:

Təkbaşına Zal oğlu
Üstün gələr onlara.

K e y k a v u s:

Ya Səyavüş?

S ü d a b ə:

Xayır, o
Getməsin bu qavğaya.

K e y k a v u s:

Niçin?

S ü d a b ə:

Çünki əqrəba!
Dönüklük etməzmi ya?
Anasıdır turanlı...

K e y k a v u s:

(əlini köksünə vuraraq)
Babası da İranlı,
Cihan xain çıqsa da,
Çıqmaz Səyavüş əsla!
(Sağ tərəfdən çıxar.)

M ü n ə c c i m:

(pişxidmətə)
Südəbəni gördün sən
Səyavüşü öpərkən?
Gözdən qaçırma, diqqət!
(Bir kisəcik para atar.)

Al iştə, sus!

(Gedir.)

P i ş x i d m ə t:

İtaət!

(Altınları avıcında oynataraq, şəh qəhqəhə ilə.)

Altın, altın!.. O hər dərdin dərmanı,
Altın pəncəsindən qurtulan hanı?
Çalış cibin dolsun, cihan sənindir,
Ad şahın olsa da, fərman sənindir.

(Kisəni öpərək.)

İştə Yəzdani-pak, iştə Əhrimən!
Həp budur ağlatan, budur güldürən!..
Bu göstərir divi mələkdən incə,
Gündüz bunsuz olar qaranlıq gecə.

B i r i n c i c a r i y ə:

(tələş ilə gəlir)

Ah, fəlakət!..

P i ş x i d m ə t:

Nə var, nə olmuş sana?

Birinci cariyə:

Şahın çılğınlığı varmışdır sona,
Südabə getdi də, o fürsət buldu,
Həmən bizim odamıza soquldu,
Pəncəsində qaldı kiçük cariyə,
Qızıcığazı sürüklüyor heçliyə.

Pişxidmət:

(alayçı gülüşlə)

Yoq, canım, şahımız öylə səfilmi?

(Qolundan tutaraq)

Sarsaq! Bütün qızlar onun deyilmi?

Birinci cariyə:

(geri çəkilib, kinli)

Yerə batsın tacı, gülməsin yüzü!

(İç qarıya baqaraq)

İştə o! Parlıyor canavar gözü,

Qurtar bəni, aman, gəldi...

Pişxidmət:

(yan pərdəyi göstərir)

Gir, saqlan!

(Gizlənilir.)

Kim vaz keçər sənə kibi maraldan.

Keykavus:

(sərxoş adımlarla ikinci cariyəyi izləyərək gəlir)

Getmə, dur, qaçma, gəl!

(Pişxidmətə.)

Saqın, bıraçma!

Pişxidmət:

(qızın önünə keçib yaqalar)

Şaşırma!

Keykavus:

Baq, böylə!

İkinci cariyə:

(şaha qarşı diz çökərək)

Qüsura baqma!

Bir çocuğum, hənz yetişmədim bən...

Keykavus:

Könül həp zevq alır tazə qönçədən,

Unutma ki, hər gün nazlı bir sona,

Yavru bir gövərçin qismətdir bana.

(Qolları arasına alır.)

İkinci cariyə:

(əlində çırpınır)

İstəməm, istəməm, öldürün bəni,

Lakin toqunmayın!

Keykavus:

Pək ey, gəl səni,

İncitməm, sevərək öpüb oqşarım.

İkinci cariyə:

İstəməm...

Keykavus:

Sözümdən çıqsan, doğrarım.
(İçəriyə doğru sürüklər.)

Pişxidmət:

(soyuq gülüşlə)
Gözəl töhfə! Budur nəsibin ancaq!
Qurtuluş yoq sana...

Birinci cariyə:

(pərdə arqasından çıxar, Keykavusun getdiyi tərəfə)
Şərəfsiz, alçaq!

Pişxidmət:

Ağzını yum, bu söz çəkilməz artıq,
Şaha qarşı nədir bu sayğısızlıq!?

Birinci cariyə:

Yetər, o həris bir canavar kibi
Hər gün parçalayıb durur bir qəlbi
Beş gün əvvəl, ah! O qanlı hökmdar
Bənimlə də etdi bu dürlü rəftar.
İsmətimi aldı ayaq altına,
Yalvardım, çıqmadı səsim bir yana.

Pişxidmət:

Qurtuluş yolu yoq deyildir sana.

Birinci cariyə:

Söylə, hanki yoldur o, göstər bana!

Pişxidmət:

(mə'nasız gülüşlə)
Şah keyfini sürdü, bu gündən sonra
(əli köksündə)
Onun kölgəsinə gəlmişdir sıra.

Birinci cariyə:

Anlamadım...

Pişxidmət:

Ondan artan yosmalar,
Bənim yatağında nəş'əyə dalar.
Fəqət çox sürmədən keçər fırtına,
O qız varır şanlı bir komandana.

Birinci cariyə:

(fəna halda sarsılır)
Yetər, sus, yetər, ah, duyğusuz kölgə!
Bən istəməm ləkə üstündən ləkə.
(Getmək istər.)

Pişxidmət:

Getmə, dur!

Birinci cariyə:

Doqunma, yetər, rəzalət!
Göylərəmi uçdu haq və ədalət?

Hüseyn Cavid Səyavuş dram əsərini yaratmaqla, İran və Türkiyə münasibətlərindəki qarşıdurmada, əsasən turançılıq

ideyasını önə çəkmişdir. Və ikinci hərəmi olan Suriya kralının qızı Südabənin fitfasını anlaya bilməyən Keykavusun daha hədsiz dərəcədə əxlaqsız olduğunu açıb göstərmişdir.

İran şahının əxlaqsızlığı o dərəcədə hədsiz imiş ki, bu məzmunu açıq-aşkar yazmağdan belə müəllif çəkinməmişdir.

Keykavus səhnələri tükürpədicə çox dəhşətlidir. Sıra-sıra, müxtəlif rəngli hərəmləri olan bir şahın ikrah həddi o yerə çatmış ki, hətta künc-bucaqlarda dolanan gənc - saray xidmətçilərinin heysiyyət və ləyaqətini ayaqları altına almaqdan belə ar etmir. Əslində, bu ifrat əxlaqsızlıq-məişət pozğunluğu bütün qədim dövr şah üsul-idarəsinin inkaredilməz adəti-davranışıdır. Lakin, o “qara saraylar...”ın Səyavuş kimi kamil düşüncəli, yüksək əxlaqlı işıqlı gəncələri də olub.

Bu zaman gələn, belində qılınc, başında yarım tac olan Səyavuş, Pişxidmətin gənc cariyə qıza qarşı əxlaqsız davranış və kəlmələrini duyunca mat qalır. Gördüyü səhnəni heyrətlə dinlər. Və sonra...

Pişxidmət:

(qıza yaqlaşır)

Həq və ədalətmi?!.. O bir quş olsa,
Şahın sarayında yapamaz yuva.

(Alaycı qəhqəhə ilə.)

Həq və ədalət!.. Nə gülünc əfsanə!
Bu lafdan xoşlanır ancaq divanə.
Çocuqluq yetişir, gəl bu aqşam da,
Vaqtını xoş keçir bənim odamda.

(Qızın qolundan tutaraq)

Unutma ki, sən kibi yüzlərə,
İsmətlər pozulur burda hər gecə.

Birinci cariyə:

Bıraq, demək sən də Keykavus kibi,
Hiçliyəmi gömdün vicdanı, qəlbi?

Pişxidmət:

Söylənmə, gəl bəri!

Birinci cariyə:

(geri çəkilir)

Yetər quduzluq.

Pişxidmət:

(qucaqlar)

Sən bir oyuncaqsın, bən də bir çocuq.

Səyavuş:

(sərt və kinli)

O bir quzu, sən bir quduz canavar.

(Hər biri şaşqın adımlarla bir tərəfə gedər.)

Ah, nə qadar çirkin, vəhşi duyğular!..
Hiç yalan deyilmiş anamın sözü,
Başqa imiş sarayların iç yüzü.
O da bu çirkəblər içində sönmüş,
Gənc yaşında ömrü sərabə dönmüş.
Sarmış da hər yanı bayquşlar səsi,
İştə, gülünc faciələr səhnəsi!

Və əlbəttə, Səyavuş, xalq arasında saraylar haqqında eşitdiyi dumanlı hekayətlərin nə qədər doğru olduğunu, nəhayət öz göz-
ləri ilə şahidi olur.

S ü d a b ə:

(Gəlir. Darğın baqışla ona yanaşar)
Səyavuş! Səyavuş! Küskünüm sana.

S ə y a v ü ş:

Kəyan şahı nerdə? Sözüm var ona.

S ü d a b ə:

Nə söz?

S ə y a v ü ş:

Hərbə aid...

S ü d a b ə:

Şaşırdınmı sən?
Niçin qavğa sözü düşməz dilindən?
Cəlladmısın, səndə gönül yoqmudur?

S ə y a v ü ş:

Bəndəmi?

S ü d a b ə:

Öylə ya...

S ə y a v ü ş:

Niçin?

S ü d a b ə:

(əli köksündə)

Aman, dur!

Səbr edəməm qavğa sözü gəlincə.

S ə y a v ü ş:

Yuca ruhlu annə, qəlbin nə incə!?

S ü d a b ə:

Bir yaşdayız, insaf edib baqsana,
Ana deyil, yalnız vurğunum sana.
(Birdən-birə sarılır)

S ə y a v ü ş:

(şaşqın bir halda geri çəkilir)
Sən xastasın...

S ü d a b ə:

Söylə, təbibim hanı?

S ə y a v ü ş:

Səndə vardır azğın bir əqrəb qanı,
Ehtiras alavı yaqmasın səni.

S ü d a b ə:

Söndür o atəşi, sevindir bəni!
Yoqsa... o atəşdə kəndin yanarsın,
Məhv olurkən bu xoş günü anarsın.

S ə y a v ü ş:

Ölümdən qorqmuyor Keykavus oğlu,
Xəyanət ləkəsi daha qorqulu!..

S ü d a b ə:

(diz çökərək)

Bir busə ver bana!..

S ə y a v ü ş:*(qolundan tutub qaldırır)*

Yetər bu zillət!

S ü d a b ə:

Sənin, həp varlığım sənin...

S ə y a v ü ş:

Rəzalət!

S ü d a b ə:

Gözəlliyə qarşı kordur gözlərin,

Baq, eyi baq!..

*(Sınəsini açar.)***S ə y a v ü ş:**

Əvət, gözəl hər yerin,

Lakin, əfsus, bənim gözümdə çirkin!..

S ü d a b ə:

Təhqir etsən belə biraqmam səni.

*(Sarılır)***S ə y a v ü ş:***(itələyər)*

Çəkil, ehtirasın qara yelkəni!

Sən nəsin? Bir heç, bir şərəf xırsızı,

Vəhşi Suriyənin uğursuz qızı!

*(Pişxidmət bu levhəyi görür, çəkilir.)***S ü d a b ə:***(incə ipək kömləyini yırtıb paralar,**köksü tamamilə dışarı çıxar)*

Gözəlliyə qarşı kordur gözlərin.

(Çılğınca bir ahəng ilə bağırır.)

Sən xainsin, əvət, duyğusuz xain!

Ax, yetişsin, bəni məhv etdi xain!

K e y k a v u s:*(səsə çıxar)*

Kimdir xain?

S ü d a b ə:

Oğlun!

K e y k a v u s:

Nə kirli təhqir!

S ü d a b ə:

“Babam nerdə?” – deyə gəlib söz atdı,

Bana xəyanət əlini uzatdı.

Baq, iştə kömləyim!..

K e y k a v u s:

Əvət, bəllidir.

S ü d a b ə:

Bu çirkin ləkədən xilas et bəni!

(Hönkürtü ilə ağlayaraq pərdə arqasına keçər.)

Keykavus:*(səsə gələn pişxidmətə)*

Çağır münəccimi!

Səyavüş! Səni

Yolundan sapdıran hanki duyğudur?

Səyavüş:

Oğlun nə sapqındır, nə də suçludur.

Keykavus:

Bir həqiqət yoqmu bu sözdə?

Səyavüş:

Əsla!

Ləkəm varsa təmizlərim qanımla.

Münəccim:

Nə olmuş?

Pişxidmət:

Südabə etdi iftira.

Münəccim:

Şahim! Əmr ediniz!

Keykavus:

Var bir macərə,

Acı bir sirr!..

Onu kəşf et sən bizə!

Münəccim:*(qafasını sallayaraq)*

Təlaş verir gözəl bir qadın sizə.

Keykavus:

Səyavüş nasıldır, o suçsuzmu, ya?

Münəccim:

Yoq bir düşüncəsi qavğadan başqa.

Keykavus:

Çarə bul, seçilsin doğru əyridən.

Münəccim:

Əmr ediniz atəş yaqılsın həməən;

Keçsinlər üstündən, diqqət eyləriz,

Yanan suçlu olur, yanmayan təmiz.

Keykavus:Yanan suçlu olur, yanmayan təmiz. *(Qızğın)*

Atəş, atəş!.. Çabuc atəş yaqılsın!

Gördüyü kimi, Səyavüş dramı digərlərindən o qədər təsirli-diqqəti cəlb edəndir ki, bu əsərin axarını ixtisarla vermədim. Çünki, Kəyan taxtının Keykavus əxlaqsızlığı ilə yanaşı, Suriya kralının Südabə iftirasını, təhlil əsasında bütün çılpalığı ilə oxucuya təqdim etmək üçün. Və Pişxidmət əxlaqsız olsa belə, Səyavüşün günahsız olduğunu gördü.

Münnəcimin həqiqəti:

***Yox bir düşüncəsi,
qavğadan başqa!”***

masaya qoyulsa da, lakin əxlaqsız Keykavusun tam əminliyi üçün sınaqın keçirilməsi qərara alınır.

Atəş ətrafında oquyaraq Zərdüşt ayini icra edərlər.

M ö b i d l ə r:

Əmr etmiş Yaradan, Bir sınaqdır iştə!
Günahsız bir insan Yanmaz bu atəşdə.
Qızlar rəqs edərlər.

K e y k a v u s:

Nerdədir məlikə?

B i r i n c i c a r i y ə:

O şimdi bayğın!..

K e y k a v u s:

Bayılsa ayılsın, ölsə dirilsin!
C a r i y ə g e d ə r.

M ü n ə c c i m:

İştə, atəş!

K e y k a v u s:

Bıraq Südabə gəlsin.

M ö b i d l ə r:

Müqəddəs alavdan Keçənlər qurtulur.
Əyri yollar gedən Həp yanar, kül olur.

Qızlar təkrar edərlər. Münəccim Səyavüşün tacını və qılıcını alır, ağ və uzun bir kömlək geyindirər, Südabə saçları dağınıq, bənizi uçmuş olduğu halda cariyələri ilə gəlir.

K e y k a v u s:

Yaqın gəl!

S ü d a b ə:

Əmriniz?

K e y k a v u s:

Girin atəşə!

S ə y a v ü ş:

Bən hazırım.

S ü d a b ə:

Yazıqdır Səyavüşə.

K e y k a v u s:

Öncə sən girərsin.

S ü d a b ə:

Bu xoşdur bana,
Könlümdə yangın var, başda fırtına.
(Acı gülüşlə.)
Tə'sir edərmi hiç atəş atəşə?
Vuruldum yanaraq bən Səyavüşə...

K e y k a v u s:

(əl çalaraq)

Cəllad!..

(Südabəyi kinli baqışla süzərək.)

Nə sayğısız, nə düşgün qadın.

(İki təbərdar ilə cəllad gəlir.)

Alın şu azğını, həməən asılsın!

Hər kəs ibrət alsın cənazəsindən.

S ü d a b ə:

(acı və şaqraq qəhqəhə ilə)

Nə dəhşətli qərar!?

Gözəl düşünsən,

Sevgisiz yaşayan canlı bir məzar!

Sevərkən ölənlər daha bəxtiyar.

(İki-üç adım uzaqlaşaraq dönər.)

Səyavüş, Səyavüş! Sənin bir busən

Dəyərlidir Kəyan tacından...

S ə y a v ü ş:

Ah, sən!..

S ü d a b ə:

Əlvida, əlvida... eşsiz qəhrəman!

Gedərlər.

K e y k a v u s:

Oh, ipəkli yılan, sevimli qaplan!

S ə y a v ü ş:

Lütf ediniz!

K e y k a v u s:

Söylə!

S ə y a v ü ş:

Niçin asılısın?

K e y k a v u s:

Ya nə olsun?

S ə y a v ü ş:

Məhbəslərə atılsın,

Bəlkə Yəzdani-pak edər mərhəmət,

Tutduğundan peşiman olur...

V ə z i r:

Əvət,

Oğlunuz hiç yanılmıyor, əfəndim!

Bu gözəl tədbiri bən də bəyəndim.

K e y k a v u s:

Xayır, bu mümkündürmü?

V ə z i r:

Niçin olmasın?

K e y k a v u s:

Niçinmi? Niçinmi? İştə, o sapqın

Çirkin bir ləkədir Kəyan tacına.

S ə y a v ü ş:

Şaşırmış qadındır, acıyın ona!

V ə z i r:

Baş hərəmdir, əvət, e'dam etsəniz;

Müztərib olacaq bundan ölkəmiz.

K e y k a v u s:

Get, söylə, o vəhşi dağlar pərisi,

Duymamalı artıq bir insan səsi.

R ü s t ə m:

Şah sağ olsun, iştə ordumuz hazır,

Bütün qəhrəmanlar əmrə muntazır.

Keykavus:

(münaccimlər çıxırlar, oğluna)

Səyavüş! Qalmaq bir şübhəm sana,

Vuruldu səndəki parlaq vicdana.

Bir ləkə var bəlkə ayda, günəşdə,

İncə bir iz belə yoq Səyavüşdə.

Əvət, südün təmiz, açıqdır alnın,

Sapdıramaz səni hər oynaq qadın.

Haydi, yavrum! Gözü yollarda ordun,

Get, zəfər Tanrısı yardımçın olsun!

*Keykavus əli ilə işarə edər, Rüstəm, Səyavüş, Tus, Bəhram
və cəngavərlər gedərlər.*

Yenə təkrar edirəm, qadın xisləti çox təhlükəli yanqındır. Bu kimi iblisanə tərzi ilə seçilən məxluqu tərbiyə etmək qeyri-mümkündür. Belə qadın tipi tək kor-koranə şahvətilə deyil, eyni zamanda, hakimiyyət hərisliyi ilə də istənilən maneəni məhv etmək məcburiyyətində olur. Yəni bir ailə çərçivəsində ona rəqib olan qardaşını, bacısını və hətta ərinə qarşı belə qəsd etməkdən çəkinmir. Tarixi filmlər ailə çərçivəli münaqişəli siyasi məsələləri çox mükəmməl dərəcədə göstərə-çatdıra bilir.

İKİNCİ PƏRDƏ...

Yaqında bir köy, uzaqda Bəlx qələsi görünür, səhnədə İran köylüləri daş, çamur daşıyaraq yeni qələ yapmaqla məşğuldur. İşlərində qız və qadınlar da çalışır. Ətrafda iki çadır qurulmuş. İki zəbtiyyə mə'muru ağır yürüyən işçiləri qırbaqla vurub sürətli hərəkətə məcbur edər. İki bənnə divar üstündə türkü söyləyərək çalışır.

Birinci bənnə:

Gəl, quzum, tez ol da gəl!

Gözüm qaldı yolda, gəl!

Çamur gətir, daş gətir!

Durma, arqadaş, gətir!

İkinci bənnə:

Haydi, quzum, kərpic at,

Kirəc gətir, az su qat!

Gecikmə, gəl, durma, gəl!

İşə zərbə vurma, gəl!

Birinci mə'mur:

(aqsayan bir qulu itələyir)

Çapuq yürü, aqsama,

Çox qalmaq aqsama.

İkinci mə'mur:

(İxtiyar köyliyi vurur)

Haydi, şaşqın ixtiyar!

Tənbəllərə qırbaq var.

İ x t i y a r:

Vurma, sönmüş qüvvətim,
Yoqdur daha taqətim.

İ k i n c i m ə ' m u r:

Başqa laf istəməm, sus!
Əmr eyləmiş Keykavus:
Bu qəl'ə hər nə olsa Bitməlidir bir aya.

B i r i n c i m ə ' m u r:

Hər kim boyun qaçırırsa,
Ölümdür ən son cəza.

İ k i n c i m ə ' m u r:

Əvət, bu möhkəm qələ
Yüksələcək göylərə.
(Uzaqdakı Bəlx qələsini göstərir.)
Bəlxə qarşı daima
Olacaq hökümfərma.

B i r i n c i b ə n n a:

Gəl, quzum, tez ol da gəl!
Gözüm qaldı yolda, gəl!
Çamur gətir, daş gətir!
Durma, arqadaş gətir!

İ k i n c i b ə n n a:

Haydı, quzum, kərpic at,
Kırəc gətir, az su qat!
Gecikmə, gəl, durma, gəl,
İşə zərbə vurma, gəl!

B i r i ş ç i q ı z:

(əlində boş çamur tabağı, tələş ilə gəlir)
Gəldilər, ah gəldilər.

B i r i n c i m ə ' m u r:

Kimlər?

İ ş ç i q ı z:

Bir xeyli əskər.

B i r i n c i m ə ' m u r:

Bəlli, şah nəfərləri.

İ k i n c i m ə ' m u r:

(baqar)
Əvət, durma, gəl bəri!
Gedərlər. Çalışan köylülər bir yerə toplanır.

A l t a y:

Qızmış demək yenə saray qurtları,
Çiyneyəcək həp keçdiyi yurtları.

İ x t i y a r:

Altay, Altay, coşma, saqın, duyarlar,
İsyançı, qaçaqçı deyə qıyarlar.

A l t a y:

Bütün ölkə inləyirkən aclıqdan,
Şu vicdansızların qidası həp qan.

İ x t i y a r:

Bitmədi də xalqı üzən qırbaçlar,
Parlayacaq şimdi oqlar, qılıçlar.

İ ş ç i q ı z:

Şah da bərabərmi?

İ x t i y a r:

Kim bilir!

İ ş ç i q ı z:

(Çocuqca bir sadəliklə)

Baba!

Şah da bizim kibi bir insanmı ya?

İ x t i y a r:

Əvət, o da bir nev insan sayılır.

A l t a y:

Yalnız onun iki buynuzu vardır.

İ ş ç i q ı z:

(ixtiyara)

Bən hiç buynuzlu şah eşitməmişdim,

Bu söz doğrumu ya?

İ x t i y a r:

Doğrudur, cicim!

B i r i n c i b ə n n a:

Keykavusun olmasaydı buynuzu

Baş hərəm saymazdı bir uğursuzu.

İ x t i y a r:

Əvət, sanmayın ki, o pək şanlıdır.

B i r i n c i b ə n n a:

Qulağının dibi zə'fəranlıdır.

İ ş ç i q ı z:

Bu hiç olur şeymi?

İ x t i y a r:

Yavrum, ən düzü,

Bütün sarayların budur iç yüzü.

O sapqın bəcəklər föhşə mə'nusdur,

Həya, namus ancaq bizə məxsusdur.

B i r i n c i m ə ' m u r:

(arqadaşı ilə bərabər geri dönər)

Nə var yenə, yoqsa fürsət buldunuz?

Haydi, iş başına!

(Aqsağa bir qırbaç ilişdirir.)

Biçimsiz donuz!

B i r i n c i b ə n n a:

Çamur gətir, daş gətir!

Durma, arqadaş, gətir!

İ k i n c i b ə n n a:

Haydi, babam kərpic at,

Kirəc gətir, az su qat!

Birinci mə'mur:*(düşünüb duran ixtiyar köylüyü şiddətlə vuraraq)*

Haydi, baqıb durma, bunaq ixtiyar!

İxtiyar:

Ah!

Dəliqanlı:*(qolundan tutub qaldırır; mə'mura)*

Vidansız!..

Birinci mə'mur:*(Dəliqanlıya bir sillə vurur)*

Aşma həddini, mırdar!

Dəliqanlı:

Bir də vur!

Birinci mə'mur*(bir daha vurur)*

İştə, al!

Dəliqanlı:*(onu yaqalar; dizi altına alaraq)*

Şımardın, yetər!

Baq, adamı böylə rəzil edərlər.

İkinci mə'mur:*(çalışan köylülərin içindən fırlayaraq)*

Bıraq!

Köylülər:*(ona hücum ilə)*

Saqın, coşma!

*(Mə'muru yaqalayırlar.)***Birinci mə'mur:***(boğuş səslə)*

Bıraq!

Dəliqanlı:*(birinci mə'muru ayağı ilə itərək)*

Sus, alçaq!

Yetər, biz deyiliz sizə oyuncaq.

Bu ilk ibrət olsun, unutma əsla,

Azğınlara qarşı yoq deyil cəza!

Səyavuş dram əsərində bütün səhnələr mükəmməl yaradılmışdır. Buna görə də axarını kəsməyərək, ixtisara ehtiyac bilmirəm. Çünki, Keykavusun əmri ilə tikilməyə başlayan yeni qalının inşaçıları köylü-kənd camaatıdır. Bu isə xalq deməkdir. Yəni xalqla dövlət-saray arasında olan davranışın çılpaq səhnələri...

Hüseyn Cavid, Keykavus şah üsul-idarəçiliyinin xalqla davranışını elə mükəmməl yaradıb ki... Konkret obrazların -məmur və kənd camaatının qarşılıqlı danışıqlarında olan çox dərin mənə kəsb edən ictimai-siyasi detallar dövrün necə də haksızlıq içində inlədiyini göstərir.

Qalanın inşaçıları bənnaların nəğməsinin daxilində, qədəri bilinməyən sirli bir ehtiyac, acı-ağrı var: Məmurların amansız

qamçıları altında təhqir oluna, döyülə-döyülə çalışan köylü insanların-xalqın cəsarəti püskürüncəyə qədər.

Keykavus məmuru o qədər alçaq imiş ki, hətta yaşlı insanın ağsaqqalına belə hörmət qoymur. İşçi qız o qədər sadələvh ki, şah babanın onlar kimi insan olmasına şübhə edir. İxtiyarın: “İnsan sayılır...” etirafında isə, əlbəttə ağır bir mənə var. Altayın isə: “Lakin, iki buynuzu var...” deməsi, tam başqa bir mənə daşıyır. Amma, yazıq işçi qızcıgaz bilmir ki, şah baba görsə, onu “diri-diri udar.”

Və nəhayət, Kəyan məmurunun zülmi-sitəmindən cana doyan xalq-Altay... şahın yeritdiyi boz simasına pələng caynaqları ilə şırım atmağa məcbur olur.

Sus, alçaq!

Yetər, biz deyiliz sizə oynucaq.

Bu ilk ibrət olsun, unutma əsla,

Azğınlara qarşı yox deyil cəza!

Fars əsgərləri ilə Türk əsgərlərinin əxlaqi davranışları eyni ölçüyə qoyulsa, aralarında heç də fərq yoxdur. Hər iki ordu heyəti şərab və qadın düşkünüdür. Onlardakı nizam-intizamsızlıq, əlbəttə pərakəndə, kor-koranə basqınları, günahsız insanları və onların mal-mülklərinin çalınması ilə izah olunur. Tükürpədicə maraqlısı budur ki, niyə görə hər hansı bir hökmüdar digər xaqana elçi göndərdiyi zaman ona qadın da hədiyyə göndərmiş olur?! Dövrün cahilliyimi, ya insanların cəhalət bataqlığında acizliyimi, ya da hökmüdar üsul-idarəçiliyimi ki, insanın dəyəri bu qədər heçdir?! Və Hüseyn Cavidin bəhsi...

...Hər iki tərəf sərxoşca hərəkətlərlə çarpışırlar. Bir qısmı yaralanıb, digər qısmı səndələyir. Bu sırada bir yandan Gərşivəz, bir yandan Bəhram və Tus kəndi əskərləri ilə onlara qarışırlar, qavğa daha qızıdır. Ən sonra Rüstəmlə Səyaviş gəlir.

R ü s t ə m:

(məğrur və amīranə bir səsə bağırır)

Bəhey! Durun, sayğısızlıq yetər!

S ə y a v ü ş:

Aqan qanlar artıq yetər.

İ k i n c i c ə n g a v ə r:

Bən ayıldım, şərab verin!

B i r i n c i d ə l i q a n l ı:

Yay gətirin, oq gətirin!

(Əlindəki yaya oq qoyur.)

S ə y a v ü ş:

(düşən yaralıları göstərər)

Bunca xalqı əzib bitirmək niçin?

Hər tərəfdən çəlik qollar seçilsin.

Çarpışsın yigitlər həp birər-birər,

Kim üstün gəlersə ondadır hünər.

R ü s t ə m:

Əfrasiyab hanı? Çıqsın meydana!

Büksün qollarımı, ər deyim ona.

G ə r ş i v ə z:

O yoqsa da qarşıdadır Gərşivəz.

R ü s t ə m:

Rüstəm hər qəhrəman ilə döyüşməz.

G ə r ş i v ə z:

Öyünmə çox, ağlar öncə gülənlər.

S ə y a v ü ş:

(Bəhrama)

Umulmaz bir təhqir, bunu kim dinlər!?

R ü s t ə m:

Unutma ki, o yılmaz bir qəhrəman!

S ə y a v ü ş:

Ər deyilim ona verirsəm aman.

G ə r ş i v ə z:

(alaycı gülüşlə)

Çocuqlarımı çıxmaq istər qarşıma?!

S ə y a v ü ş:

Nə cür'ət!.. Çocuqmu söylədin bana?

Ucuz oturmaz bu gülünc söz sana.

G ə r ş i v ə z:

Bir düşün, anana yazıq deyilmi?

S ə y a v ü ş:

Boş öyünməkdənsə vuruşmaq eyi.

Qılıclar parlar, bir qədər vuruşurlar.

R ü s t ə m:

İran güvəndikcə böylə arslana,

Gülünc olmaz hiç bir dostu, düşmana.

G ə r ş i v ə z:

(qalqar, yenə hücumu başlar)

Böylə boş yaralar vız gəlir bizə.

S ə y a v ü ş:

Bən hazırım.

P i r a n:

(xızlı adımlarla gəlir, hayqırır)

Durun! Nə olmuş sizə?

R ü s t ə m:

(Tusa, xüsusü)

Kimdir şu ixtiyar, hanki qəhrəman?

T u s:

İştə Əfrasiyab vəziri Piran!

P i r a n:

Bu dəhşətlər niçin, bu qan niçindir?

R ü s t ə m:

Onu sərdarınız Gərşivəz bilir

G ə r ş i v ə z:

Bənsiz alavlanmış bu kinli qavğa.

R ü s t ə m:

(türk əskərlərini göstərir)

Bunları coşduran hanki qasırga?

G ə r ş i v ə z:

Bən göndərdim doğru xəbər bilsinlər,

Gərginlik sirrini duyub gəlsinlər,

Sonra baqdım ki, parlıyor qılıçlar.

P i r a n:

Fəqət niçin? Bəlli ki, bir səbəb var.

R ü s t ə m:

(cibindən çıxardığı kağıza ona uzatır)

İştə məktub, oqu!

P i r a n:

(oqur)

Bu bir fitnədir.

R ü s t ə m:

Ya o talanlar, o basqınlar nədir?

P i r a n:

Basqınmı? Hər zaman bildiyin oyun...

Sizinkilər çalar qaramal, qoyun,

Bizimkilər ərzaq için saldırır,

Məs'ulmu ya buna hökumət?.. Xayır!

*Bu sırada yarımçıplaq və yaralı bir yığın erkək köylü gəlir.
Köylülər əllərindəki dəyənək, yaba, oraq və baltaları sallaya-
raq isyançı bir ahəng ilə.*

İ x t i y a r:

İştə onlar, iştə onlar!

Tüğyan edən şu azğınlar!

Həp əzildik, həp soyulduq,

Xain əllərdə məhv olduq.

R ü s t ə m:

Göstər, hanı o xainlər?

Cəza görsün birər-birər.

A l t a y:

(Həyəcan içində həm uzaqları, həm də İran əskərlərini göstərir.)

Bir yandan Turanın qaçaq elləri,

Bir yandan İranın azğın əskəri.

Qanımızı içib-içib doydular,

Qız-gəlini soyub çıplaq qoydular.

İ x t i y a r:

Yüzlər soluq, gözlərdə fər qalmamış,

Çökmüş göküsələrdə cigər qalmamış.

R ü s t ə m:

(ətrafındakılara)

Ar olsun sizlərə, ar olsun, əvət!

Əsla ummadığım alçaq xəyanət.

Sizdən uğurludur taun, qasırga,

Xayır, yol verilməz bu azğınlığa.

P i r a n:

İştə, ən silinməz qara bir ləkə,

Hiç də yaraşmıyor bu, əskərliyə.

Altay:

Lə'nət bu varlığa, yetər, usandıq,
Kəndi yaqduğumuz atəşdə yandıq.

İxtiyar:

(köylüləri göstərir)

Baqın bunlara, bir baqın bunlara!
Nifrət sizə, sizdəki qanunlara!

Altay:

Taun da, vəba da uğurlu sizdən,
Ölüm belə qaçar işgəncənizdən.

Səyavüş:

(sarsılır, qızgın və coşğun)

Ötər keçdiyiniz yerdə bayquşlar,
Qəhrəman cildinə girən sərxoşlar!
Məzlumlara qarşı duyğusuz qalan
Bir insandan daha şərəfli qaplan!..
Biz gəldik ki, çignənməsin yurdumuz,
Məgərsə çignəyən kəndi ordumuz.
Qıtlıq, aclıq, tufan, ölüm, fırtına...
Cümləsi bir yana, sizlər bir yana.

Altay:

And olsun vicdana, bu gündən sonra,
Hər kim yan baqarsa şu yoqsullara,
Yıldırımlar patlayacaq başında,
Adı yazılacaq məzar taşında.

Hüseyn Cavidin əsərin ikinci pərdəsindəki qadın məkri və elçi ilə bağlı səhnəsi də çox maraqlı, heyrətamizdir. Sudabəyə cəza kəsilsə belə, yenə də ağılsız məxluq öz mümkün olmayan ucuz niyyətindən əl çəkmir. Bu necə sevgidir? Şahın yatağının qadını olan hərəm onun oğlunun eşqilə yanır?! Bu, təmiz, ülvi hisslər deyil. Sadəcə harın bir saray qadınının alçaq düşüncəli, aşırı dərəcədə azğın şahvətidir.

Elçi ilə bağlı səhnədəki siyasi fikir-düşüncələrin kor-korənəliyi isə, bir məmləkətin sabahı üçün törənə biləcək ağır fəsadların labüdlüyünü göstərir. **Çin elçisinin Keykavusa sayaqlaması:**

O bir təhlükədir İrana, Çinə,

Gündən-günə aşib durur həddini,

Həm sizə, həm bizə qarşı var kini.

Keykavus:

Qorqutamaz bizi öylə fırtına,

Məndən səlam edin Çin xaqanına!

Dostluğumuz sağlam, təməlli olsa,

Altay üfüqləri batar həp yasa.

Elçinin gedişindən sonra Rüstəm ilə başlayan Keykavusun əvvəli xoş, sonrası ağır dartışması diqqəti daha çox çəkən və olduqca təəssüb doğuran səhnədir. Və Kəyan tacıdarı nə qədər zülmkar olsa belə, lakin Rüstəmin onun kimi əxlaqsız bir əyyaş hökümətdən heç bir çəkinəcəyi yoxdur. Tarixi həqiqətdə necə olub, bunu dəqiqliyi sual altında, lakin Hüseyn Cavid bu kimi səhnələri mükəmməl yaradıb.

R ü s t ə m:*(Bəhramla girər, əskərcə təmənnə edərək.)*

Səlam!..

K e y k a v u s:

Nə yaptınız? Nə oldu qavğa?

R ü s t ə m:

Ordular vuruşdu qarşı-qarşıya.

K e y k a v u s:

Sonra?

R ü s t ə m:Birər-birər başlandı döyüş,
Gərşivəzə üstün gəldi Səyavüş.**K e y k a v u s:***(məğrur və məmnun)*

Hələl olsun ona qəhrəman adı.

R ü s t ə m:

Dostlar deyil, düşman da alqışladı.

K e y k a v u s:

Sonra?

R ü s t ə m:Piran gəldi, xəbər verdi ki,
Onlarda olmamış qavğa istəyi.**K e y k a v u s:***(sinirli)*

Ya kimlədir basqın yapan alçaqlar?

R ü s t ə m:

Bir yığın ac, başı pozuc qaçqlar.

K e y k a v u s:

Sonra?

R ü s t ə m:Haqsız qanlar aqmasın deyə,
Səyavüşlə Piran gəldi bir rə'yə.**K e y k a v u s:**

Nasıl?

R ü s t ə m:

Barışdılar.

K e y k a v u s:*(qızğın)*

Barışdıları?!?

R ü s t ə m:

Yersiz vuruşmanın mə'nası varmı?

K e y k a v u s:

Xəyanət! Xəyanət!..

Alçaq xəyanət!

Əfrasiyabdandır bu hiylə əlbət.

R ü s t ə m:Hiç də öylə deyil, basqın yapanlar;
Həpsi yol vuranlar, yoldan sapanlar,
Yalnız onların ya, bizimkilər də
Dirlik qoymadılar qomşu köylərdə.

Keykavus:

Köylər dağılsa da ağrıtmaz bəni,
Ancaq Əfrasiyab bilsin həddini.

Rüstəm:

Bir səbəb yox ikən, bəncə bu qavğa
Ağır bir zərbədir qəhrəmanlığa.

Keykavus:

(acı və alaycı qəhqəhə ilə)
İştə, hər ikiniz qorqaq və miskin!
Səyavüş də xain, Rüstəm də xain!..

Rüstəm:

(sərt və kinli)
Qorqaqmı, xainmi?! Çirkin iftira!
Dayanmaz insan bu təhqirə əsla!

Keykavus:

(bağırır)
Rüstəm!

Rüstəm:

(eyni ahənglə)
Həddini bil, nə sandın bəni?

Keykavus:

Sus! Şöhrətin məğrur etməsin səni.

Rüstəm:

Saqın, güvənmə çox təxtü tacına!

Keykavus:

(sinirli adımlarla gəzinərək)
Səyavüş də söz yox, uymuşdur sana,
Hər ikiniz asi! Azğın bir asi!
Layiq sizə ancaq ölüm cəzası!..
(Salonu tərk edər.)

Rüstəm:

(sarsılır, Bəhrama)
Eşitdinmi böhtanları?
Eşitdinmi həzryanları?!
İştə quduz bir canavar,
Başda ölüm xülyası var.

Bəhram:

Çıldırırsa da farqı yoqdur,
Sənin gücün daha çoqdur.

Rüstəm:

Artıq bana oldu əyan;
Cənnət imiş Zabilistan.
Dönməliyim əski yurda,
Namus, şərəf həpsi orda!..
(Südabə pərdə arqasından görünür və geri çəkilir.)

Bəhram:

Ya Səyavüş!

R ü s t ə m:

Hiçdir sonu,
 Çabıq, yoldan çevir onu!
 Gördüyünü söylə, həmə
 Uzaqlaşsın bu ölkədən.
 Gedərsiniz sən də, o da
 Əfrasiyab hüzuruna.
 Dayısıdır, hiç olmazsa
 Orda qiyam olmaz ona.
(Sinirli və qızgın.)
 Bıraq, burda Südəbən
 Zevci dalsın da işrətə;
 Ədalət və qanun desin
 Hər zülmə, hər cinayətə.

Göründüyü kimi, fitnəkar bir Çin elçisinin məkrinə uyan və hətta öz xalqına da qəsd etmək iqtidarında olan düşüncəsiz bir şahın Rüstəm kimi güclü bir hərbi qəhrəmanını necə eşidə bilər?! Hətta oğlu Səyavuşa belə rəhm etməyən.

Ümumiyyətlə, hər hansı bir məmləkətdə ədalətsizlik, zülm-sitəm həddini aşanda... əlbəttə, o say-seçmə insanlar öz vətənlərini - doğma yurdlarını tərk etmək məcburiyyətində qalır. Bu fəlsəfi-psixoloji həqiqət hər zaman aktualdır. Keçmişən, dünən və bu gün.

ÜÇİNCÜ PƏRDƏ...

*Ətrafda yalçın qayalar və yeşil ovalar...
 Uzaqda çoban düdiyi çalınır.*

S ə y a v ü ş:

(Bəhramla bərabər gəlir. Başında tunc dəbilqə var)
 İştə ana yurdu, Turan ovası!
 Yalçın qayalarda qartal yuvası!

B ə h r a m:

Böylə mənzərələr İranda azmı?
 Daha üstün desəm doğru olmazmı?

S ə y a v ü ş:

Lakin Südəbən vəhşi ədası,
 Kinli bir babanın ölüm cəzası
 Qaçaq kibi etdi bizi dərbəder.

B ə h r a m:

Unut, nə olmuşsa, həp keçər, gedər.
(Cibindən bir kağız çıxarır.)
 Hiç aldırma, Əfrasiyab var olsun,
 Məktubunu oqu, nasıl da məmnun!
 O da saray, bu da!.. Nə farkı varmış,
 Bəklər səni burda həp sevgi, alqış.

S ə y a v ü ş:

Saray aləminə bəndə yoq həvəs,
 Həpsi qanlı məhbəs, parlaq bir qəfəs.
 Dayım gömdürsə də bizi altına,
 Qoltuğa sığınmaq ağırdır bana.

Bu sırada kənardan qızların türküsü eşidilir.

Qızlar:

Bəyaz, pənbə, nazlı bir quş
Yalçın qayalıqda durmuş,
Boynunu, baq nasıl burmuş?
Kimi gözlər gövərçinim?
Bənim dilbər gövərçinim!

Bəhrəm:

(heyətlə göstərir)

İştə, gözəl, yosma qızlar!
Yayları var, oqları var.

Səyavüş:

Həpsi ava çıqmış bəlli,
Bir az yoldan çəkilməli...

Bəhrəm:

Nə gözəldir qadın səsi,
Könül açar şən nəğməsi!

Səyavüş:

(mə'nalı ahəng ilə)

Əvət, qadın incə xilqət,
Alçalırsa, hiçdir fəqət.

Əfrasiyabın qızı Firəngiz və nədimələr türkü söyləyərək gəlirlər.

Qızlar:

Gövərçinim qanat açar,
Yüksək bulutlara uçar.

Rəqs edərək uçar, uçar,
Qayğı bilməz gövərçinim,
Enib gəlməz gövərçinim.
Zaman olur atar bəni,
Bir gülüşə satar bəni,
Birdən gözü tutar bəni,
Həmən qoşar gövərçinim,
Ruhu oqşar gövərçinim.

Birinci nədimə:

Firəngiz! Diyorlar Səyavüş gəlir.

İkinci nədimə:

Bən də eşitmişim, fəqət kim bilir?

Firəngiz:

Diyorlar yenilməz qəhrəman imiş,
Adı-sanı dillərdə dastan imiş.

Birinci nədimə:

Diyorlar Südabə vurulmuş ona.

Firəngiz:

Demək, annə aşıq oğluna.

Birinci nədimə:

(ətrafa baqır)

Dur, o nə? Baqsana, maral yavrusu!

İkinci nədimə:

(nişan alır)

Ürkütmüşdür onu ölüm qorqusu.

Firəngiz:*(yayına oq qoyaraq)*

Durun, diri tutmalıyım bən onu.

(Gedər.)

Şaşırdı, baq, dəyişdirdi yolunu.

Xızlı adımlarla gedərlər.

Səyavüş:*(Bəhramla çıxaraq)*

Həpsi bir-birindən sevimli dilbər!..

Bəhram:

Şübhə yoq, saraya məxsus pərilər...

Səyavüş:

O incə səslərin dalğalı şe'ri

Xatırlatdı bana anam Xubçehri.

Burda rast gəlib də avçılar ona,

Armağan götürmüş İran şahına.

Tosun:*(yaylı, oqlu bir dəliqanlı, əlində davşan ölüsü gəlir)*

Gün aydın!

Səyavüş:

Xoş bulduq, sənin adın nə?

Tosun:

Tosun...

Səyavüş:

Əfrasiyab payı təxtinə

Yol çox uzaqmıdır?

Tosun:

Xayır, pək yaqın.

(Yana baqaraq, məraqla)

O nə? Çevrəsini sarmışlar avın.

*(İlərilər.)***Səyavüş:**

Dur, baqayım, gülərmi tale bana?

*(Yayına oq qoyaraq qaya dibinə çəkilib, görünməz olur.)***Tosun:***(Bəhrama bağırır)*

Afərin, afərin!

Bəhram:

Nə var?

Tosun:

Baqsana!

Yoldaşın devirdi avı bir oqla.

Bəhram:*(ilərilər)*

O bir məharətmi?

Tosun:

Deyilmi?

Bəhram:

Asla!

S ə y a v ü ş:

Ah!..

(*Səsi eşidilir.*)

B ə h r a m:

(*qoşar*)

O kimdir?

T o s u n:

Arqadaşın vuruldu.

B ə h r a m:

(*gəlməkdə olan Səyavüşün qoluna baqaraq*)

Yaranmı var?

Ver baqayım, nə oldu?

S ə y a v ü ş:

Oqla vurdu avçı qızlardan biri.

B ə h r a m:

Hanki?

S ə y a v ü ş:

(*nədimələr ilə gələn Firəngizi göstərir*)

Öndə gələn şu oynaq pəri!

F i r ə n g i z:

(*yaqlaşır, əlindəki vurulmuş maralı Səyavüşə uzatır*)

Al, şu sənini!.. Bən ki, qıymazdım ona.

S ə y a v ü ş:

İştə, əlverir bu mükafat bana.

F i r ə n g i z:

(*tələş ilə nədimələrə*)

Sargı verin, çabuq!

S ə y a v ü ş:

Bir şey deyildir.

T o s u n:

(*verir*)

Al!

F i r ə n g i z:

Gətir sarayım...

S ə y a v ü ş:

İstəməz.

F i r ə n g i z:

Gətir!

(*Dərman qoyub yarayı sarar.*)

T o s u n:

(*yardım edər, mə'nalı ahəng ilə*)

Həm yaralar bizim qızlar, həm sarar.

S ə y a v ü ş:

Onda cürət də var, mərhəmət də var.

F i r ə n g i z:

(*süzgün baqışla*)

Avcıgəzi diri tutmaq istərkən Bıraqmadın...

S ə y a v ü ş:

Suçum çoxdur gücümdən.

B ə h r a m:*(bir az sərt, Firəngizə)*

Qarşılıq görürdün qız olmasaydın.

S ə y a v ü ş:

Bəhram! Zəifliyin sözündən aydın.

F i r ə n g i z:*(gülümsər)*

Zəiflər daima gücdən bəhs edər.

S ə y a v ü ş:*(Bəhrama)*

Bu ən kəskin cavab! Düşünsən, yetər.

T o s u n:

İştə, Əfrasiyab da çıqmış ava,

Kimsə qalmamışdır bu gün sarayda.

F i r ə n g i z:

Av için yararmı öylə dəbdəbə?

Qarşı çıqmış onlar həp Səyavüşə.

B i r i n c i n ə d i m ə:

Əvət, doğru...

İ k i n c i n ə d i m ə:

İştə, gəldi Piran da.

F i r ə n g i z:

Haydi seyr edəlim biz də bir yanda.

*(Çəkilmək istərlər.)***P i r a n:***(gəlir)*

Səyavüş? Sənmisin?

Xoş gəldin, oğlum!

*(Qucaqlar öpər, Bəhrama əl verər.)***F i r ə n g i z:***(heyətlə)*

Səyavüşmü?!

P i r a n:*(sarğıya baqar)*

O nə?

S ə y a v ü ş:

Çizilmiş qolum.

T o s u n:

Həm yaralar bizim qızlar, həm sarar.

B ə h r a m:

Öylə bir şey deyil, keçər...

P i r a n:*(gələnləri Səyavüşə göstərir)*

Baqsana!

İştə, bütün saray çıqmış qarşına.

S ə y a v ü ş:

Təşəkkür!.. Az deyil lütfünüz bana,

Bilməm ki, layiqmi Səyavüş buna?

P i r a n:

Hər könüldə sana hümrət bəslənir,
Adın Altay dağlarında səslənir.
(Əfrasiyab hökumət ərkani ilə gəlir.)

P i r a n:

(Səyavüşə)
Dayın Əfrasiyab, o şanlı xaqan!
(Əfrasiyaba)
Oğlumuz Səyavüş, adlı qəhrəman!

Ə f r a s i y a b:

(Səyavüşü qucaqlar, öpər)
Xoş gəldin, bu yurda gətirdin səfa,
Qəhrəman Səyavüş!

H a m ı:

Var ol, bin yaşa!

Ə f r a s i y a b:

(ətrafindakılara)
İştə, həmsirəmin şahin yavrusu!
Parlar gözlərində zəfər duyğusu.

S ə y a v ü ş:

Çocuq babasından qaçarsa, bəlli
Ana qucağında bulur təsəlli.

Ə f r a s i y a b:

Əvət, İran sana baba ocağı,
Bu yurtda bulursun ana qucağı.
Şübhəsiz xor baqsa baba oğluna,
Ana köksü daim açıqdır ona.

G ə r ş i v ə z:

Bu ölkənin qorqu bilməz elləri,
Kişnəyən atları, coşğun selləri,
Qartal yavruları səni gözlüyor,
Hər səninçin şanlı günlər özlüyor.

Üçüncü pərdəni lazımlı yerinə qədər sərbəst buraxdım ki, Səyavüşün Turan torpağına gəlişi ilə Əfrasiyabın – dayısı qızı ilə qarşılaşması və saray əhli önündə Əfrasiyabın onun pişvazına çıxmasının gözəlliyi duyula və təsəvvür edilə bilinsin. Təbii ki, bu əsrarəngizliyi içindən oyacaq Gərşivəz kimi bir kabus da var. Əlbəttə bu, sırf Dədə-Qorqud boyudur ki, öz əksini Hüseyn Cavid poetikasında tapmışdır.

Əfrasiyab sarayında türk zövqünə uyğun bir salon...

Ə f r a s i y a b:

Afərin Səyavüşə, dün vuruldum bən ona,
Vaqif imiş gerçəkdən bütün hər b üsuluna.

P i r a n:

Bəsləmiş qucağında onu sənin həmsirən,
Sonra almış tərbiyə Rüstəm kibi yigitdən.

Ə f r a s i y a b:

Çalış, mümkün olduqca, al da onun könlünü,
Unutsun keçənləri, xoş keçirsin beş günü.

P i r a n:

Bəncə Səyavüş qızın Firəngizlə birləşsə,
Birləşir iki ölkə...

G ə r ş i v ə z:

(son sözləri dinlər, alaycı tərz ilə)

Əvət, gözəl vəsfəsə!..

Ə f r a s i y a b:

Firəngizlə Səyavüş görüşdülərmə?

P i r a n:

(əli ilə rədd edər)

Asla!

Ə f r a s i y a b:

O halda sən onların fikrini sor da, anla!

G ə r ş i v ə z:

(acı və alaycı gülümsəyişlə)

Tezdir daha, bəkləyin, çocuq sanmayın onu,

Bir siyasət olmasa, atmaz baba yurdunu.

Ə f r a s i y a b:

Yersiz şübhə!.. Bu səndə ikinci bir təbiət...

P i r a n:

Səyavüşdən uzaqdır, hər hiylə, hər siyasət.

(Əfrasiyabla Piran çıxar.)

G ə r ş i v ə z:

Gör bəndən daha əvvəl kimlər vəliəhd olur!?

Xayır, yaşıtmam onu, umulmaz cəza bulur.

(Çıxar.)

Firəngiz nədimələrlə girir.

B i r i n c i n ə d i m ə:

Firəngiz, Firəngiz!

Nə olmuş sana?

Söylə, səni üzən hanki fırtına?

İ k i n c i n ə d i m ə:

Baygın gözlərində acı bir hal var,

Səyavüşdənmidir bu ızdırablar?

F i r ə n g i z:

O bir yıldız kibi aqdı könlümə,

Atəşli bir çiçək taqdı könlümə.

Əlimdən aldı səbrimi, uyqumu,

Alav dalğaları sardı ruhumu.

Çırpınan qəlbimə yardım eyləyin!

Dərdimi siz açın, ona söyləyin!..

İstəməm, istəməm, açmayın, xayır,

Bəlkə onun könlü başqasındadır?!

B i r i n c i n ə d i m ə:

Xayır, sənsin onun dilək pərisi.

İ k i n c i n ə d i m ə:

(qarıya baqar, arqadaşına)

Biz gedəlim, gəldi işlə kəndisi!

B i r i n c i n ə d i m ə:

(Firəngizə)

Əmin ol ki, ələ düşməz bu fürsət.

F i r ə n g i z:

Bilməmə nə söyləyim?

İkinci nədimə:

Haydi, cəsarət!..

(Pərdə arqasına çəkilirlər.)

Firəngiz:

(əli alnında, şaşqın)

Uf, yadımdan çıxdı bütün sözlərim.

Səyavüş:

(gəlir, vurğun bir ahəng ilə)

Sənmişin?.. Nihayət, güldü gözlərim.

Firəngiz:

Yaran nə haldadır?

Səyavüş:

Həp sağalmamış.

Firəngiz:

(qoluna baqar, şübhəli gülümsəyişlə)

Hanı? Ondan bir iz belə qalmamış...

Səyavüş:

Qəlbimdədir izi, görünməz gözə,

Sızlar, durur, gəlincə biz yüz-yüzə.

Bir kərrəcik səni avlaqda gördüm,

Sonra həp gözümdən iraqda gördüm.

Bütün qızlar bana yaqın olduqca,

Sən ürküb qaçırsın, səbəbsizmi ya?

Firəngiz:

(süzgün baqışla)

Qaçmaq da yaqlaşmaq için bir yoldur.

Səyavüş:

Səyavüş o halda bəxtiyar olur.

Firəngiz:

Bəxtiyarmı!?

Səyavüş:

Əvət, bir anlat bana,

Sənin də nisbətini varmı xaqana?

Firəngiz:

Bən bir misafirim bu aşiyanda,

Köçmək üzrəyim ən yaqın zamanda.

Səyavüş:

Hanki bir diyara?

Firəngiz:

Kəndim də bilməm!?

Səyavüş:

Tühaf bilməcədir!

Almaz düşüncəm,

Hanki səyahətə çiqsa bir durna,

Bir gövərçin uçub qaçsa hər yana,

Yenə aqşam üstü bulur bir yuva...

Firəngiz:

(gülümsər, mə'nalı bir tevr ilə)

Şübhəlidir bənim için o mə'va.

S ə y a v ü ş:

Sözlərin başqadır, gözlərin başqa...
(Əllərini yaqalamaq istər.)

F i r ə n g i z:

(pərdə arqasına keçər)
Dur, gələn var, görüş qalsın sonraya.

S ə y a v ü ş:

(gözləri ilə onu izlər, həyəcan içində)
Bən uymadım hər dilbərin kamına,
Uğradım çoqunun intiqamına.
Bilmədim ki, bir gün bənd olur könül
O şahin gözlərin ehtişamına.
Yürürkən sanki naz edər göylərə,
Səcdə etməyimmi xoş xuramana?

(Əfrasiyab, Piran, Gərşivəzvə Tosun girir.)

Bir gövərçin əsir etdi qartalı
Gözəllik namına, sevgi namına.

Ə f r a s i y a b:

Nədir bu dalğınlıq, nə olmuş, oğlum?

S ə y a v ü ş:

Saray həyatından artıq yoruldu.

P i r a n:

Dayın həp şən görmək istiyor səni,
Burdan evləndirmək istiyor səni.

S ə y a v ü ş:

Hər nəyə əmr etsə xaqan haqlıdır,
Lakin Səyavüşün qəlbinə, xayırlar...

G ə r ş i v ə z:

Bəlkə İranda var başqa sevdiyi.

S ə y a v ü ş:

Asla!..

Ə f r a s i y a b:

(Tosuna)
Firəngizi çağırırsan eyi,
Uzlaşsalar, düyün başlanır yarın.

P i r a n:

Firəngiz gözüdür bütün qızların.

S ə y a v ü ş:

Kimsəyə bən könül vermədim daha,
Yalnız bir avçı qız gördüm avlaqda.
Həmən könlümü bir baqışda çaldı,
Yadigarı iştə qolumda qaldı.

Ə f r a s i y a b:

Bütün qızlar gəlsin!

P i r a n:

(işarə eylər)
Olur, pək ə'la.

G ə r ş i v ə z:*(ətrafə)*

Ah, sevdiyi birdən Firəngiz olsa!?

Dəhşət daha kəskin olur şübhəsiz.

*Q ı z l a r g ə l i r:***Ə f r a s i y a b:***(Səyavüşə)*

Hankisidir?

S ə y a v ü ş:

İştə!..

*(Firəngizi göstərir.)***Ə f r a s i y a b:***(məmnun)*

Qızım, Firəngiz!

S ə y a v ü ş:

Bən misafir sandım onu sarayda.

Ə f r a s i y a b:

Yanlış da bir naxış!..

P i r a n:

Əvət, öylə ya,

Həyat səhnəsində həp misafiriz.

Ə f r a s i y a b:*(Firəngizə)*

Sən də könlünü aç!

F i r ə n g i z:

Siz vəkilsiniz.

Ə f r a s i y a b:

Afərin, pək gözəl cəvab, afərin!

(Qolları arasına alır. Sonra vəzirə.)

Piran! Uğurludur sənin əllərin,

Dəyişdir bunların bazubəndini,

İcra olunsun da nişan ayini.

P i r a n:*(Səyavüşün bazubəndini Firəngizin qoluna, onunkunu da Səyavüşün qoluna taqar.)*

İştə, ruhlardakı duman savuşdu,

İki yıldız bir-birinə qavuşdu.

G ə r ş i v ə z:*(Tosuna, kinli)*

Xayır, xayır, mümkün deyil bu asla,

Gərək dağılsın şu uğursuz yuva!..

T o s u n:

Fikrin nədir?

G ə r ş i v ə z:

Onu göstərir zaman.

P i r a n:

İştə, alqışlara layiq bir nişan!

Ə f r a s i y a b:

Səyavüşə tac və xəl'ət verilsin.

S ə y a v ü ş:

İstəməm, sadəlik xoşdur bənimçin,
İranda da vardı tacım, xəl'ətim,
Həp bıraqdım, həzz etmədi xislətim.

Ə f r a s i y a b:

Niçin bıraqdın? Pək uğursuz şeymi?

S ə y a v ü ş:

Sıqdı bəni altın bir zəncir kibi.

Ə f r a s i y a b:

Haydi bəndən böyük bir rütbə istə!

S ə y a v ü ş:

Gözüm yoqdur bənim hiç bir rütbədə.

P i r a n:

Cəngavərlik daha xoş gəlir ona.

Ə f r a s i y a b:

Göndərəyim səni Çin hüduduna;
Böyük bir vilayət isyan içində
Həp çırpınıb durur al qan içində.

S ə y a v ü ş:

Al qan içindəmi? Səbəbsizmi ya?

Ə f r a s i y a b:

Yasamızı kimsə almıyor saya.

S ə y a v ü ş:

(məğrur)

Bir ay belə sürməz o qanlı dalğa.

G ə r ş i v ə z:

(ətrafa)

Cənazən gömülər orda toprağa.

P i r a n:

(əlini Səyavüşün omuzuna qoyaraq)

Səyavüş söndürür onu şübhəsiz.

Ə f r a s i y a b:

(qızını süzərək)

E'tiraz etməzmi buna Firəngiz?

F i r ə n g i z:

İki könül birsə, diləklər də bir.

Ə f r a s i y a b:

Gedin, birlik sizə səadət verir. *Gedirlər.*

Göründüyü kimi, turan sarayını təməmindən oymağa başlayan Əfrasiyabın doğma qardaşı Gərşivəzdir. Bacısı oğlu Səyavüşün səfəliyinə əminliklə söykənən qardaşı Əfrasiyaba sirlə bir məkirle deyir:

Tezdir daha, bəkləyin,

Cocuq sanmayın onu,

Bir siyasət olmasa,

Atmaz baba yurdunu.

Ə f r a s i y a b:

Yersiz şübhə!..

Bu, səndə ikinci təbiət.

Təbii ki, bu xain xisləti Gərşivəz ona görə asta-usta püskürür ki, məkirli dağıdıcılığı ilə taxt-taca özü varis olsun.

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ...

Çin hüdüdünda türk və çin zevqi ilə süslənmiş vali qonağı...

V a l i:

(Qalın biğlərini eşər. Barmaqlarını gur saqalı içinə daldırıb düşünür. İçəri girən qurt baqışlı müşavirə)

Nə var, nə yoq?

M ü ş a v i r:

Vali sağ olsun, bütün ölkədə
Bir sevinc izi var bu gün.

V a l i:

Afərin, səndəki zəka bəllidir,
Yoqdur sənin kibi qurnaz müşavir.

M ü ş a v i r:

Xayır, sanma bizə uymuş cəmaət,
Hər kəs Səyavüşə edər itaət.
Qaçaq Altay belə fürsət bulub da
Xain asilərə edər komanda.
Bütün qaçaqları taqmış ardına,
Atar bizim mə'murları zindana.

V a l i:

Bilməm bu haqqı kim vermişdir ona?

M ü ş a v i r:

Bəlli, arqalanmış xaqan oğluna,
Onu Səyavüşmü şımartdı,

yoqsa Bu cür'ətlə atılmazdı ortaya.
İsyan yatırmağa gələn bu sərsəm,
Meydan oqur bizə, nədənsə bilməm!

V a l i:

Gəlsin, onu tatlı dilə basmalı,
Bir səbəb bulub da həməən asmalı!..

M ü ş a v i r:

Xayır, asmaq doğru deyil, bir gecə
Yataqda məhv etməlidir gizlicə.

Bu sırada silahlı zəbtiyyə mə'murları, üstü, başı yırtıq isyançı köylüləri gətirirlər. İçlərində iki qadın da bulunur. Yalnız önlərincə gələn və kinli baqışla bir tərəfdə duran gənc Yalçın təmiz geyinmişdir.

Hüseyn Cavid dördüncü pərdənin ilk səhnə axarında da şah-üsul idarəçiliyinin xalqı qasırgaya çevirən qayda-qnununun əxlaqsız və irticaçılığını o dərəcədə çılpay yaratmış ki, insan, hazırkı müasir qanunların da pərdə arxası elə onlara yaxın dəhşətli variantlarının olduğuna şübhə edir. Çünki, məmur anlamı həqiqətən bu gün də çox dəhşətli qarşılır.

Kəyan tacıdarının qanun məmurlarının xalqı hər cür rəzalətlərə sürükləməsi, verginin yüksəkliyi, digər tərəfdən isə kimlikləri bilinməyən qaçaqların talaçılığına məruz qalması, əlbəttə xalqı üsyana qalxmağa məcbur edəcəkdi. Daha dəhşətli isə, Yalçın adlı bir köylü gəncin nişanlısına irtica qanun məmurunun əxlaqsız yanaşması, boş cəfəngiyatla qəsd edilməsi, Keykavus dövrünün necə dəhşətli bir həyat olduğunu anlatır.

M ü ş a v i r:

(yana bəqaraq)

İştə... Baqışları olduqca kəskin!

V a l i:

(ona yaqlaşır)

Nədir gözlərində bu hiddət, bu kin?

Düşün, təslim olmadıqca sən bana,

Həsrət qalacaqdır nişanlım sana.

G ə l i n:

Bənim duvağımı sən deyil,

Ancaq Yalçın açmalıdır.

V a l i:

(qolundan tutar)

Yaqın gəl!

G ə l i n:

(geri çəkilib, nifrətlə)

Bıraq!

M ü ş a v i r:

Yavrum, hər gəlin ki, yeni köçərsə,

Bikri ancaq nəсіб olur rəisə.

Şərəfdir bu sana, düşünsən bir az,

Valinin diləyi hiçə sayılmaz.

V a l i:

Bu bir qanun! Hər kim boyun qaçırsa,

Eli, əqrəbası batar həp yasa.

Qatlandım nazına bütün bir gecə,

Qırma bəni, yaman olur nəticə.

G ə l i n:

Bənim könlüm hər qülbəyə,

Nəş'ə sərpen atəş deyil.

Bənim aşqım hər kölgəyə

Gülümsəyən günəş deyil.

Gülünə taleyimdən bana

Bu gün sönük bir ah qaldı,

Qopdu zalım bir fırtına,

Gənc ömrümü həsrət aldı.

(Ağlar.)

V a l i:

İstər gül, istər ağla,

Bana ram olmadıqca,

Qurtulamazsın, saqın!

Nə sən, nə də nişanlım.

G ə l i n:

(sərt)

Mümkün deyil bu əsla!

Namus deyil paçavra!

V a l i:

(bağırır)

Tərbiyəsizlik yetər!

(Müşavirə)

Bu pərdəyi aç, göstər!
Bəlkə bir az uslansın.

Açar. Uzaqda dəniz və yelkən gəmisi, bir tərəfdə dağlar, ən yaqında isə dar ağacında yüzü arqaya ağ kömləkli bir cənaza görünür.

G ə l i n:

(onu nişanlısı zənn edərək)

Ah, o Yalçınımı!?

Yalçın! Aman nədir bu dəhşət!?

Sənsiz həyata nifrət!..

(Hiçqırıqlar içində bayılıb düşər.)

M ə ' m u r:

Xayır, o Yalçın deyil,

Sənin nişanlın deyil.

O, məhbəsdə inliyor,

Hiçlikləri dinliyor.

V a l i:

Zavallı!.. İştə bitdi,

Bir anda söndü, getdi.

Cənazəyin üzərinə bir örtü çəkirlər.

Dışarıda qorqunc və gurultulu səslər eşidilir.

S ə s l ə r:

Hanı xırsızlar bəyi?

Yetər tüğyan etdiyi.

Nərdə, göstərin onu,

Gəlmiş ömrünün sonu.

V a l i:

Kimdir onlar?

M ü ş a v i r:

Səfillər!

Səndən öc almaq dilər.

V a l i:

Bu azğınlıq yararmı?

Yoqsa çıldırdılarımı?!

Türk və çinli qiyafəsində bir yığın isyançı xalq gurultu ilə içəri soqulur. Sadə geyimli Səyavüslə Bəhram da bir tərəfdə durur. Qarayanız Altay isə qabağa gəlir.

A l t a y:

İştə, o xain burda!

İ s y a n ç ı l a r:

O düşmandır bu yurda.

A l t a y:

Həmən cəza bulmalı!

İ s y a n ç ı l a r:

Bir anda məhv olmalı!

A l t a y:

Artıq yetər, səbrimiz həp tükəndi.

İ s y a n ç ı l a r:

Səbrimiz həp tükəndi.

Altay:

Hüququmuz, namusumuz çignəndi.

İsyancılar:

Namusumuz çignəndi.

Vali:

Bən ayrılmam ədalətdən, qanundan.

İsyancılar:

Yalan!.. Çəkilməz yalan!

Altay:

(əlilə göstərir)

İştə, ədalətin dar ağacları!

Boğazlatdın acları.

Quraqlıq bir yandan, sən də bir yandan,

Xalqa yutturdunuz qan.

Ölkə vîran oldu, çiraqlar söndü,

Evlər məzarə döndü.

Vergi deyə hər gün bizi soydunuz,

Yaman günə qoydunuz.

Vali:

Gəlirsiz hökumət təməldən bitər.

İsyancılar:

Bitsin yoq olsun, yetər!

Bir nəfər çinli:

Yetər, sandınız bu xalqı oyuncaq,

Xalqı xırpalayır hökumət ancaq.

Yalçın:

İştə bən!..

Vali:

Səni kim bıraqdı?

Yalçın:

(İsyancıları göstərir)

Şaşqın!

Səncə əyləncəmi şu yılmaz aqın?

Vali:

Sus, bu, hökumətə qarşı isyandır!

Yalçın:

Sənin azğınlığın bizə əyandır.

Altay:

(önünə keçər, qızğın)

Yetər çıldırdınız hökumət! – deyə,

Evləri yıqdınız, ədalət! – deyə.

Məzlumlar qanından badə sondunuz,

Qarğa-quzğun kibi leşə qondunuz.

Qanun deyə doğruluqdan caydınız,

Xalqın namusunu hiçə saydınız.

Aldıqları nəfəs – zəhərli ahlər,
Qidasız çocuqlar ot yeyib yaşar.
Söylə, öyündüyün ədalət bumu?
Hökumət dediyin rəzalət bumu?

V a l i:

Kimsə böylə təhqir etməmiş bəni,
Sən nəçisin, kimsin? Aşma həddini!

A l t a y:

Zülmətləri yaran bir şimşəyim bən,
Doğdum məzlumların diləklərindən.

V a l i:

(qafasını sallər, acı gülüşlə)
Bildim ki, Altaysın, bəlli şöhrətin,
Şübhəsiz böyükdür, gücün, qüdrətin.
(Camaatı göstərir.)
Əfsus, güvəndiyin bu sərsəmlərin
Cümləsi isyançı, cümləsi xain.

S ə y a v ü ş:

Bu adlar yaraşır ancaq Valiyə.

V a l i:

Bən kimlərə isyan etdim?

S ə y a v ü ş:

Hər şeyə;
Haqqa, ədalətə, insaniyyətə,
Namusa, vicdana və heysiyyətə.

V a l i:

Demək sən də uyub şu xırsızlara,
Qıymaq istiyorsun böyük sərdara.
Türk və moğol dursun, çinlilər belə
Şımardı da əlbir oldu səninlə.

O çinlilər ki, dün bizə əsirdi,
Qarşımızda bu gün dodaq gəmirirdi.

A l t a y:

Həpsi məzlum, ya türk olsun, ya çinli.

S ə y a v ü ş:

(acı gülüşlə)
Tilki baqışların nasıl da kinli!?

V a l i:

(sinirli)
Qəhrəmanlıq səni məğrur etməsin,
Qorqunc olur cəzan...

S ə y a v ü ş:

Söylənmə, miskin! *(isyançılara)*
Bağlayın qolunu, susdurun onu!

*İsyançılar Yalçınla arqadaşının yaribağlı qolunun zənciri-
ni açıb Vali ilə Müşavirin qolunu bağlarlar.*

Ç i n l i:

İştə haq bağiran haqsızın sonu!

Y a l ç ı n:*(Valiyə dar ağacını göstərir)*

Çoq alçaldın, şimdi sənindir sıra,
Bir az yüksəlirsən, çəksələr dara.

S ə y a v ü ş:

Xayır, saqın! Onu asmış olsalar,
Zəhərlənir leşə qonan qarğalar.
Bəncə layiq ona bir dəmir qəfəs,
İbrət alsın görüb keçdikcə hər kəs.

Ç i n l i:

Altay! Sən bu yurda yeni can verdin,
Zülmün qaba heykəlini devirdin.

Y a l ç ı n:

Alqış sana, alqış doğduğun soya!
Alqış bəslədiyin böyük duyğuya!

A l t a y:

Siz çox inlədiniz zəncir altında;
(Valiyə işarətlə)
O zevqi tapmalı bizim şaşqın da,
Şu qayğısız ovalara, dağlara
Xəyanət uğramaz bu gündən sonra.
Susdu hər bucağa qonan bayquşlar,
Bir də çignəmər bu yurdu sərxoşlar.
Zülmə qarşı dikbaş və məğrur olun!
Hürriyyət uğrunda pək cəsur olun!

Səadət pərisi gülməz qullara,
Munis olur ancaq dəmir qollara.

Əlbəttə, birlik dirilik deməkdir. Hər bir dövrün hökumət hak-
sızlığına qarşı el bir olsa, o zülmi-sitəmi məhv edib taxtında öz
hüriyyətini qura-yarada bilər.

*Keçən səhnə... Aqşam üstü... Qarşısındakı pərdələr qalqı-mış,
dar ağacı üzərinə iri fanar qonulmuş, dışarıda gözəl geyin-
miş türk, moğol, çin qızları və dəliqanlıları coşğun bir sevinclə
rəqs edirlər. F i r ə n g i z n ə d i m ə l ə r i i l ə b ə r a b ə r i r i , a ç ı q p ə n -
c ə r ə d ə n o n l a r a t a m a ş a e y l ə r .*

S ə y a v ü ş:

(gəlir)
Gözün aydın!

F i r ə n g i z:

Nə var?

S ə y a v ü ş:

İştə əmcəniz!

F i r ə n g i z:

Gərşivəzmi?
(Qapıya doğru ilərilər, içəri girən Gərşivəzə.)
Xoş gəldiniz!

G ə r ş i v ə z:

(qucaqlayıb alnından öpər)
Firəngiz!

Firəngiz:

Babam niçin bizi anıb gəlmədi?

Gərşivəz:

Bu gün bayram olduğunu bilmədi,
Zərər yoq, o gəlməz, siz gedərsiniz.

(Ətrafi süzər)

Nə xoş mənzərələr, nə parlaq dəniz!?

Səyavüş:

Dənizsiz bir ölkə çıxılmaz qəfəs,
Havasız bir məhbəs, alınmaz nəfəs.

Gərşivəz:

İştə həp erkəklər, yosma gəlinlər
Daşqın sevinc ilə rəqs edib gülər.

Səyavüş:

Əvət, şanlı bir gün, uğurlu bayram.

Firəngiz:

Xalq için qurtuluş günü – şu bayram.

Bəhram:

Bir yıl əvvəl isyan qopardı burda,
Səyavüş tazə ruh verdi bu yurda.

Gərşivəz:

Duydum şöhrətini bütün ellərdə,
Zəfər dastanların gəzər dillərdə.
Mümkünsə, dinləmək istərdim əl'an
Olub keçənləri kəndi ağzından.

Səyavüş:

Bən şu yurda yeni vardığım zaman,
Sarmışdı hər yeri aclıq və isyan.

Xain mə'murlara cəza verildi,
Qarğışlıq bitdi, köylər dirildi.
Bunu görən qomşu çinlilər belə,
Yığın-yığın əlbir oldu bizimlə.

Gərşivəz:

Aşq olsun, əzizim, böyük məharət!
Var ol, bin yaşa, ən gözəl siyasət!
(Əlini sıqar, şübhəli baqışla.)
Çin xalqına çoq da inanmaq olmaz,
Onlar siyasətdə olduqca qurnaz.

Səyavüş:

Xayır, həpsi Çin xaqanından qaçan,
Yoxsul əkinçilər...

Gərşivəz:

Hiylədir, inan!
Onlar yabançıdır bizə, unutma!
Hər azğını türkə bərabər tutma!

Səyavüş:

(sərt və kəskin)
Bən bu düşüncəyə qarşıyım...

G ə r ş i v ə z:

Saqın!

Er-gec qıyar sana o məzlum aqın.

Hüseyn Cavid Gərgivəz obrazında, tarix boyu dövlətlərin yalnız içdən xəyanət hesabına parçalandığını açıb göstərmişdir. Çünki, varislik hərisliyi hər bir dövlət quruluşu - manax sülalə çərçivəsində daima püskürmələr və həddi bilinməyən yanğınlar törətmişdir. O cümlədən Türk xaqanı Əfrasiyabın qardaşı Gərgivəz də varislik ehtirasını müxtəlif məkirli variantlar ilə nizamlayır. Səyavuşun ilk gəlişində o, birinci kartını masaya ataraq nə dərəcədə təsirli olduğunu görmək istədi. Və gördü də. Lakin, Əfrasiyabın cavabı onu susdursa da, fitnəsi pərdə arxası, davam etdi. Qaldı, Altay və Yalçının ələ keçirdiyi vali və müşavirin məsələsi...

Səyavuş onlara rəhm qılmaq istəmədi. Lakin, bu divana da son qərar verən Gərgivəz oldu. Yəni, bacısı oğlu Səyavuşu inan-dıra bildi.

S ə y a v ü ş:

Düşün, yaralanmış kinli bir yılan Sağ qalırsa...

Y a l ç ı n:

Xayır, buna yoq imkan.

A l t a y:

(Yalçına)

Bağlayın qolunu şu azğınların!

G ə r ş i v ə z:

Xaqan hüzuruna gedərlər yarın,

Qanun qarşısında rəzil olurlar,

Umulmaz, amansız cəza bulurlar.

A l t a y:

Xayır, inanmayın!

F i r ə n g i z:

(Səyavüşə) Susdur Altayı!

S ə y a v ü ş:

Haydi!

Y a l ç ı n:

Gəl, xaqan da bunların tayı.

A l t a y:

Səyavüş də şah nəslə, xaqan nəslə,

Onun hər kəslə var başqa bir dili.

(Gedirlər.)

G ə r ş i v ə z:

(Səyavüşün əlini sıqaraq)

Var ol, xalq içində qırmadın bəni,

Sağ bıraqmam inan öylə xaini.

Gərgivəzin kiçik olmayan bu yol açıqlığı, az sonra daha təhlikəli bir olayla davam edir.

Firəngiz sıxıntını aradan qaldırmaq üçün, xidmətçi qızlara qədəhlərə şərab doldurmağı əmr edir. Məclisə daha da nəşə qatmaq üçün Çin rəqqasəsi dəvət edilir. Və...

Sən demə, Çin saray incisi rəqqasənin kölgəsi Köşə Südəbənin göndərdiyi İran casusu imiş. Lakin, qızın Səyavuşa vurğunluğu onu xilas edir. Eyni zamanda, rəqqasə ilə Köşənin dartışması üzərinə gəlib çıxan Firəngiz qızın həyatını Kəyan casusundan qurtarmış olur.

Əlbəttə, tarix boyu sarayları uçurub, tacları ayaqlar altına so-vuran yalnız və yalnız məkirli saray qadını olub. Bundan dəhşətə gələn Səyavuşun qəzəbinə Gərgivəzin söz zəhəri qatması isə daha heyramizdir.

S ə y a v u ş:

Nə dəhşət!? Əgər
Cihandakı bütün kinlər, fitnələr,
Bütün ihtiraslar olsa həp gəbə,
Bir afət doğardı, o da Südabə!

G ə r ş i v ə z:

(dərin ah çəkər)

Doğrusu, pək uğursuzmuş taleyin,
Bilməm nə gündə sən cihana gəldin?
Zülmətlə nur qarışdığı andamı?
Xeyr ilə şər bərişdığı andamı?
Sanma bir Südabə azmışdır yolu,
Əfrasiyab ondan daha qorqulu!

S ə y a v ü ş:

Bən nə yaptım ona?
Tühaf müəmma!?

G ə r ş i v ə z:

Diyor ki, göz tikmiş taxtı tacıma.

F i r ə n g i z:

Səyavüşmü?

G ə r ş i v ə z:

Əvət!

S ə y a v ü ş:

Çirkin iftira!

G ə r ş i v ə z:

Diyor: “Qarşı durur o, qanunlara”!

S ə y a v ü ş:

Hanki qanunlara?

G ə r ş i v ə z:

Kim bilir!?

F i r ə n g i z:

Asla!..

Sapdığımız yoqdur qanunsuz yola.

G ə r ş i v ə z:

Xayır, bu şübhələr sıqmasın sizi,
Yoqdur Səyavüşdə xəyanət izi.
(Digər odaya keçər.)

S ə y a v ü ş:

Gedib görmədikcə Əfrasiyabı,
Qalqmaz ortadan bu fitnə dolabı.

F i r ə n g i z:

Saqın, getmə, ona bir şübhə gəlsə,
Yalnız sana deyil, qıyar hər kəsə.

S ə y a v ü ş:

Yoq, dayanılmaz bu çirkin böhtana,
Ən küçük bir ləkə ölümdür bana.

(Sinirli və coşqun.)

Kimə inanmalı!?

İştə hər diyar

Bana qarşı kin və intiqam duyar.

İran xəyanət və hiylə ocağı,

Turan iftira və dəhşət qucağı!..

Çinə getsəm, onlar daha amansız!

Saray böcəkləri yaşarmı qansız?

Lə'nət olsun, uymam bu gündən sonra

Elmasla parlayan qanlı taclara!

...Və Səyavuşun düşüncə - etirafına heç bir şübhə yox!

BEŞİNCİ PƏRDƏ...

Dağ ətəyində bir ova... İki-üç çadır qurulmuş, ikinci çağı, bulutlu hava, ətraf qayalıqdır. Çadır önündə Vali, Müşavir və Tosun əskəri qiyafədə olaraq qonuşurlar. Əskərlərdən kimi nevbət bəklər, kimi ətrafi süzərək dolaşır.

V a l i:

(kinli adımlarla gəzinir)

Oh, Səyavüş, Səyavüş!

Bilməm nə sandın bəni!?

Bir gün didib parçalar dəmir biləklər səni.

M ü ş a v i r:

Gərşivəz olmasaydı, hər ikimiz bitmişdik,

Gedər-gəlməz diyarə ziyarətə getmişdik.

V a l i:

İnan ki, sağ qaldıqca böylə vatan xaini,

Sönməz Əfrasiyabın alav püskürən kini.

M ü ş a v i r:

Diyorlar ki, qorqudan Çinə qaçmış...

T o s u n:

Həp yalan.

V a l i:

Xayır, o qorqaq deyil.

M ü ş a v i r:

Fəqət, xain bir insan.

T o s u n:*(ətrafa)*

Bütün bu uydurmalar Gərşivəzin hiyləsi!

(Onlara.)

Xain deyil Səyavüş...

M ü ş a v i r:

Sus bə, şeytan köləsi!

V a l i:*(ətrafdakı əskərlərə)*

Haydi, baqın yollara, o sapqın nerdə olsa,

Burdan keçər şübhəsiz, həmən alın ortaya!

M ü ş a v i r:

Bulutlara uçsa da qurtuluş yoqdur ona.

*(Üç-dörd nəfərlə uzaqlaşır.)***T o s u n:***(ətrafa)*

Məraqlıdır tilkilər saldırırsa arslana.

Bu sırada göy gurlar, şimşək çaqar.

V a l i:

Kışnər də yıldırımlar, qılıc çəkər bulutlar,

Göylər səltənətində qavğamı, şənlikmi var!?

R ü b a b ə:*(qıyafətini dəyişdirmiş olduğu halda, tacir qıyafətli pişxidmətlə gəlir. Acı fəryad ilə.)*

Ah, aman!

T o s u n:

Dur, nə olmuş?

R ü b a b ə:

Dəhşət aldı cihanı,

Şaşırmış bir yolçuyuz, yoqdur səfər imkanı.

P i ş x i d m ə t:

Biz nerdəyiz? Bu yollar çıxar hanki bir yana?

T o s u n:

O yol Çinə, baq bu da Əfrasiyab yurduna.

*(Boru çalınır, Gərşivəz bir neçə cəngavərlə gəlir.)***R ü b a b ə:**

Gələn kimdir?

T o s u n:

Gərşivəz!

(Arqadaşlarına.)

Hazır olun, səla...m dur!

*(Tə'zim için qılıc çəkərlər.)***P i ş x i d m ə t:***(təmənnə edər, Rübabəyi Gərşivəzə təqdim ilə)*

Əfəndim!

Qadınıcağz sizi görmək istiyor.

G ə r ş i v ə z:

Nerdəsiniz, kimsiniz?

R ü b a b ə:

Keykavusdan elçiyiz,

İştə məktubumuz var.

G ə r ş i v ə z:

Öyləmi? Xoş gəldiniz.

(Bir tərəfə çəkilib məktubu oqur.)

“Ey könlümün sevinci, çəlik qollu Səyavüş!

Tam fürsətdir, hazır ol, hər tədarük görülmüş.

Sən bir yandan hücum et,

Çin xaqanı bir yandan,

Tus ilə Zal oğlu da saldıracaq İrandan.

Alt-üst edin Turanı, orduları əzilsin,

Əfrasiyab hüzura qolları bağlı gəlsin.

İmza: baban Keykavus”.

(İblis qəhqəhəsilə.)

Baq, bunu pək bəyəndim. *(Tosuna.)*

İkram edin bunlara!

T o s u n:

(soyuq)

Buyursunlar, əfəndim!

(Hər ikisini çadıra aparır, ətrafda boru çalınır.)

Ə f r a s i y a b:

(Piranla bərabər gəlir)

Bu çadırlar burda niçin qurulmuş?

P i r a n:

Yol pək uzaq, bəlli, əskər yorulmuş.

Ə f r a s i y a b:

Saqın, fürsət bulub Səyavüş qaçar,

Sonra başımıza fəlakət açar.

G ə r ş i v ə z:

Hər tərəfdən iştə tutulmuş yolu,

Yoqdur ona asla qurtuluş yolu.

Ə f r a s i y a b:

Hər kim o sapqını əsir edərsə,

Mükafat alacaq hər nə istərsə.

P i r a n:

Səyavüşə sapqın demək doğrumu?

(Çin yoluna baqar, heyrətlə.)

O kim, Səyavüşmü? Gerçəkdən omu?

Ə f r a s i y a b:

Kəndisi, iştə! Rəzil, ədəbsiz!

G ə r ş i v ə z:

Sağ-solunda Bəhram ilə Firəngiz!

Ə f r a s i y a b:

Haydi, bir az rahatlınsın çadırdə,

Xainləri bəklər ən ağır cəza.

P i r a n:

Hiç bir zaman,

Zaval yoqdur doğruya.

Gedirlər.

G ə r ş i v ə z:

(alaycı gülüşlə, ətrafa)

Er-gec sərab olur o tatlı rö'ya,

Sevin, sevin!.. Əvət, uzaq deyildir,

O, başbuq olacaq, sən də baş vəzir.

Əfrasiya b:

Bəncə suçlu deyil o şanlı əskər.

Gərşivəz:

Aldatmasın səni gözəl nəğmələr,
Hələ dağlardakı isyan sönməmiş,
Altay da əzmindən hələ dönməmiş.
Ətraf kəntlər hər gün ona qoşulur,
Gün-gündən ordusu hər qüvvət bulur.
Səyavüşün əli çatsa Altaya,
Salır bizi daha qorqunc qavğaya.
İştə Keykavusun əli var hələ,
İstər Səyavüşlə versin əl-ələ.

Əfrasiya b:

Xayır, Səyavüşdə hiç bir hiylə yoq.

Gərşivəz:

(kinayəli)

Sazın tellərində əfsanələr çoq!

Əfrasiya b:

Yetər, yetər, artıq usandıq, yetər!

Gərşivəz:

Hər halda ot kökü üstündə bitər.

Əfrasiya b:

İnanmam, o xain deyildir, xayır.

Gərşivəz:

(məktubu verir)

İştə oqu! Bu hər sirri anlatır.

Əfrasiya b:

(oquyaraq sarsılır)

**“... Çəlik qollu Səyavüş
Sən bir yandan hücum et,
... Hər tədarük görülmüş.
Çin xaqanı bir yandan,
Tus ilə Zal oğlu da
Saldıracaq İrandan.
Alt-üst edin Turanı,
Orduları əzilsin.
Əfrasiyab hüzura
Qolları bağlı gəlsin!”**

Nə dəhşət?!

Gərşivəz:

Nə cəsarət!

Əfrasiya b:

Çəkilməz bu xəyanət!

(Tosuna)

Çağır gəlsin, o sapqın cəvab versin.

Tosun:

İtaət!

(Çadıra girər.)

Əfrasiya b:*(Gərşivəzə)*

Bir az suçlu çıxdımı?

Həbsə alınsın həmə, n,

Bir bəhanə bulub da üz başını cəsəddən.

(Məktubu əlində bürüşdürür.)

İlk görüşdə bən sənə haq sözünə baqmadım,

Səyavüşün bir casus olduğunu çaqmadım.

*(Səyavüşü gətirirlər.)***Firəngiz:**

Ah, sevgili babaciyim!

Əfrasiya b:

Yaqlaşma!

(Sərt və kəskin tevr ilə ona və Səyavüşə.)

Sən də, o da düşmansınız tacıma.

Firəngiz:

Bizmi?

Əfrasiya b:

Əvət, yaptığınız haqsızlıq,

Qanunsuzluq deyildir əfvə layıq.

Gəl, yaqın gəl!

Səyavüş:

Əmriniz?

Əfrasiya b:

İştə məktub var sana,

Baban çağırmış sənə, yenə əski yurduna.

Səyavüş:

Xayır, istəməm, xayır,

İran bir cənnət olsa,

O yurda sanma bir də Səyavüş ayaq basa,

Hind ormanlarındakı qaplanlara qoşulsam,

Himalaya başında qartallara eş olsam,

Nildəki timsahların atılsam qucağına.

Mümkün... Amma tutulmam örümçəklər ağına.

Südabələr bəsləyən uğursuz bir ölkənin

Uğramam hüduduna, bundan əmin ol, əmin!

Əfrasiya b:

Öylə isən güclü ordu verəyim sana,

Alt-üst edib İrani saldır Kəyan şahına!

Səyavüş:

Xayır, o alçalsa da bən alçalmaq istəməm,

Aqıtısa da qanıma, bən öc almaq istəməm.

Əfrasiya b:*(alaycı gülüşlə)*

Aranızda, şübhəsiz, qırılmayan tellər var,

Şu məktubu al oqu, baq gör nələr sayıqlar!?

*(Məktubu Səyavüşə verir, Səyavüş gözdən keçirir.)***Gərşivəz:***(Əfrasiyaba yanaşır, kinayə ilə)*

Bizim şanlı qəhrəman siyasətdən də anlar,

Həmə, n cəvab bulur da işin içindən çıxar.

S ə y a v ü ş:

(həyəcanlı)

İştə bənim için ölüm fitvası!

Südəbənin yeni bir iftirası!

Ə f r a s i y a b:

Yazan Südəbəmi?

S ə y a v ü ş:

Xayı, Keykavus.

G ə r ş i v ə z:

Gizli tədbirlərin hiç oldu, əfsus!

S ə y a v ü ş:

(sinirli)

Gərşivəz! Sən dəmi dil açdın bana?

Sən dəmi, sən dəmi küsdün vicdana?

Ə f r a s i y a b:

Sus, bənim qardaşım təhqir edilməz!

Gərşivəz iftira, dəsisə bilməz.

S ə y a v ü ş:

Haqlısınız, əvət, anladım işi,

Sadəlik də abdallığın bir eşi.

(Gərşivəzə.)

Düşün, əgər xain olsaydım, asla,

Silahsız, ordusuz çıqmazdım yola.

Tatlı dillərinə uyub gəldim bən,

Əsirgəmə, hər nə gəlsə əlindən.

Ə f r a s i y a b:

Yetər, çox şımardı, həməən susdurun!

Bağlayın qolunu!

F i r ə n g i z:

(babası önündə diz çökərək)

Mərhəmət!

S ə y a v ü ş:

(kəndisini yaqalamaq istəyənlərə)

Durun!

F i r ə n g i z:

Lütf edin, acıyım, o, xain deyil!

S ə y a v ü ş:

Üzülmə, yalvarma!

Ə f r a s i y a b:

(qızının qolundan tutub itələr)

Çəkil!

S ə y a v ü ş:

Oh, səfil!

Lə'nət o günə ki, sığındım sana,

Nifrət güvəndiyim qanlı xaqana!

Bən atıb da gəldim Kəyan tacını.

(Firəngizi göstərir.)

Şərəf bildim onun izdivacını,

Düşünmədim, babam kimi sənə də,

Əqrəblər yaparmış yuva beynində.

Bu bir suçmu, söylə, yalnız qəhr olan

Ölkələri xilas etdim aclıqdan.

(Vali ilə Müşaviri göstərir)

Haq tanımaz zalımlardan öc aldım,
Bilmədim ki, buna qızarmış dayım.
Əvət bilmədim ki, dumanlı başlar
Haqqı deyil, haqsızlığı alqışlar.
Səncə xoşmu xalqın acı fəryadı?

(Həyəcanla.)

Ah, babam da, sən də məzlum cəlladı!..

Ə f r a s i y a b:

Dəf' edin, görməsin onu gözlərim.

S ə y a v ü ş:

Bu siz, bu bən!.. Bitdi artıq sözlərim.
(Səyavüşü əskərlər aparırlar.)

F i r ə n g i z:

(babasına)

Ah, səndə mərhəmət, vicdan yoxmudur?
Səyavüş, Səyavüş!.. Aman, getmə, dur!
(Gedirlər.)

B ə h r a m:

İştə boynum, iştə qılıc, xaqanım!
Qurtar onu, sana halaldır qanım.

Ə f r a s i y a b:

Xainin cəzası ölümdür ancaq!

P i r a n:

Sağın, öylə şanlı bir gəncə qıymaq
Qəlbindən yaralar bütün dünyanı,
Anıldıqca ağlar qoyar Turanı.

D ə l i q a n l ı:

(tələş ilə gəlir)

Dəhşət!.. O kimsəyi saya salmıyor.

Ə f r a s i y a b:

Səvavüşmü?

D ə l i q a n l ı:

Əvət, təslim olmuyor.

G ə r ş i v ə z:

İştə, o dönmüş bir dəli qaplana,
Saldırıyor sağa-sola hər yana.

Çarpışma və gurultu səsi... Səyavüş sıyırma qılıc gəlir.
Önündə qaçan Valiyə, Müşavirə hücum edər, başqa cəngavər-
lər onun ətrafını sarar, qılıc-nizə şaqırtısı ortalığı çınlatır. Bəh-
ram da silah çəkib Səyavüşə yardım edər.

Ə f r a s i y a b:

Acımayın, vurun, həməni susdurun!

S ə y a v ü ş:

Al, bu sənini!

(Valiyi yaralar.)

G ə r ş i v ə z:*(ətrafdakılara.)*

Hücum!

P i r a n:

Ah, aman, durun!

G ə r ş i v ə z:

Baq böylə!

*(Arqadan vurur.)***S ə y a v ü ş:***(yıqılır)*

Uğursuz, alçaq!

Ə f r a s i y a b:

Xainlərin budur cəzası ancaq!

G ə r ş i v ə z:

Nihayət qırıldı zəfər şəhpəri!

S ə y a v ü ş:

Səndən şərəflidir av köpəkləri!..

Ə f r a s i y a b:

Yazıq!.. Keykavusa etmədin imdad!

S ə y a v ü ş:

Keykavus bir cəllad, sən də bir cəllad!..

(Susar, qolları yanına düşər.)

...Beşinci pərdəni toxunulmaz buraxdım ki, Südəbə kimi məkirli bir iblis qadının yazdığı iftira məktubun necə bir ağır fəsad doğurduğu ardıcıl olaraq izlənilə və anlaşıla bilinsin.

Hüseyn Cavid Rübabə obrazında da xüsusi detallar yaratmışdır. Belə ki, Kəyan oğlu Səyavuşa qarşı Südəbənin atdığı yüngül xarakterli hər bir addımına qarşı çıxan bu dayə qadın, sən demə əslində məkrin daha dərini və daha qarası imiş?!

Çünki, onun yolçu-elçi adı ilə gətirdiyi iftira məktubu gənc və xalqların - iran-türk - çin - qəhrəmanı olan Səyavuşun həyatını kökündən baltalamış oldu. Və əlbəttə, zalım türk xaqanı Əfrasiyab üçün bu, belə də qəbul edilməli idi. Çünki şah üsul-idarəli bir zamanda və məmləkətdə hansı bir humanist və ədalətli qanun-qaydadan danışmaq mümkün ola bilərdi?!

Hüseyn Cavid, hətta dünyanı sarsıdan incə bir nöqtəni önə çəkməklə, cəsarətlə göstərir ki, Zalım turan xaqanı bir qadın iftirasına və əslində tacının hərəsi olan qardaşı Gərçivəzin məkrinə uyaraq doğma bacısı oğlu Səyavuşun gənc ömrünə qəsd edir. Səyavuş isə Gərçivəz adlı xain dayısına hər zaman etimad edib. Göründüyü kimi, yenə saray qadını törədilən faciənin kökündə durur.

Hüseyn Cavid, Səyavuşun dil üslubunu, hərəkət tərzini elə mükəmməl yaratmış ki... Bu siyasi masa, bütün bəşəri haksızlığı üsyan edərək, yalnız öz məkirli maraqları üzərində planlarını quran və onu ağına, bozuna baxmadan istədikləri istiqamətlərə yeridən hər dövrün siyasi hökumətlərini ifşa etmişdir. Bu, əlbəttə, bu gündə dünya gündəmində. Güclü dövrlətlər BMT AŞ masasında məxfi qurduqları planları ilə, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş

kiçik dövlətləri, akulalar kimi caynaqlarına alaraq, parçalamağa can atır və öz hökmüran niyyətlərini həyata keçirməyə çalışırlar. Əlbəttə, Hüseyn Cavidin dövrünə aid bu kimi siyasi atmacaları, sonda özünü də Səyavuş qəhrəmanından daha betər etdi. Vətənin-dən sürgün olunaraq, sonra isə...

Kaş, səni...

*Kəyana ilk doğuluşun ikən
taleyinin mürəkkəbindənmi,
ya atdığı ilk addım nəsinin
yolundan-hara isə çəkən
o izlərdənmi
çəkib ala biləydim.*

*Taxt-taca gedən yolunu kəsə...
sənə taleyindən nəşə deyəydim.*

Kaş, sənin...

*Naxçıvana doğuluşun ikən,
taleyinin mürəkkəbindən
damlanan rəngləri məkirli,
qara sətirlərini pozaraq,
təmiz siləydim.*

*Kaş... Müşkünazı,
Turanı, Ərtoğrulu
o İblisin rəngində
yazmayaydı qələmim.*

ARBS. 05.16.17.

TOPAL TEYMUR

Təhlili

BİRİNCİ PƏRDƏ

Səmərqənddə, Əmir Teymur sarayında Şərq zevqinə uyğun süslü bir salon... Salonun içi Türkiştan, İran və Hindistandan məfruşatla döşənilmiş... Dört guşədə gümüşdən yapılmış birər qartal, ortada altın sütunlar, yaldızlı masalar və sandaliyələr... Qarşıda böyük bir pəncərə, pəncərədən görünən son dərəcə baqımlı və çiçəkli gözəl bir bağça nəzərləri oqşar. O l q a pəncərə önündə ətrafı seyrə dalmış görünür. Dışarıda əskəri marş çalınır.

O r x a n:

(Gəlir. Olqayı görür-görməz arqası sıra gələn Dəmirqayaya).

İştə prenses Olqa!.. İştə yeni açmış Moskof çiçəyi!..

D ə m i r q a y a:

(daima laübalı və qalın səslə).

Tuhaf şey? Hiç insandan çiçəkmi olur? Moskof qızı desənə...

O r x a n:

Ah, o çiçəkdən də lətifdir.

D ə m i r q a y a:

Tutalım ki, lətifdir. Nəmə lazım, bən qarışmam.

O r x a n:

D ə m i r q a y a ! Sən bir tərəfə çəkil.

D ə m i r q a y a:

Niçin?

O r x a n:

Çünkü onunla qonuşmaq istərim.

D ə m i r q a y a:

Pəki, bən sənin kölgən deyilmiyim? Səndən nasıl ayrıla bilirim?

O r x a n:

İnsan bəzi vaxt kölgəsini deyil, kəndisini belə unudur.

D ə m i r q a y a:

(istehzalılı gülümsəyişlə).

Yoqsa şimdiki kəndini unuttunmu?

O r x a n:

Haydı, çox söylənmə, çəkil.

D ə m i r q a y a:

Çəkil dərsin, çəkilirəm. Nəmə lazım, hiç qarışmam.

(Çəkilir).

O r x a n:

Yenə gözəl Olqa nə düşünüyor?

O l q a:

(Orxana doğru gəlir).

Ah, Orxan sənmişin?

O r x a n:

Əvət, Orxan kəndisi səninlə bərabər deyilsə də, daima qəlbi, ruhu sənindir.

O l q a:

Allah eşqinə şu əskərlər nəyə gediyor? Bu hazırlıq niçindir əcəba?

O r x a n:

Yeni bir müharibə varmış.

O l q a:

Ah, müharibə, daima müharibə!.. Əcəba nəyə, kiminlə?

O r x a n:

Onu yalnız Qızıl Qaplan bilir. Əvət' Əmir Teymurun planını bizim kibi kiçik yaradılmışlar biləməzlər.

O l q a:

Halbuki onun yüzündə hiç bir şiddət və həyəcan izi yoq... Hər zamanki vəqar və ciddiyyəti, hər zamankı halı üstündə.

O r x a n:

Böyük qəhrəmanlar şiddət və qəzəb zamanlarında daha mülayim və həlim görünürlər.

O l q a:

Orxan! Sən dəmi gedəcəksin?

O r x a n:

Əlbəttə, hiç onsuz olurmu? Biz türklər çadır altında doğar, açıq səhralarda, qanlı müharibələrdə ölürüz.

Hələ Hüseyn Cavidin Topal Teymur hədəfinə çatmamış, bir Moskva çıxayının: “**Səndəmi gedəcəksin?..**” sualına, ona aşıq binbaşı Orxanın: - **Əlbəttə, hiç olurmu? Biz türklər çadır altında doğar, açıq səhralarda, qanlı müharibələrdə ölürüz.** - mükəmməl cavabı məni məcbur etdi ki, beş pərdəli bu dram əsərinin təhlilini elə bu səhnəsindən başlayım. Əsərin başlığı sadə dialoqla başlasa da, lakin bu qarşılıqlı söhbətdə çox incə bir komik və türkə məxsus şirin dil təzi var. Və böyük ustad yazdığı bu milli kökə mükəmməlcə yanaşib: Dəmirqaya: - Nəmə lazım, hiç qarışmam... Əlbəttə bu, təmiz köklü türk danışıq təzidir.

“Böyük qəhrəmanlar şiddət və qəzəb zamanlarında daha mülayim və həlim görünür-lər.”- deyir Orxan.

Lakin mən, belə deməzdim. Çünki, qəhrəman sərkərdələr qəzəbli və şiddətli olarkən, onlara yaxın düşmək qeyri-mümkündür. Onların normal əhvalda olmalarını gözləmək üçün, vaxt-zaman lazım. Türkün qəzəb və şiddəti isə, daha betər və kəsicidir! Türk ayağını basdığı torpağı çalmasa, əl çəkməz. Türkün gücü Tanrıdan özəl hədiyyədir! Göy Türkləri... hədsiz, sədsiz! Türk Ərkek-Güc Timsalıdır!

O l q a:

Rica edərim, yetişir, şu müharibədən, ölümdən çox söyləmə!

O r x a n:

Müharibədə ölənlər evdə ölənlərdən sayca daha azdır. Bəncə mübarizəsiz bir ömür, ömür deyil... Biz türklərə qürur və nəş'ə verən bir şey varsa o da müharibə, o da qalibiyyətdir. Unutma ki, sən kəndin də fəth və zəfər səhralarında bulunmuş bir çitəksin.

Və binbaşı Orxan əsil həqiqəti söyləyir. 1915-1918-ci illər, müharibədə ölənlərin sayı, evdə ölənlərdən az olmuş. Mən Türkiyə tarixinin bu ağır dövrünü araşdırıb yeni təhlil ilə yazarkən bildim ki, **(Türkiyə1915-1918-ci illər və...)** “**Yeni Türkiyə... Mustafa Kəmal Atatürk...**”) Mehmed Akif demişkən, dünyanın bütün məmləkətlərindən daha ağır və daha ac-dözülməz dövrünü yaşamışdır o zaman Türkiyə Xalqı. Buna baxmayaraq, yenə türk yenilməz, qürurlu olmuş, dəyanət və sədaqətini itirməmişdir. Teymur xaqan isə...

Ailə-məişət söhbətləri (Orxan Olqa...) səhnəsi də maraqlı və düşündürücüdür. Lakin Dəmirqaya demişkən, gəl bəri, canım, nəmə lazım, bən qarışmam. R.Bahar Sonamın Hüseyn Cavid dram əsərində araşdırma hədəfi Topal Teymur və əhatəsidir, onunla bağlı fikir-düşüncələrdir.

Olqa əli alınanda məhzun bir tevr ilə düşüncəyə dalar. Bu sırada Ə m i r T e y m u r gəlir. O, ortaboylu, qəvi bünyəli, yüksək alınlı, iri başlı, rəngi ağ, yüzü azacıq qanlı,

omuzları geniş, parmaqları yuvarlaq, qalçaları uzun, əzəlatı qayət sağlam bir şəxsiyyətdir. Vücudunun düzgünlüyündən ayağındakı aqsaqlıq bir o qadar gözə çarpmıyır. Səsi güclü və gurultuludur. Asya üsulu geniş və açıq ətəkli ipək kaftan (çapan)büründüyü halda baş örtüsü keçədən yapılma məxruti bir külahdan ibarətdir. Külahın təpəsində inci və sair mücevhərat ilə süslənmiş uzunca bir yaqut püskül bulunur.

T e y m u r:

Yenə Moskof ərməğanı, gözəl rus qızı nə düşünüyor?

O l q a:

(məhzun təbəssümlə).

Böylə möhtəşəm bir sarayda bənim nə düşüncəm ola bilir?

T e y m u r:

O halda yüzünü saran şu kədər bulutları nə demək? Bən solğun çiçəkləri hiç sevməm. Daima yeni açmış güllər kibi, daima gül bənizli şafəqlər kibi nəş'əli olmanı istərim. Əvət, söyləyəcəyin sözləri hər zamankı şətarətilə gülərək, nazlanaraq söylə!..

O l q a:

Bənim şətarətim böyük xaqanın qəzəbinə səbəb olur deyə əndişə ediyorum.

T e y m u r:

Pəki, əndişə niçin?

O l q a:

Çünki qəlbi hər b atəşilə alevlənən bir hökmdara qarşı gülümsünmək cəsəreti həddim deyil...

T e y m u r:

İştə pək yanlış düşüncə... Müharibə hazırlığı Teymuru qəzəbləndirməz, bil'əkis bayram tədariki qadar xoşhal və məmnun edər.

O l q a:

(şux və cazibəli bir əda ilə).

Lütf ediniz əfəndim, iki aydır ki, Səmərqənd şən və şatır bir hal keçiriyor. Zərəfşan çayının oynaq dalğaları gönüllərə nəş'ə sərpiyor və xoşahəng ninnilərilə Bingül dərəsi şənliyini alqışlıyor. Fəqət nədənsə birdən-birə bu şənliklər kəsildi. İştə onunçin azcığ məraq etdim.

T e y m u r:

Nasıl, Bingül dərəsi pək xoşmu?

O l q a:

Ah, Bingül dərəsi başqa bir aləm... Adətə rə'ya qadar gözəl, cənnət qadar parlaqdır. Əvət, Bingül dərəsindəki zəvq və səfa məclisləri, yeşil ovalar içində qurulmuş çadırlar, Ərəbistan və İrana məxsus sırapərdələr görülür şeylərdən deyil... Hələ Hindistandan gəlmə canbaz və oyunçular, mizahçı və lətifəçilər, rəqqas və rəqqasələr... Bir taqım cirit oyunları. Pəhləvanların güləşməsi, yeşil-qırmızı rənglərlə boyanmış fillərin oynadılması, hər dürlü xanəndə və sazəndə, hər çeşit yarış və əyləncə gerçəkdən insanı sərxoş ediyor. Hələ bu şənliyə əmir və şahzadələrin hərəmləri və bütün türk-tatar qızlarının iştirakı, hər tərəfdən gələn əcnəbi səfirlərin belə

nəzərini cəlb ediyor. Və hər kəs böyük Teymurun dəbdəbə və ehtişamını seyr etdikcə heyrətdən kəndini alamıyor.

T e y m u r:

İştə məftunu olduğun şu mənzərələr, Səmərqənddəki möhtəşəm saraylar və ali mədrəsələr, böyük məbədlər və abidələr həp qalibiyyət əsərləri, həp fəth və zəfər tarixidir. (*Təbdili-tevr ilə.*) Bana baq, Olqa!

Sən səyahətdən zevq alırmısın?

O l q a:

Şübhəsiz, səyahət insanın gönlünü açan şeylərdən biridir.

T e y m u r:

O halda səni kəndimlə bərabər götürəcəyim.

O l q a:

Nerəyə, müharibə meydanınamı?

T e y m u r:

Öylə ya! Görüləcək mənzərələrin ən gözəli hər b və qalibiyyət səhnələridir.

O l q a:

Əvət, Orxan da öylə söylüyor.

T e y m u r:

(*mə'nalı təbəssümlə.*)

Ya!? Orxan pək gözəl düşünüyor. Demək bənimlə bərabər gedərsin, deyilmi?

O l q a:

Böyük xaqanın arzusuna itaət və hörmət ən böyük səadətdir.

T e y m u r:

Səndəki idrak və zəkadan pək məmnun oldum. Hərəmxanəyə get, şimdi hökumət adamları buraya gələcək.

Bilmirəm, Əmir Teymur dövrünün tarixi gerçəkləri əslində necə olmuş, lakin əsir alınmış bir rus Olqası ilə mükəmməl edilən söhbəti də olduqca çox maraqlıdır. Çünki, Hüseyn Cavid Olqa obrazının dilində Səmərqəndin möhtəşəm gözəlliyini və xüsusilə Bingölün cənnət cazibəsini bütün detallarla açıqlamışdır. Və bu vəsvi Teymurun etirafı ilə daha da yüksəldərək onun fəth fəthinin necə bir gücə malik olduğunu qabarıq şəkildə önə çəkmişdir.

Dilşad xanımın Əmir Teymurla söhbəti də çox maraqlı və aktualdır. Xalqın yaşayış tərzinə - dövlətə rüsum vergi məsələsinə aid məqamı diqqəti cəlb edəndir. Əslində, Teymurun hərəmi Dilşad xanım şəxsi məsələni gizlədərək, söhbəti köylü ixtiyarın məsələsinə yönəlmişdir. Olqaya görə Orxanın hərəmi Elmasla qızgın söhbətləri zamanı Əmir Teymur gəlib çıxır. Və qadınının pərişan, gərgin halını görə Topal Teymur ondan soruşur:

T e y m u r:

(*gəlib, əyilirlər.*)

Dilşadı pək həyəcanlı görüyorum.

Dilşad:

Xayır, həyəcana bir səbəb yox...

Teymur:

Gözlərin daha başqa mə'nalar anlatıyor.

Dilşad:

Ətraf qəzalardan ixtiyar bir köylü gəlmiş, bana şikayət ediyordu. Pək sıqıldım da halım bir az dəyişdi.

Teymur:

Əcəba köylünün şikayəti nə imiş?

Dilşad:

Bu yilkı buğday məhsulu az olmuş, hökumətə vergi verəməmiş, onunçin qəza hakimi Mamay xan zavallını qırbacla döydürmüş.

Teymur:

(heyrat və şiddətlə).

Nasıl, nasıl!? İxtiyar köylüyü qırbacla döydürmüş ha!.. Ah, qudurğan, şaşqın!.. O düşünmüyor ki, əhaliyi incidən bir hakim yavrusunu parçalayan bir heyvan qadar şüursuzdur. Zərər yox, yarın məsələ aydınlaşır, bu söz doğru çıxarsa, sayğısız hərifə ən şiddətli cəza verilir. *(Kəskin)* Əvət, qırbaçı qadar nüfuz və idarəsi olmayan bir hakim, hökumət namına ən çirkin və silinməz bir ləkədir.

Dilşad:

Köylünün dediyinə görə əkdiiyi yer təcrübədən çıxarmış bir səhra imiş, onunçin də eyicə məhsul alamamış.

Teymur:

Zavallı Mamay xan, zavallı!.. Bən yarın onun kor gözlərini açarım.

Görünüyor ki, o məmləkət qanunlarını unutuyor.

Dilşad:

Halbuki qanunca bir adam məhsulsuz bir səhrayı şənlə-tirsə, ya bir kəhriz çıxarırsa, yaxud yeni bir bağça salıb bir viranəyi abad edərsə, o şəxs birinci yıl büsbütün vergidən azad olur. İkinci yıl kəndi istəyilə bir şey verirsə verir, verməzsə məcbur deyil. Üçüncü yıl, yalnız üçüncü yıl qanuna müvafiq vergi verməlidir.

Teymur:

Xayır, Mamay xan aldanıyor. O düşünəmiyor ki, rəncbərlər sıqıldıqca dövlət xəzinəsi boşalır, xəzinə boşalınca ordunun halı pozulur. Və şu pozuqluq da məmləkətin pərişanlığına səbəb olur. Hiç mərağ etmə! Yarın, əvət yarın haq yerini bulur.

...Topal Teymurun dövlət siyasəti daha dəhşətli və olduqca dəqiq kəsicidir. Tədbirli və mükəmməldir. Təşrifatçı Qaraquşun vasitəsilə onun hüzuruna gələn Orxana deyir:

Orxan! Yaqın gəl... *(Əlini onun omuzuna qoyar).* Sən həm qəhrəman bir cəngavərsin, həm də siyasəti pək gözəl bilirsin. Səni bir işə təyin etdim, yarın yola çıxmalısın.

Orxan:

İtaət borcumdur.

T e y m u r:

Osmanlı sultanı Yıldırım Bayazidə elçi göndərdik, hə-nuz ondan bir xəbər yoq. Hər halda bizim Bursada, Yıldırım paytaxtında bir gözçümüz bulunmalı; sarayın iç və dış yüzünü öyrənib hər ay bizə xəbər verməli. Divan bəyi lazım gələn vəzifəyi sana söylər. Ordumuz bir həftə sonra Mı-sır-Şam tərəflərinə hərəkət eyləyəcək. Sən də doğru, Bursaya gedərsin. Orada kəndini bana düşman göstərirsin, Yıldırıma məhəbbət bəslədiyən için buradan qovulduğunu söylərsin. Hətta bizimkilər də öylə bilməli... Çünki şəhrimizdə casus bulunur da tədbirimiz boşa çıxar.

O r x a n:

Yıldırım sözlərimə inanmazsa?

T e y m u r:

Hiç məraq etmə, inanır; çünki o çox məğrurdur. Məğrur-lar isə həqiqəti görəməzlər. Diyorlar, o, gözdən pək zəifdir, məğərsə qəlbi və düşüncəsi də kor imiş...

Topal Teymur onun hüzuruna gələn seçkin insanlara qarşı davranışında səmimi və ləyaqətlidir. Hüseyn Cavid bu səhnəni çox incə detallarla göstərmişdir. O, nəvazişkar bir tevr ilə:

Divan bəyinin əhvalı?

D i v a n b ə y i:

Təşəkkür edərim.

T e y m u r:

Şair Kirmani nasıl?

Ş a i r:

Əskik olmayın.

T e y m u r:

Ordumuzun qəhrəman sərdarı Aqbuğa nə halda?

A q b u ğ a:

Aqbuğa hər an yılmaz ordu ilə bərabər sarsılmaz xaqa-nın əmrini bəklər.

T e y m u r:

Pək gözəl, oturun. (*Otururlar*). Aylarca Bingül dərəsində böyük şənliklər yapıq, epeycə zevq və səfayə daldıq, bir qadar da müharibə şənliyi yapsaq eyi olmazmı?

A q b u ğ a:

Bəncə müharibə meydanı düğün dərnəklərindən, ey-şü-nuş məclislərindən daha xoş, daha ruhaşınadır.

T e y m u r:

Buna sən nə dersin, şair? Bu gün gözümə pək nəş'əli görünüyörsün.

Ş a i r:

(*laübalı və yarımşərxoş bir qəhqəhəylə*).

Şənlik... o da şənlik, bu da şənlik... Qavğa... o da qavğa, bu da qavğa... Yalnız, əvət yalnız arada bir fərqlər var ki, siz cən-

gavərlər insan qanına hərisiniz, biz şairlər gülgün şərabə... Onda vəhşət və dəhşət var, bunda zevq və şətarət. Sizin hər b nə'rələriniz yürəkləri qoparır, insanları parçalatır, anaları ağlatır. Şairlərin eyş-nuş təraneləri isə kinləri, kədərləri öldürür. Yüzləri, gönülləri güldürür. Siz insan qafalarını qırarkən, biz də o qafalardan yapılma qədəhləri bir-birinə vururuz. Siz hər b və dəhşət qalibi, biz eşq və məhəbbət məğlubu. Fəqət bizim şu məğlubiyətimiz o qalibiyyətdən daha üstündür.

...Sərdar Aqbuğanın düyün məclislərindən müharibə meydanlarını üstün və daha şahanə tutması, əlbəttə bir qanlı fəteh –işğalçı kimi Topal Teymurun şıx könlücadir. Lakin bir şairin “sayaqlamaları” isə, Böyük Xaqana daha mükəmməl cavab və dolğun həqiqətdir. Xüsusilə son cümləsi... “Eşq və Savaş” mövzusunda çox dərin kökləri olan bir mövzunun dinamikasıdır. **“Siz hər b və dəhşət qalibi, biz eşq və məhəbbət məğlubu. Fəqət bizim şu məğlubiyətimiz o qalibiyyətdən daha üstündür.”**

Lakin, Böyük dünya cahangiri Əmir Teymur heç də bu mükəmməlliyyənin dərininə varmır. Dərkinin zalım fəteh taxından məğrurcasına şairə deyir:

Bəxtiyar şair! Səni sərməst edən tatlı xəyal, yalnız xoş bir təsəllidir. Bununla bərabər sən pək böyüksün, əvət, sənin kibi dəyərlə simaların qədr və qiyməti anlaşılsaydı, bənim kibi topallar soldakı sıfır qadar mə'nəsiz qalırdı. Siz yarasa-lar ölkəsində, korlar məmləkətində parlayan bir günəşsiniz. Əfsus ki, insan adını daşıyan ikiayaqlı həşərat pək qaba və pək səfil bir şey... İştə şu qaba və miskin həşəratı uslandır-

maq için, onların pas tutmuş kirli vicdanlarını yıqamaq için yalnız Teymur qılıcı lazım... Əvət sevgili şair! İnsanlar mərhəmət və məhəbbətdən ziyadə dəhşət və qüvvətə tapınırlar.

Mən R.Bahar Sonam bir düşüncəni anlaya bilmirəm ki, məgər müharibə aparən insandır? Xeyr! İnsanın yalnız haqq uğrunda savaş aparması məqbuldur. Əmir Teymur isə dünyanı tutmaq iddiası yolunda, həta özünü də dəhşətə gətirən qanlı müharibələr yaratmış və bəşəriyyətin həyatına qəst etmişdir. O, qanlı fəteh olmuş. Məgər o zaman savaşız cəmiyyət qurmağ olmazdı? Mədəniyyəti inkişaf etdirmək olmazdı? Başqa məmləkətin torpaqlarına hər b yeritmək, insanlarını məhv etmək, Tanrıya qəbul edilən xoş əməldir? Deyir ki, “Mən qılıncım üstündə dayanmışam... Şairlərin qədri bilinsəydi, mənim kimi topallar heç sanılardı... Və insan adlı həşəratın paslı, kirli vicdanını təmizləmək üçün, əlbəttə Topal Teymurun qılıncı gərəkdir. İndiki həşərat insana məhəbbət və mərhəmət yox, dəhşətə və gücə əyilmək lazımdır.”

Əlbəttə, hər bir dövrdə şairə yalnız saraya yaltaqlandığı üçün dəyər verilib. Xalq isə öz içində yanan Şama Pərvanə kəsilib. Hüseyn Cavid isə belə yaradıcılıq tərzi ilə əsasən öz dövrünün nəbzini tutmağa çalışıb. Repressiya dövrünün M.Cəfər Bağırovu heç də Topal Teymurdan geri qalmayıb. Nəticə etibarlı ilə isə... Və Hüseyn Cavid turançılığı təbliğ etdiyi üçün, (100 illik Türk-rus müharibəsi) gec-tez stalinizm rejminin kabus caynaqlarına keçəcəyi labüd idi.

Və Hüseyn Cavid yaradıcılığında Topal Teymur xarakterinin daha geniş açılması...

Fətehin hər b yürüşə əmri hüzurunda...

A q b u ğ a:

Əvət, həpsi bir fərd kibi əmrə müntəzirdir.

T e y m u r:

İştə kafi...

Ş a i r:

Şimdi nerəyə, əcəba?

T e y m u r:

Mısır və Şam üzərinə.

Ş a i r:

Fəqət bu siyasəti əsla düşünəmiyorum.

T e y m u r:

Sən “Teymurnamə” müəllifi ikən bənim siyasətimə yabançı görünmək tuhaf deyilmi ya? (*Həyəcanlı.*) Ah, Savə!.. Fazil Şeyx Savənin qətli nə çabıq unutuldu. Bən onu Ərəbistana elçi göndərdim. Mısır hökmdarı alçaqcasına öldürdü. Əcəba elçi də öldürülürmü? Xayı, xayı, Şeyx Savənin qanı yerdə qalmaz.

Ş a i r:

Fəqət azıq istirahət də lazım. (*Teymurun taxtı önünə sərilmiş qaplan dərisini göstərir.*) İştə Hindistanda Qanq nəhri kənarında avladığın qaplanların dərisi hənzur qurumamış, Sultan Mahmud ölkəsində aqıtdığın qanların izi hənzur topraqdan silinməmiş...

T e y m u r:

Bən məğrurları əzmək için yaradılmış bir allah bəlasıyım. Tökdiyüm qanlar da yalnız haq və ədalət namınadır.

Ş a i r:

Açıq söyləmək lazım gəlirsə, bən qan tökülməkdə hiç bir haq və ədalət görəmiyorum.

T e y m u r:(*məğrur təbəssümlə.*)

Əvət haqlısın, çünki... şairsin.

A q b u ğ a:

Şairlər də mənəvi həkimlərdir. Qan aqıtmaqansa yara bağlamağı daha xoş görürlər.

T e y m u r:

Baqalım Divan bəyi nə diyor?

D i v a n b ə y i:

Bana qalırsa xeyir və şər ikizdir. Məhəbbətlə ədavət bir-birinə bağlıdır. Lüzumundan fəzlə məhəbbət nifrət doğurduğu kibi, həddən aşırı qan tökülməkdə də bir fəzilət yox.

Topal Teymurun ksici hər b övkəsi hüzurunda şairin mülayim etirafını həqiqi səmimiyyət sansam, zənnimcə yanılmıram. Çünki, saray, ya xalqın içində olan şair, fərqi yox, ümumilikdə yazar əhli zərif duyğulu və çox həsas olur. Buna görə də şair işğala və kütləvi insan məhvinə səbəb olan hər bə qarşı etirazını bildirməkdən çəkinmir. Əslində bu, Hüseyn Cavid təsəvvürü, yaradıcı təxəyülüdür. Çünki, Əmir Teymur az qala dünyanı zəpt etməklə, elə tək öz adı ilə dünya tarixinə çevrilmiş bir qanlı fatehdir. Və onun xarakterinin heç

bir yön-dağ-dərəsində yumşaq tərəflər olmayıb. O, tək duruşu, baxışı ilə hər bir kəsi təlaş və qorxu, həyəcan yangısında yaşadıb. Və özünə yaxın tərəfdaşlarını da elə özü kimi tərbiyə etmişdir. Ona görə də Divanbəyi onun irticaçı zövqünü təsdiqləyir: “Bana qalırsa xeyr və şər əkizdir. Məhəbbətlə ədavət bir-birinə bağlıdır. Lazımından fəzlə məhəbbət nifrət doğurduğu kimi, həddən aşırı qan tökülməkdə də bir fəzilət yox.”

Lakin sonda yenə son sözü Topal Teymur deyir:

Divan bəyi daha başqa düşünüyor, o daha etidalçı. Fəqət unutmamalı ki, hər səciyyə və şəxsiyyət birer qanun deməkdir. İştə bu gün şəxsiyyətim bana nə əmr edərsə, onu yapmaqdan çəkinməm. Bununla bərabər bən şimdiyə qadar qurultaysız, şurasız bir şey yapmadım, çünki şurasız bir məmləkət cahil bir şəxsə bənzər ki, tutduğu işlər, söylədiyi sözlər həp nədamət və fəlakət doğurur. Bən daima həkim və aqıl şəxsləri dinlədim, böyük sərdarlar ilə müşavirə yaptım. Yalnız hərbi ilə mübarizəyi deyil, sülh mə'nafeyini də düşündüm.

Əvət, bən şu nihayətsiz ölkələri gah tədbir və siyasətlə, gah sülh və məhəbbətlə, gah təhdid və şiddətlə, gah əfv və mülayimətlə idarə etmək istərim. Bən hər işdə səbat və istiqaməti sevdiyim kibi, həzm və ehtiyatdan da xoşlanırım, lazım gəlicə, bə'zən düşmanlarıma qarşı səbr və təhəmmül göstərirəm, bə'zən də qafil və cahil görünməkdən zəvq alırım.

Topal Teymur onun fəth tarixini - "Teymurnamə" əsərini yazan şairin sülh məramlı fəlsəfi-psixoloji klmələrini dinlərkən, sonra masaya Misirə göndərdiyi Şeyx Savənin məsələsini atır. Deyir ki, Misir hökmüdarı mənim elçimi alçaqcasına öldürdü. Heç elçiyə də qəsd edilər?..

Bu məqamda da Topal Teymur haklı deyil. Çünki o, Şeyx Savəni öz işğalçı məqsədini yeritmək üçün göndərdikdə, əlbəttə hökmüdar əsəbləşərək rədd cavabını belə bildirməsi təbiidir. Amma, sülh şəraitində də cavab mümkündür. Və Əmir Teymurun hərbi xarakteri açıldıqca, necə bir dəhşətli qaniçən olduğu təsəvvür olunur. Lakin, onun qanlı zülmət xarakteri sətirlərində xoş məramlı ulduzların da parladığını görmək çox asandır. Hüseyn Cavid onun bu qığılcımlarını peşəkarcasına göstərməyə çalışmışdır. Çünki, zalım nə qədər qan içən olsa da, yenə hardasa insandır. Sadəcə mühüm olan səbəblər olur ki, insanlıq çiləsindən çıxmasına məcbur olur. Lakin yenə də sonda doğru olan budur ki, insan adlı bir qan tökənin bütün dünyaya cahangir olması mümkün və lazım deyil. Sonda məhv olan yalnız və yalnız bəşəriyyətdir. Və Topal Teymurun hərbi xarakterinin növbəti məqamları...

D i v a n b ə y i:

Baqalım, şura nə qərarə gəlir.

T e y m u r:

Əminim ki, Ərəbistan səfərinə kimsə etiraz etməz. Çünki Bingül dərəsində devlət kişilərindən pək çoqunu dinlədim. Hər kəs bənim fikrimə iştirak ediyor. Bu xüsusda tərəddüd

göstərən varsa, o da yalnız şair Kirmani ilə sənsin. Şübhəsiz ki, iki gün sonra siz də əksəriyyətə tabe olursunuz.

Q a r a q u ş:

(gəlir, əyilir).

Sobutay hüzura izin istiyor.

T e y m u r:

Hanki Sobutay?

Q a r a q u ş:

(Aqbuğaya işarətlə).

Böyük sərdarın kiçik qardaşı, Yıldırım Bayazidə göndərilən elçi...

T e y m u r:

Gəlsin, baqalım nə cavab gətirmiş.

(Qaraquş kənara işarət edər. Sobutay gəlir, əyilir.)

Xoş gəldin, oğlum, nasılsın?

S o b u t a y:

Böyük xaqanın kölgəsi əskik olmasın.

T e y m u r:

Osmanlı sultanından nə xəbər?

S o b u t a y:

İştə göndərdiyi cavab...

(Məktubu təqdim edər.)

T e y m u r:

(məktubu Divan bəyiyə verir, elçiyə.)

Məktubu Divan bəyi oxur, söylə, baqalım, qəhrəman Sobutay! Sən nə gördün, sən nə eşitdin?

S o b u t a y:

Yıldırım daima eyş-işrət düşkünü... Götürdüyüm məktuba qarşı acı qəhqəhələrlə güldü; həm də son dərəcə saymazlıq, soğuqluq göstərdi.

T e y m u r:

Demək bənim düşmanım Qaraqoyunlu əmiri Qara Yusifi yenə himayə etmək istiyor, öyləmi?

S o b u t a y:

Yalnız Qara Yusifi himayə etmiyor, hətta Bağdad Sultanı Əhməd Cəlayiri də ittihadə cəlb etmiş, həm də bizim əley-himizə...

T e y m u r:

(acı qəhqəhəylə).

Demək düşmanlarımız ilə itilaf yapıyor, bizi hiçə saymaq istiyor, öyləmi?

(Başını məktubdan qaldıran Divan bəyiyə)

Pəki nə yazıyor?

D i v a n b ə y i:

Təkrarə nə hacət?! İştə Sobutayın söylədiyi kibi: saymazlıq və soğuqluq... Başqa laf yox.

T e y m u r:

(kinli).

Saymazlıq və soğuqluq... Nə gülünc həqarət!

(Hiddətlə yerindən qalqar.)

Ah, saymazlıq və soğuqluq... Nə böyük cəsarət!.. Bən ondan qardaşca məhəbbət bəklərkən iştə aldığım cavab!

Qara Yusiflə Əhməd Cəlayir bəni gözəl tanıyırlar, fəqət Yıldırım!.. Yıldırım isə şərab düşkünü... Zərər yoq, o da ayıldıqdan sonra tanır. Bən İrana ayaq basdım, ən böyük cəngavərlər qarşımda duramayıb Mazandaran çaqqalları kibi ormanlara qaçdılar. Moskofa hücum etdim, rus knyazları qorqudan şimal ayıları kibi ürküşüb dağılmağa başladılar. Hindistana yürüdüm. Sultan Mahmud ordusu Qanj nəhri kənarındakı qaplanlar kibi oqlarıma şikar olub diz çökdülər. Əvət bir gün gəlir ki, məğrur Yıldırım da paytaxtı Bursada Topal Teymuru qarşılar və o zaman... iştə o zaman sərxoşluğun nəticəsini və bənim kim olduğumu haqqilə anlar.

Göründüyü kimi, göz önündə” Nəsimi” filmindəki eyni Topal Teymur canlanır. Bundan başqa heç bir izaha ehtiyac yoxdur!

İKİNCİ PƏRDƏ

Gözəl bir köşk... Ortada fəvvarəli bir havuz, havuz kənarında Kişmir və İsfahan səccadələrilə ipək döşəklər, qədifə (məxmər) yasdıqlar və balışlar, masa və sandaliyələr... Bağça başdan-baş a dürlü çiçəklərlə bəzənmiş, ta uzaqlarda sıra ilə ulu çinar ağacları nəzərləri oqşar. Kənardan eşidilən həzin bir kamança səsi ruhlara nəş'ə səpər. Bir tərəfdə şərəblə dolu sürəhi və bir qədər, soyulmuş və soyulmamış alma və şaftalı, digər tərəfdə qələm, dəvat, bir taqım dəftər və kitablar bulunur.

Şair Kirmani yastığa yaslanaraq yazı ilə məşğul görünür. Olqa əlində böyük bir gül dəməti gəlir. Arqa tərəfdən qədər içərisinə bir gül bırağıb geri çəkilir. Şair başını qaldırır, dolu qədəhi alıb içmək istərkən heyrətlə:

Əcəba bu gül nerdən? (Ətrafa baqar, Olqayı görüncə qələmi bıraqr.) Ah, nə böyük səadət!.. (Ahəngi- məxsus ilə.) Badə, gül, bir də gül bənizli mələk!.. (Yerindən qalqıb sandaliyəyə oturur.)

O l q a:

Sizi rahatsız etdim, deyilmi?

Ş a i r:

Bil'əkis, şairləri rahatsız və müztərib edən bir şey varsa, o da gözəllərdən uzaq bulunmaqdır.

O l q a:

(əlindəki dəməti təqdim ilə).

İştə şu gülləri yalnız şair için topladım.

Ş a i r:

(*alır*).

O halda şair son dərəcə bəxtiyardır.

(*Olqaya işarətlə.*)

Müsaidənizlə şu qədəhi təbiətin ən canlı şe'ri şərəfinə içmək istərim.

(*İçər*).

O l q a:

Nuş olsun! Şu dəftərlər nə? Yoqsa yeni bir ilhammı var?

Ş a i r:

Xayır, "Teymurnamə" yazıyorum.

O l q a:

Pək gözəl. Böyük xaqanın tarixini yazmaq şərəfi hər kəsə nəsisib olmaz.

Ş a i r:

Halbuki, eşq və gözəllik tarixi yazan şairlər daha yüksəkdir.

Hüseyn Cavidin dil-üslub şirinliyi Topal Teymur əsərində də çox rəvan və xoş təsiredicidir. Eyni zamanda fəşəfi və psixoloji etiraf daha kamil yaradılmış bir məqamdır.

Olqanın: "**Böyük Xaqanın tarixini yazmaq şərəfi hər kəsə nəsisib olmaz.**" söyləməsi müqamində Şair Kirmaninin: "**Halbuki, eşq və gözəllik tarixini yazan şairlər daha yüksəkdir.**" deməsi, sadəcə sözgəlişi cavab deyil. Hər bir

adi şəxsin yaratdığı əməlləri ilə zaman-zaman şəxsiyyətə çevrilməsi, onun necə bir çəkiyə malik olduğunu göstərir. Əgər işğalçı, zalım kimi şöhrəti dünyanı tutan fəth olursa, onun haqda tarix yazmaq, əlbəttə heyrətamiz və olduqca çox çətindir. Olqa icə öz düşüncə dairəsinə əsasən, işğalçı bir xaqan haqda tarix yazdığı şərəf sanır. O cəhətdən doğrudur ki, Topal Teymurun qanlı hərblə dünyaya və bəşəriyyətə nələr etdiklərini yazmaq şərəfidir. Əlbəttə, "**Teymurnamə**" ni gələcək nəsillərə, bu günə təqdim etmək üçün. Və xaqan-saray şairi olsa belə şair Kirmanin rus qızına cavabı dərin mənə kəsb edən çox mükəmməl cavabdır:

"**Halbuki, eşq və gözəllik tarixini yazan daha yüksəkdir.**" Əslində isə, istər hərblə, istər eşqdən yazmaq, yazar üçün xüsusi seçim deyil. Bu hər iki mövzuda yazdığı zaman yazıçı yalnız hadisələrin bir kənarında durur. Öz həyatı ilə yaratdıqlarının və yazdığı həyat gerçəkliyinin içinə girsə belə. Və yenə əsas olan Topal Teymur hədəfidir ki, Orxanın Yıldırım kəşfiyyatı müəmmalı olaraq Olqa üçün dərk edilməz olur. Yəni, binbaşı Orxan Xaqan Teymurun gizli təyin etdiyi xüsusi casusudur. Ki, elçisi Şeyx Savənin yarım qalmış mövsusunu qanlı hərblə və qalimiyyətlə sona çardırsın. Şair Kirmani növbəti Topal Teymur səhnəsində də baltasını kökündən vurur:

"**Böyük cahangirin qanlı müharibələri, ancaq qanlı şərəblə yazıla bilər.**"

Olqa onu yüksək hörmətlə tərk etdikdən sonra, o, qədəhini şərəblə doldurur. Bu sırada Teymurla Divan bəyi gəlir.

T e y m u r:

Yenəmi şərab, möhtərəm şair? Yenəmi şərab?

Ş a i r:

Böyük cihangirin qanlı müharibələri ancaq qanlı şərabla yazıla bilir.

T e y m u r:

Kinayəmi, yenə kinayəmi? Əylənmək istədiyən cihangirin qəzəbi səni qorqutmuyormu?

Ş a i r:

(laübalı və tatlı təbəssümlə).

Hökmdarların hiddət və qəzəbi böyük bir məmləkəti alt-üst edər, fəqət kiçik bir şairi qorqutamaz. Əvət, bən yalnız gözəllərin itab və sərzənişlərindən mütəəssir olurum. Bəncə işvəkar bir qaşın çatılması, parlaq bir qılıcın çəkilməsindən daha mə'nalı, daha kəskindir.

T e y m u r:

Sən çox içiyorsun, halbuki məmləkət qanunu və türk adəti bunu şiddətlə mə'n edər.

Ş a i r:

Şairlər isə, adət və qanun çərçivəsini qırıb parçalamaqdan daha çox zəvq alırlar.

T e y m u r:

(məmnun qəhqəhəylə).

İştə səni bana sevdiren də şu rindanə xislət, şu qürur və əzəmətdir.

“Dartışmanın” sonunda Topal Teymur, şair Kirmaniyyə sanki, haq qazandırır. Və şairin söylədiyi bütün fəlsəfi məntiq Xaqan Teymurun qəzəbinə deyil, heyranlığına səbəb olur: **”İştə səni bana sevdiren də şu rindanə xislət, şu qürur və əzəmətdir.”**

Əlbəttə bu səhnə Hüseyn Cavid yaradığıdır. Çünki, tarixin gerçəyində şair və hər bir kimsə kimdir ki, Əmir Teymurun qarşısına mat qoysun?!

Divanbəyin vasitəsilə də Teymur xarakterinin digər çaları çox peşəkarcasına açılmışdır.

D i v a n b ə y i:

Şair Kirmani böyük ruhşinasdır. O, pək gözəl biliyor ki, Teymur hökumətləri yıqar, məmləkətləri yaqar; ən məğrur hökmdarları əzər, ən şücaətli qəhrəmanları qəhr edər, fəqət dəyərlə şair və ədiblərə, alim və fazil şəxslərə qarşı da o nisbətdə hörmət və məhəbbət bəslər. İştə Səmərqəndin evləri, misafirxanələri deyil, şəhər ətrafındakı köşklər və bağçalar belə uzaqdan gələn fən və sənayeyinəfəsə ərbabına kafi gəlmiyor. Yalnız Şərq devlətləri deyil, hətta Qərb hökumətləri də elçi və ticarət nümayəndələri göndərməkdən geri durmuyorlar.

T e y m u r:

Tüccar və sənətkarlara daha çox sühulət və hörmət göstərməli. Çünki cihan, ancaq ticarət və sənəət sayəsində rifah bulur.

Divanbəyi:

Əvət dün İspaniya səfiri də bu nöqtəni qeyd ediyordu və böyük xaqanın fəzilət və məharətlərini saydıqca dili ağzına sığmıyordu.

Teymur:

Avropalıların dilləri başqa, yürəkləri daha başqadır. Hər halda məmləkətimiz arslanlar yurdu, qartallar yuvası olaraq qalmamalı. Bəlkə dünyada ən parlaq maarif və mədəniyyət ocağı, ən zəngin sənaye və ticarət mərkəzi olmalıdır. Əvət, qoy düşmanlarımız görsünlər ki, türk evladı yalnız basıb-kəsməkdən deyil, yaşamaq və yaşatmaqdan da zevq alır. Yalnız yaqıb-yıqmaq deyil, yapmaq və yaratmaq da bilir. Bununla bərabər yaptıklarımız hiç bir şey deyil. Bu, yalnız mədəniyyətə doğru bir addım, gələcək üçün bir başlanğıcdır. Bizim başladıklarımızı gələcək nəsil ikmal etməli. Yalnız beş-on şəhər deyil, bütün məmləkət tərəqqi və gözəlliklər üçün birer nümunə olmalı. Əvət, biz təməl daşı atıyoruz. İştə bu təməl üzərində möhtəşəm binalar qurmaq və bu şüarı çiçəkləndirmək... ancaq yeni nəsəl, ancaq sarsılmaz gəncliyə aiddir.

Divanbəyi:

(yazılan dəftərə baqaraq).

Əcəba şair imdi hanki vəq'əni qələmə alıyor?

Şair:

İştə son səfərlər... Türkünstan ordusunun Kışmir səhrasındaki müvəffəqiyyətləri və sarsılmaz xaqanın Hindistanı fəth etməsi...

Teymur:

Ümidvaram, bu gün-yarın Mısır və Şam zəfərlərimiz də yazdığım tarixin ilavələri sırasına keçər. Məğrur Yıldırım inadında davam edərsə, o da tariximizə yeni bir fəsil artırmış olur.

Divanbəyi:

Fəqət bən bil'əkis, Yıldırım məsələsinə əsla tərəfdar olmaq istəməm. Çünki hər ikiniz Turan aləminin birer qütbüsünüz. Şu iki qütb bir-birilə çarpışarsa, ortada fəlakətli bir uçurum açılmış olur. Və bu nifaqdan istifadə edərək ətrafı saran əcnəbi devlətlər türk dünyasına saldırmağa fürsət bulur. Bir də ordumuz bütün cihanı saracaq deyil a... Alınan ölkələri haqqilə idarə etsək daha böyük müvəffəqiyyətdir.

Teymur:

(məğrur qəhqəhəylə).

Allah bir olduğu kibi, padşah da bir olmalı, şan və şöhrət izləyən bir hökmdar qarşısında cihan... nədir?

Topal Teymur tarixində şair Kirmaninin “yumşaq” yeri olması, hər iki mənada mükəmməl hədəf və yüksək önəmdir. Çünki, şair “Teymurnamə” ni yazmaqda, əmir xaqanın bütün işğalçı həyatını fəsil-fəsil qələmə alaraq tarixləşdirir. Eyni zamanda Teymurun hərbi siyasətinə müsbət təsir etməni də xüsusilə önə çəkir. Yəni Divanbəyi Topal Teymuru Sultan Yıldırım Bəyazidin üstünə getməkdən çəkindirir. Deyir ki, siz hər ikiniz Turan aləminin hökmüranısınız. Qarşılıqlı çarpışma olursa, qərb bu nifaqdan istifadə edəcək. Və işğal edilən dünyanın yarısını idarə etmək kifayətdir.

Belə ağıllı siyasətin qarşısında gör Topal Teymur məğrur qəh-qəhələrlə nə deyir:

- Allah bir olduğu kimi, padşah da bir olmalı. Şan-şöhrət izləyən bir hökmdar qarşısında cahan nədir ki?..

Hərb sirrindən anlamayan minbaşı Orxanın hərəmi Almazın Topal Teymurun qarşısına çıxıb cəsarət etməsi də heyrətamizdir. Hüseyin Cavid belə yaratmışdır. Həqiqətdə isə qadın nə cəsur ki, qəddar Əmirin hüzuruna addım atsın. Çünki, siyasi tarixi ədəbiyyatda Əmir Teymurun çox dəhşətli bir şəxsiyyət olduğu açıqlanır.

Əmirin hüzuruna gəlib giley edən Almaz:

Əcəba Orxan nə yapmış ki, Səmərqənddən sürgün ediliyir.

T e y m u r:

O asılmalydı, yalnız sənin ərin olduğu için sürgünə qərar verildi.

E l m a s:

(həyəcanlı).

Niçin, ah, niçin?

T e y m u r:

Çünki hökumətə xaindir. Yıldırıma qarşı məhəbbət bəsliyormuş...

E l m a s:

Yalan, iftira!..

D i v a n b ə y i:

Elmas!

T e y m u r:

(Elmasa).

Bən qürur və cəsarəti pək sevərim, hər halda hörmətə layiqsin.

E l m a s:

Xayı, bən hiç bir nəvaziş istəməm. Yalnız ədalət istərim, ədalət!

Ş a i r:

(acı təbəssümlə, ətrafa).

Mə'sum bir maral yırtıcı qaplandan ədalət umuyor. *(Teymura)*. Əfəndim, Elmas bəyimə mərhəmət ediniz. Orxan xain olamaz.

Hüseyin Cavid şair Kirmani obrazını elə-belə gətirməmiş Topal Teymur gündəminə. Bəşəriyyətin həyatını qan içində boğan zalım hökmürlərin əsil simalarını qamçılamış. Şair Kirmani bu beş pərdəli dram əsərində əsil yırtıcı canavarı vuran çox mükəmməl bir müsbət obrazdır. Və Hüseyin Cavid nə biləydi ki, dövrünün "Topal Teymur"unun bir gün qəzəbinə gələcək... sürgünlük ona da nəsib olacaq.

T e y m u r:

Siyasət başqa, mərhəmət daha başqa bir şeydir. Siyasət-də mərhəmət yox!

Əvət, Orxan sürgün edilməli.

Təbii ki, hər bir xaqan hər hansı bir məmləkəti işğal etdikdə, onun var-dövləti ilə yanaşı gözəl qız –gəlinlərini, qadınlarını da əsir almış və öz malına çevirmişdi. Topal Teymur da elə.O, dünya məmləkətlərini zəpt etdikcə gözəllərini də hədəfə almış, özünə və digər əsabə-lərinə hərəm etmişdi. Bu seçmə gözəllərdən biri də Topal Teymurun hərəmi Dilşad xanımdır.Və minbaşı Orxanın hərəmi Almazın Olqaya qarşı təkisi və Dilşadın buna münasibət də maraqlı səhnədir. Qadınların ərkek səbəbilə qarşিদurması, əsəri daha da maraqlı və düşündürücü etmişdir. Yəni, hər hansı bir qadın özünə məxsus olduğu kişini kimsə ilə paylaşa bilməz. Lakin, Orxan kimi tipin sağa-sola əsməsi, əlbəttə qadınların mənasız savaşına, dartışmasına gətirib çıxarır.

Olqa qarşidaki evdən çıxar. Dilşada doğru gəlir.

Elmas:

(onu görünə sarsılır, sinirli bir tevr ilə)

İştə!.. İştə bütün fəlakətlərə səbəb şu aşıftə prenses, şu xain afətdir.

Dilşad:

Elmas! Onu bırağ.

Elmas:

Rica edərim bəni qınama. Ah, keçən gün Qaraquşun sözlədiklərini unutdunmu? *(Olqaya yaqlaşır, çılğınca)*. Bana baq, Olqa! Sən bizdən nə istiyorsun? Artıq yetişir, dəf' ol!

Türküstan ovalarında, Səmərqənd bağçalarında yabancılara yer yox... Eşidiyormusun? *(Daha kinli)*. Ah, bən bu sayğısız fitnəyi kəndi əlimlə boğmaq istiyorum. *(Boğazına sarılmaq istər)*.

Dilşad:

(mane olur).

Elmas, düşün ki, bu hal Əmirin sönməmiş qəzəbini daha ziyadə alevləndirir.

Elmas:

Alevləndirsən, kimsədən qorqum yox...

Olqa:

Rica edərim, Elmas, bəni təhqir etmə! Bən də sənə kibi əsil bir ailəyə mənsubəm. Həm də buraya kəndi ixtiyarımla gəlmədim, sevgili ərin gətirdi. Bu sözləri bana söyləməkdənsə ona və Əmir Teymura söylə.

Elmas:

Ah, sən getdikcə şımarıyorsun. *(Sinirli və qızgın)*. Xayı, bən kimsəyə söz söyləməm. Sən Teymurun da, Orxanın da əqlini çalmışsın. Bən sana kəndim cəza verirəm, kəndim... Bana baq, ya ana yurduna getməlisən, ya məzaristana... Eşitdinmi? Ah, sərsəri məxluq!

Dilşad:

Elmas! Artıq yetişir, gedəlim.

(Qolundan tutub götürür).

O l q a:*(yalnız).*

Gedərim, əvət gedərim, fəqət yürəyində sağalmaz bir yara açıb da öylə gedərim. *(Sinirli adımlarla köşkə doğru yürür. Bu sırada Orxan qarşısına çıxar.)*

O r x a n:

Olqa!

O l q a:

Ah!

O r x a n:

Nə oldun, səni qorqutdummu?

O l q a:

Xayır, qorqutmadın. Sən bəni öldürdün, bəni məhv etdin...

O r x a n:

Olqa! Nə demək istiyorsun?

O l q a:

Ah, Elmas bəni rüsvay etdi, o bəni rəzil etdi.

O r x a n:

Fəqət niçin?

O l q a:

Səni sevdiyim için...

Orxanla Olqanın Səmərqəndən birlikdə getmələri sövdələşməsindən sonra səhnəyə Teymurla Divanbəyi gəlir.

T e y m u r:

Oğlum, sən buradamısın, işlər nə halda?

O r x a n:*(tə'zim ilə).*

Bir az sonra çıqmaq istiyorum.

T e y m u r:

Saqın xəbərler gecikməsin. Para lazım olduqca bildir və Yıldırım ölkəsinin hər tərəfində casuslar bulundur. Haydı, eyi yol, uğurlar olsun!

O r x a n:

Hər xüsusda əmin olunuz.

*(Tə'zim ilə çəkilir).***D i v a n b ə y i:**

Sağlıqla, oğlum, Elmas için məraq etmə!

Bax, Divanbəyin bu etiraf yerini isə Hüseyn Cavid çox arifanə bir şəkildə nöktələyib. Halbu ki, Orxan...

Kişilər... onlar dəhşətli fəlsəfidir! Oyunu iki başlı oynayırlar. Ürəylərini futbol topuna çevirərək, gah o qapıya, gah da digər qapıya haylayırlar. Nəinki, cəmiyyət, sonda hətta öz gözlərində də ucuzlaşırlar. İstər Xaqan, istər də adi çoban olsun, fərqi yox! ARBS.

T e y m u r:*(Divan bəyiyə).*

Yıldırımına bir məktub daha yaz, yarın Sobutay götürsün.

Fəqət onun məktubu nə qadar qaba isə, bizimki də bir o qadar nəzakətli olsun.

Divanbəyi:

Bən də öylə düşünüyürəm. *(Yola baqar)*. İştə Sobutay kəndisi də gəliyor.

Şair Kirməni, Aqbuğa və Sobutay gəlir, əyilirlər.

Teymur:

Qəhrəman Sobutay! Yarın bir məktub daha götürməlisin. Qoy Yıldırım anlasın ki, biz hər şeydən əvvəl barışıq və məhəbbət tərəfdarıyız.

Sobutay:

Xayır, o pək məğrur, pək inadçı adam.

Teymur:

Bizim borcumuz itməmi höcətdir. İnad edərsə, kəndisi zərər görür. Şimdi get, hazırlan, yarın həm məktubu, həm də lazım gələn tə'limatı Divan bəyidən alırsın.

Sobutay:

(tə'zim ilə).

İtaət, xaqanım!

(Gedər).

Teymur:

(Aqbuğaya).

Cəsür Aqbuğa! Ordudan pək məmnun oldum. Biz də bir qaç gün sonra Mısıra doğru hərəkətə başlarız. Oğullarımızdan Pir Məhəmməd Mirza Hindistanı, Şahrux Mirza Xarəzm və Türküstanı, Miranşah isə Azərbaycan və Gürcüs-

tanı idarə edər. Digər sərdarlar da hökumətimizə tabe olan başqa ölkələrə baqar.

Sandalıyaya oturlar.

Qaraquş:

(gəlir, əyilir).

Azərbaycandan, oğlunuz Miranşahdan Divan bəyiyə məktub.

Teymur:

Pəki, kəndisinə ver.

Məktubu verir çıxar. Divan bəyi açar oqur.

Aqbuğa:

(şairə).

Bu məktubda bir sirr var.

Şair:

Şübhəsiz.

Teymur:

(ətrafa).

Xayır, bu məktub uğurlu bir şeyə bənzəmiyor. Kim bilir yenə nə uyğunsuzluq var.

Divanbəyi:

Məktubun məalını ərz etməyə müsaidlə buyurulurmu?

Teymur:

Söylə!

D i v a n b ə y i:

Yenə isyan!.. Yenə azərbaycanlılar oğlunuz Miranşaha qarşı isyan etmişlər.

T e y m u r:

Səbəb!?

D i v a n b ə y i:

Səbəb Miranşahın gevşəkliyi... idarəsizliyi.

T e y m u r:

(qızğınca).

Ah, Miranşah, Miranşah! Əvət, onda azcığı tədbir və siyasət bulunsaydı, kimsə izindən çıqmazdı. Orasını idarə edəcək sağlam və düşüncəli bir baş lazım. Heyhat ki, Miranşah kibi şaşqınlar o düşüncədən pək uzaqdırlar.

Ş a i r:

Azərbaycan eşsiz bir cənnət bucağı, tükənməz bir sərvət ocağıdır. Lakin əfsus, binlərcə əfsus ki, Miranşahlar oynucağıdır.

D i v a n b ə y i:

Bəncə Azərbaycan xalqı yabancılara kölgə olmaqdan pək zevq alır və xarici tə'sirə daha çabuq qapılırlar.

T e y m u r:

Pəki, burada xarici tə'sir nə ola bilir?

D i v a n b ə y i:

Bir taqım qara qüvvələr...

T e y m u r:

Məsələ, nə kibi?

D i v a n b ə y i:

Qaraqoyunlu əmiri Qara Yusif kibi...

T e y m u r:

Nədən bəlli?

D i v a n b ə y i:

Məktubda örtülü işarətlər var. Ətrafdan gələn bə'zi cəsuslar orada Teymur nüfuzunu qırmağa çalışıyor və xalqı Yıldırım dostu Qara Yusif tərəfinə çəkmək istiyormuş. Hətta bu da kafi deyilmiş kibi Qara Yusif çetələri Türkünstan ilə Ərəbistan arasındakı karvanların gediş-gəlişinə və ticarət işinə əngəllər çıxarırmış...

Teymur hiddətlə yerindən qalqır, yanındakılar da ona tabe olur.

T e y m u r:

Ah, öyləmi, öyləmi!? Hiç zərər yox, biz səfər üstündəyiz. Er-gec həpsinin halı sorulur, hər kəs kəndi azgınlığına görə cəza bulur. Xayı, Qara Yusifdə bir tilki qadar cəsarət yox. Şübhəsiz ki, o həp Yıldırıma güvəndiyi için şu fitnələri qaldırıyor. (Divan bəyiyə). İkinci məktubu gecikdirmə. Hər halda Yıldırım onu bizə təslim etməli. (Qızğın). Ah, Yıldırım! Yıldırım! Bən sənənlə xoş keçinmək istərkən, sən çaqqalları, tilkiləri bənim üzərimə şımartıyorsun. Yox, bən hər sərsəriyə qarşı əyləncə olamam. Qara Yusif təslim edilməlidir, təslim! Yoqsa ikinci məktubunda da saymazlıq və soğuqluq göstərsə, o halda Yıldırımın kəndisilə hesablaş-

malıyım. *(Bir-iki adım yürür, təkrar dönər: kəskin və atəşli).*
Əvət, Topal Teymuru saymayanlar, kəndi əllərilə kəndilərinə
məzar qazmış olurlar.

Bu səhnəni müəyyən qədər toxunulmaz saxladım ki, oxu-
cu Teymur olaylarının vacib məqamlarını anlaya bilsin. Yəni,
ovunun atəşində yırtıcı aslant kimi xırıldaayan Topal Teymur
Yıldırım Bəyazidə mədəni məktub yazmağı lazım bilir. İndi
təsəvvür edirsiniz, düzü-dünyanı az qala qan içində zəpt etməyə
çalışan Əmir Teymur nəzakət kürsüsündə əyləşib?!

Qaraquşun gəlişi daha maraqlı səbəbli...

Təbii ki, Əmir Teymurun özünün dediyi kimi, işğal edə-
cəyi hər bir məmləkəti oğulları-nın idarə etməsi açıqlanır.
Pir Məhəmməd Mirza Hindistanı, Şahrux Mirza Xarəzm və
Türküstanı, Miranşah isə Azərbaycan və Gürcüstanı idarə
edəcəkləri masaya qoyulur. Və digər məmləkətlərə isə başqa
sərdarlar təyin olunacaqlar.

AZƏRBAYCAN...

... Adında Miranşah kimi içki və qadın düşkünü olan bir
əxlaqsızın hallanması, əlbəttə hər bir vətənpərvəri narahat
edən əsas düşüncədir. Topal Teymur özü də bunu inkar et-
mir. Xaqanın fikrincə Azərbaycanı idarə etmək üçün sağlam,
ağıllı və düşüncəli insan gərək. Bu yerdə Əmir Teymur ilə
şair Kirmaninin sözləri üs-üstə düşür:

**Azərbaycan misilsiz bir cənnət, tükənməz sərvət oca-
ğıdır. Lakin əfsus, əfsus ki, Miranşahlar oyunağıdır!**

Azərbaycan xalqının Teymurun itaətindən çıxaraq, Yıl-
dırım dostu Qaraqoyunlu əmiri Qara Yusifin tərəfinə yönəl-

məsi, hətta Qara Yusifin adamlarının Türküstan və Ərəbistan
arasındakı ticarət karvanlarına əngəl olmaları Topal Teymu-
ru çiləsindən çıxarır. Və Yıldırımın qarasına daha ağır hə-
dələr yağdırır. Qara Yusifi isə ona təslim edəcəyini əminliklə
bildirir. Yıldırım Bəyazidə qarşı çox amansız qərar çıxarır.
Və Topal Teymur belə qan çanağı ilə öz tarixi taley kitabını
yazdırmış olur. **Nəsimi meydanı isə...**

**Məni bu hüsnü- kəmal ilə görüb...
qorxdular hak deməyə...**

Mən... Səni sevirdim...

Sevirdim!

Amma...

edama Sən yox,

mən getdim.

Günah olub da...

Sən yox,

qurban mən oldum...

gün doğandan

batana qədər

mən soyuldum.

Bir söz söylə mənə...

bu günün sonunda...

Vəsv et məni...

Sevgi varsa...

ONU DA!

ARBS.

Hüsyn Cavid üçüncü pərdə başlanğıcının mənzərəsini də əsrarəngiz bədii boyalarla yaratmışdır.

...Bursada Yıldırım Bayazid sarayında süslü bir salon. Gecə... hər tərəf mumlarla donatılmış... Bir guşədə çini saq-sıda... hənzuz açmamış hərdəmbahar gülü gözə çarpar. Yeni doğmuş ayla yıldızlar da uzaqdan görünərək şairənə bir mənzərə ərz edər. Yucaboylu hərəm ağası qara ərəb Nazim əllərini köksündə çapraz edərək düşünüb durur... Sultanın nədimlərindən qısaoylu, ufaq cüssəli bir masqara Cücə Əmir Teymur qiyafətində daxil olur. Səssiz adımlarla arqa tərəfdən hərəm ağasına yaqlaşır. Ayaqlarını yerə vuraraq hoplar, ta ənsəsinə (peysərinə) tatlı bir sillə eşqədər.

Göründüyü kimi, Bursa Sultan sarayının məsxərəçisi Cücə də mənaaltı həqiqətləri məsxərə şəkilində meydana atır. Və tarixi adətə görə Yıldırım Bəyazid sarayında da düşmən məsxərə hədəfinə çevrilmişdir. Bu mövzu isə Topal Teymurdur. Maraqlısı budur ki, hərəm ağası ərəb Nazimlə Cücənin boş sayaqlamaları sırasında dərin məna kəsb edən həqiqətlər də var. Bir qədər sonra Yıldırım Bəyazidin hərəmi ilə gəldiyini görən Nazim:

N a z i m:

(Ətrafa baqır, təlaş ilə).

Ah, iştə Sultan əfəndimizlə hərəmi Meliça!..

C ü c ə:

(baqar, istehzalı gülüşlə).

Əvət, Serb kralının həmsirəsilə itaətli qulu Yıldırım Bayazid!

N a z i m:

(şaşqın və qızğın).

Allah, Allah! Hiç Sultan əfəndimizə qul denirmi? Halbuki o, yer yüzündə zilli-allah sayılır.

C ü c ə:

Əvət, sənin kibi uzunqulaqların bərəkətindən...

İstehzalı qəhqəhələrlə çəkilir. Nazim arqasınca heyrətlə baqıb durur. Şu halda Yıldırım la Meliça gəlir. Nazim əyilir.

M e l i ç a:

Aman əfəndim, yenə nə olmuş? Pək rahatsız görünüyorsun?

Y ı l d ı r ı m:

Bu gün yemək yeyirkən fəzlə şərab içdim də qafam bir dağ qadar ağırlaşmış...

M e l i ç a:

Başdakı şərab ağrısını yenə şərab çıxarır. *(Ərəbə).* Nazim ağa! Bir az şərab gətir. Hanı ya, Serbistandan bənim adıma göndərilmiş şərablardan olsun.

Y ı l d ı r ı m:

Bir də sədri-əzəm paşa gəlmişsə, xəbər ver!

N a z i m:

Baş üstünə.

(Əyilir çıxar).

Y ı l d ı r ı m:

Bən Serbistan şərabını pək sevərim, çünki səni bəsləyən abü hava ona da başqa bir lətafət vermiş.

Meliça:

Serbistan bana ana qucağı isə, Yıldırım məmləkəti də mə'suq ağışu qadar munis və ruhaşınadır.

Yıldırım:

Sevgili Meliça! Sözlərin də vücudun kibi lətif və zərifdir.

Nazim:

(gəlir).

Sədri-ə'zəm Əli paşa hazır. Əmri-hümayuna müntəzir.

Yıldırım:

Söylə, buyursunlar. *(Nazim çıxar).* Əli paşa gerçəkdən dəyərli bir zat. Həm dindar bir hökumət adamı, həm də bir ailə ə'zası kibi saraya məhrəm və bizimlə həmpiyalə...

Meliça:

Əvət, o pək eyi adam. Ona qarşı bir qardaş kibi hörmət bəslərim.

Əlipaşa:

(gəlir, nəş'əli birp tevr ilə təmənnə edərək).

Səlam və ərzi-əhtiram!

Yıldırım:

Əleykümsəlam! Buyurun, baqalım niçin gecikdiniz?

Əlipaşa:

Topal Teymurun dünkü məktubuna cavab yazıyordum.

Yıldırım:

Nasıl yazdınız?

Əlipaşa:

Əmr etdiyiniz kibi. Əvvəlki məktubumuza nisbətlə daha soyuq, daha qızğın. *(Qoltuq cibindən çıxarır, təqdim edər).* Mütaliəsi arzu buyurulursa, iştə!

Yıldırım:

(məktubu açır, aşırı dərəcədə gözlərinə yaqlaşdırır).

Əvət, pək gözəl.

Əlipaşa:

(ətrafa).

Hərif gerçəkdən kor. Az qalır ki, məktubu gözlərinə yaqlaşdırın. *(Yıldırıma).* İnsaf eyi bir şeydir, əfəndim, gör bizdən kimi istiyor. Hiç Qaraqoyunlu əmiri kibi xeyirxah bir şəxs ona təslim edilirmi? Halbuki Qara Yusif, yaxud Sultan Əhməd Cəlayir bizim ən yaqın dostlarımızdır.

Meliça:

(heyratla).

Aman, ya rəbbi! Şu Teymur da pək şımarıq hərif.

Yıldırım:

(mütaliyə dəvam ilə).

Zərər yoq, nə qadar şımarırsa o qadar ağır cavablar alır.

Meliça:

(ətrafa).

Zavallı Yıldırım! Kor olduğunu bütün cihana e'lan edəcək. *(Yıldırıma).* Aman, əfəndim, gözlərinizi mə'nasız şeylərlə yormayınız.

Yıldırım:*(Əli paşaya).*

Pək xoşuma getdi, əvət Teymura layiq bir cəvab.

Bu sırada Nazim digər bir xidmətçiylə bərabər üzəri şərab, məzə və gül dəməti ilə süslü bir masa gətirir. Xidmətçi çıxar.

Əlipaşa:

Rica edərim Teymuru bıraqlınız, bunları buraya niçin gətirdilər?

Yıldırım:

Təbii, içilmək için.

Əlipaşa:*(qədəhləri doldurur, Meliçaya).*

Müsaidənizlə, yarım sərxoş isəm də, şövkətli Sultanımın ən sevgili hərəmi şərəfinə bir qədəh içmək istərim. Var olsun Meliça həzrətləri!

*İçərlər.***Meliça:**

Doğrusu səmimiyyət və nəzakətiniz bəni heyran ediyor.

Yıldırım:

Əvət, Əli paşa əmsalsız bir vücuddur. *(Əli paşaya).* İşrət xüsusunda sevgili Meliça bana ilk rəhbər isə, sən də ikinci müəllimsin.

Nə yapalım, şərab dinimizcə günah isə də, amma nəş'əli bir günahdır.

Göründüyü kimi, dünyaya şani-şöhrətini saçan Yıldırım Bəyazidin də sultan əxlaqı çox qüsurlu. Bəlkə də hökmüranların davranış səviyyəsi bu qədərdir. Necə yəni, bir hökmüran üçün qadın yalnız işrət hədəfidir?! Və şərab müsəlman dininə haram sayılsa belə, eyni zamanda əlçəkilməz nəşəli bir günahdır?! Bəlkə də Topal Teymur haklı: Yıldırım Bəyazid həqiqətən kordur. Yəni, istimai-siyasi davranışca çox düşükdür. Eys-ışrət, içki düşkünlü bir sultan nəinki məxsus olduğu məmləkətini idarə edə bilməz, hətta ona qarşı düşmən hədəfinin qarşısını da alması qeyri-mümkündür. Fərqi yox, istət diplomatiya, istər də hər b yolu ilə?! Bu baxımdan Yıldırım Bəyazid Topal Teymur xarakteri önündə heç nədir. Və əsil ləyaqətli hökmüdar rəqibini bir məsxərəçinin ağzına atıb çeynətməz. gülüş hədəfinə çevirərək bu ağılsız səhnədən zövq almaz. Lakin, Azərbaycan tarixində nə Şah İsmayıl fəlsəfəsində, nə Babək xislətində, ya da Fətəli xanın xan tərbiyəsində belə ucuz maraqlar olmayıb. İlk növbətə hökmüdar hər bir cəhətdən kim olduğu kimi davranmalı və düşünməlidir. O cümlədən, ətraf saray əyanları da öz hökümət və saray məsuliyyətlərini mükəmməl dərk etməlidirlər. Bir saray məsxərəçinin kome-diya sifarişinə uyub onun qədərincə alçalmamalıdırlar. Ərkeg olan kəs qarşısı-ndakı rəqibinə - istər diplomatiya, istər hərbdə ərkeg kimi davranmalıdır. Kişi qadından nə ilə seçilir? Cinsindən daha çox xarakteri ilə! Kişinin ilk yüksəkliyi onun kişi xarakteridir! Və əsil ərkeg kişiliyinə yaraşmayan ləyaqətsiz davranışlara yol verməz. Ailədə də, diplomatiyada da, hərbdə də ilk və son söz yalnız kişininindir!

Bu səhnənin Əlipaşası və Yıldırım hərəmi Meliçası da yerində sakit duran deyil. Onların kəlmələri hansı səviyyədə tərbiyəli olduqlarını aydın göstərir. Əslində, Yıldırım Bəyazidin tarixi siması qeyri-adi şahənə və kəsici hökmlü olub. Lakin Hüseyn Cavid səhnəsinin eys-ışrətində, bəlkədə yarıdıcı nökteyindən yumşaq təqdim olunub.

Əlipaşa:

Bəncə ibadət də lazım, işrət də. Tövbə qapısı daima açıqdır. (*Təkrar qədəhləri doldurur*).

Meliça:

Siz diplomatlar şərabı da şəriətə uydurub öylə içərsiniz.. Bana qalırsa şərabda hiç bir günah yox; baxüsus Serbistan şərabı olursa!

Əlipaşa:

(*nəş'əli və mə'nalı bir tevr ilə*).

Əvət, baxüsus Serbistan şərabı olursa. (*Qədəhi qaldırır*). Yaşasın şanlı Yıldırım Bayazid!..

Yıldırım:

Var ol, paşa həzrətləri!

(*İçərlər. Meliça bir yutum içər, qədəh dolu qalır*).

Əlbəttə, belə bir eys-ışrət “bazarı”na müxtəlif siyasi rəngləri də qatmaları mütləqdir. Və bir məsxərəçi Cücənin komediyası vasitəsilə Əmir Teymur kimi dünyanın Qaplan xaqanını tanımaq...

Əlipaşa:

Bən istərdim ki, İspaniya kralı Üçüncü Genrix qiyafətində gəlsin, çünki o Teymura qarşı pək yaltaqlıq ediyor. Hətta elçilər göndəriyor, onunla ticarət müahidələri yapıyor.

Yıldırım:

Zənnimcə Teymurun kəndisini yansılarsa daha xoş, daha məqbul...

Cüccə kəndisini izləyən iki misqaraqiyafətli arqadaşilə bərabər Teymur qiyafətində daxil olur. Ağır və komikcə adımlarla aqsayaraq onlara doğru ilərilər və bir heykəl kibi qarşılarında dikilib durur. Məğrur və əzəmətli:

Bana xaqanlar xaqanı, Turğay oğlu Teymur derlər. Bən Yeşil şəhərdə dünyaya atıldım, Səmərqənddə nəşvü nūma buldum. Babam Barlas qəbiləsinin hökmranı, kəndim Gürkan nəslinin baş qəhrəmanı... (*Yanıdakı masqaralarda sürəkli qəhqəhələr...*)

Yıldırım:

(*istehzal təbəssümlə*).

Eşq olsun, eşq olsun!

Cüccə:

Bən on iki yaşında ikən kəndimdə bir fərasət və böyüklük duymağa başladım. Bənimlə görüşənləri ciddi bir vəqar və hörmətlə qəbul edərdim. On səkkiz yaşında binicilik və avçılığa həvəs etdim. Vəqtimin çoqunu Qur'an oqumaqda, şahmat oynamaqda və at oynatmaqda keçirdim. Sonra Əmir Qazana yanaşdım, Hüseyn Kürd ilə savaşdım.

İlyas Xocaya qoşdum, vəzirilə pozuşdum. Oradan uzaqlaşdım, türkmanlara əsir düşdüm. Sonra bir çox arqadaşla buluşdum. Bəlucistanla vuruşdum. Gah qalib gəldim, gah məğlub oldum. Ayaqdan bir yara aldım, işlə böylə aqsaq qaldım. (Aqsayaraq yürür, kəskin bir ahənglə) Əvət bənim yaralı arslan, bənim Topal Qaplan.

Yanıdakı masqaralar istehzalı, narın və sürəkli qəhqəhələrlə gülər.

N a z i m:

(heyrətlə, sözləri çəkərək, ətrafa).
Allah, Allah!..

M e l i ç a:

Aman, nə gözəl natiq!..

Ə l i p a ş a:

Əvət, dəhşət, dəhşət!

Y ı l d ı r ı m:

Sonra nə oldu? Söylə, baqalım, sonra?

C ü c ə:

Sonra Cətləri boğdum, Cığatay elini Mavəraünnəhrdən qovdum, Səmərqəndə girdim, xalqdan hörmət gördüm. Qurultay çağırdım, sözümlə keçirdim. Bəlx şəhrinə vardım, Əmir Hüseynin işini bitirdim. Təkrar Səmərqəndə döndüm. Əmir e'lan olundum. Qəmərəddinlə çarpışıb qalib gəldim; qızı Dilşad ağayı aldım. Xarəzmə girdim, qələlərini devirdim. Azərbaycan qucağıma atıldı, Kürdüstan təslim olaraq

qurtuldu. Ermənistan və Gürcüstan xəracgüzarım oldu. Qaraqoyunlular isyan etdi, ayaq altında əzildi. Şah Mənsur tüğyan etdi, bir anda başı kəsildi. (Son dərəcə məğrur). Əvət bənim cihangiri dahi!.. Bənim hər b Allahi!..

Masqaralarda istehzalı qəhqəhələr.

N a z i m:

(şaşqın, ətrafa).
Allah, allah!

Y ı l d ı r ı m:

Əvət, işlə Cücə bir dahi!

Ə l i p a ş a:

Daha doğrusu dahi bir Cücə.

Y ı l d ı r ı m:

Sonra... Daha sonra?

C ü c ə:

Bən devlətimi təhəmmül və mürüvvətlə idarə etdim. Xəlqi ümid ilə qorqu arasında tutdum. Bir çox nifaqlara rast gəldim, əziyyət və möhnətlər çəkdim, acı sözlər və töhmətlər eşitdim. Fəqət bəni tənqid edən şımarıq, qəlbi kor cahillərə əhəmiyyət belə vermədim. Yalnız çalışdım, təşəbbüs və fəaliyyətimlə hər kəsi susdurmağa müvəffəq oldum. Hər işdə vətəndaşlarımla müşavirə etdim. Xain və fitnəçi vükəlayı yanıma uğratmadım. Daima məiyyətimdə əsalət və nəcabət, əqil və kəyasət aradım. Daima ordu və rəiyyətin əhvalını eyiləşdirməyə çalışdım.

Yıldırım:

Ya şu tökdüyün qanlara, şu qopardığın tufanlara nə mə'na verəlim?

Cüce:

Bən həqq və ədalət nümayəndəsiyim. Əgər bir məmləkətdə zülm və istibdad güclənirsə, kənardan baqıb durmam. Xəlqin əmniyyəti üçün zülmün kökünü qazımaq və o məmləkəti uslandırmaq istərim. İştə buna görədir ki, Xorasana girdim, bütün İrani devirdim, Moskof tərəflərini sardım, Hindistana vardım. Əvət, bənim böyük Teymur... Bənim sarsılmaz imperator!..

Masqaralarda istehzal qəhqəhələr.

Nazim:

(ətrafa).

Allah, allah!

Əlipaşa:

Dəhşət, dəhşət!

Meliça:

(qalqar).

Artıq bən gediyorum.

Yıldırım:

Niçin? Cücənin sözləri səni qorqutdumu?

Meliça:

Xayırlar! Lakin bu masqaralıqlardan içimə fənalıq gəlir. Saydıqları yalan olsa belə, acı və dikənlidir.

Yıldırım:

(Cücəyə).

Haydı, rədd ol, həməən şu biçimdə qiyafətini də dəyişdir.

Cücə və arqadaşları məclisi tərk edərler.

Komediya bitincəyə qədər izlədim ki, Yıldırım Bəyazid əhvalı sonda nə dəm üstə köklənir?! Əlbəttə bu, işrətçi hərəmi Meliçanın dumanından aşkar oldu. Və son cümləsi də müəmmal, qəribə bir qəzəblə bitdi. Çünki, hər bir şeyin öz həddi var. O hədd aşılındı... Aşan, öz "layiqli cavab"ını alır. Mütləq!

Yıldırım Bəyazid saray əyanları ilə birlikdə ərəb rəq-qəsəsindən keyf aldıqdan sonra, Nazim ağa xəbər gətirdi ki, ona qarşı casus yaxalamışlar. Və elə bil Turan Sultanı əsil həqiqəti duymuş.

Əlipaşa:

Gələn kimdir əcəba?

Yıldırım:

Teymurun adamlarından üç nəfər casus yaqalamışlar.

Əlipaşa:

Kim bilir, bəlkə casus deyil də əhli-namusdur.

Yıldırım:

Zənn etməm, hiç zənn etməm. *(Qızgın.)* Ah, azgın hərif, bir tərəfdən elçi göndərir, bir tərəfdən casus...

Bu sırada iki silahlı yeniçəri mühafizəsi altında Orxan, Olqa və Dəmirqaya daxil olur.

Yıldırım:

Teymur casusları sizmisiniz?

Orxan:

Əvət, öylə diyorlar.

Yıldırım:

Buraya niçin göndərildiniz?

Orxan:

Göndərilmədik, kəndi arzumuzla gəldik.

Yıldırım:

Bu gəlişdən məqsəd?

Orxan:

Məqsəd Topal Teymuru atmaq, ulu cultanı tutmaq.

Yıldırım:

Unutma ki, yalançıların cəzası ölümdür.

Orxan:

Bizcə yalançılıq ləkəsi ölümdən daha çirkindir.

Yıldırım:

(Olqaya).

Pəki, sən söylə, yavrum, Teymurdan niçin qaçdınız?

Orxan:

Çünki Teymur xudkamdır.

Yıldırım:

Bırağ kəndisi söyləsin.

Orxan:

O, dilsizdir.

Yıldırım:

(Dəmirqayaa).

Adın nədir?

Dəmirqaya:

(qalın səslə).

Dəmirqaya.

Yıldırım:

Sən söylə baqalım, niçin gəldiniz?

Dəmirqaya:

(laiübalı, Orxana işarətlə).

Orxan gəl, dedi, gəldik.

Yıldırım:

Bir səbəb yoqmu ya?

Dəmirqaya:

Əlbəttə var, fəqət gizli bir səbəbdır.

Yıldırım:

(məraqlı).

Gizli səbəbmı? O nə imiş?

Dəmirqaya:

Onu Orxan bilir. Nəmə lazım, bən qarışmam.

Yıldırım:

Ya! Qarışmazsın, öyləmi? Artıq anlaşıldı, əvət xəyanət. Cəllad, cəllad! (*Nazim çıxarkən*). Dün Teymurdan gələn elçi də hazır olsun, onun da boynu vurulmalı!

Əlipaşa:

Aman, Sultanım, əcələ ediyorsunuz?

Yıldırım:

Xayı, həpsinin boynu vurulmalı! Artıq Topal həddini keçiyor.

Əlipaşa:

Rica edərim, hiç elçi boynu vurulurmu?

Yıldırım:

(*qızğın*).

Əvət vurulur, bən əmr edərsəm vurulur.

Əlipaşa:

Hiç olmasa bu hökmün icrasını yarına bıraqmalı.

Yıldırım:

(*daha qızğın*).

Yetiştir, iltimasa hacət yoq...

Bu sırada Nazim gəlir, cəllad və iki yeniçəri ilə bərabər Sobutay daxil olur.

Yıldırım:

(*Sobutaya*).

Bana baq, bunları tanıyormusun? Doğru söylə, yoqsa ən yüngül cəza ölümdür.

Sobutay:

Sobutay nə yalan söylər, nə də ölümdən qorqar.

Yıldırım:

(*sindirli və qızğın*).

Sözümə cəvab ver, bunları tanıyormusun?

Sobutay:

(*kinli və əzəmətli bir baqışla Orxanı süzərək*).

Türküstanda tanırdım, fəqət osmanlı paytaxtında xayır...

Yıldırım:

Niçin?

Sobutay:

(*Orxana işarətlə*).

Çünkü şu hərif vətən xaini. Bunlar da onun kölgəsi...

Olqa:

(*qalpağını qaldırır, saçları dağılır*).

Aman, Sultanım! Mərhəmət! Orxan xain deyil, yalnız Teymur gözündə ləkəlidir; çünki sizə qarşı məhəbbət bəslərdi, onunçün də Türküstanı tərək etdi.

Orxan:

Olqa! Sən sus!

Yıldırım:

Şu qadın kimdir?

Orxan:

Moskof tərəflərinə hücum edərkən ölümdən qurtardığım bir qızcığaz.

S o b u t a y:

(acı və istehzal təbəssümlə).

Daha doğrusu Teymur sarayını süsləyən bir çiçək və sən qandırıb da uçurduğun şux bir kələbək... *(Kəskin.)* Lakin nerdə olursa-olsun xəyanət cəzasız qalmaz.

Y ı l d ı r ı m:

(Sobutaya).

Sən sus! *(Yeniçərilərə.)* Şunu kəndi odasına götürün. *(Əli paşaya.)* Dəminki məktubu da ver, Teymura götürsün.

Sobutay verilən məktubu alır, yeniçərilərlə bərabər çıxar.

Ə l i p a ş a:

Artıq məsələ aydınlaşdı.

Y ı l d ı r ı m:

Xayı, daha var. *(Dəmirqayaya)* Sən söylə! Dəmin gizli səbəb diyordun, o nə imiş?

D ə m i r q a y a:

Daha gizli bir şey qaldımı ya? *(Olqaya işarətlə.)* Zətən həpsini açıb dökdü.

Y ı l d ı r ı m:

Gizli səbəb yalnız onun dediklərimi?

D ə m i r q a y a:

Daha nə olacaq, hiç qadınla səfərə çıxılırmı? Nəmə lazım, kəndi işləri...

Y ı l d ı r ı m:

(qızğın).

Nəmə lazım, nəmə lazım! Südəmər çocuqlar kibi iki söz-dən fəzlə bir şey bilməz. *(Cəllada.)* Haydı, ilk öncə bunu dəf' et. *(Cəllad hazırlanır.)*

O l q a:

Ah!..

Orxan *(kəskin).* Xayı. Bu həqsizlikdir. O dilsiz və düşüncəsiz bir zavallıdır. Əsil e'dam ediləcək bənim, bən...

Y ı l d ı r ı m:

Cəsarət səni məğrur ediyor *(Cəllada.)* Pəki, əvvəl onu susdur.

O l q a:

Aman, əfəndim, mərhəmət, mərhəmət! *(Şiddətli içqırıqlarla ağlar, Sultanın ayaqlarına qapanır.)*

O r x a n:

(şiddətli və istehzal qəhqəhələrlə gülərək).

Zavallı qızcıqaz! Sən həqli imişsin. Ah, Teymur, Teymur!..

Y ı l d ı r ı m:

(vəzifəsini bitirmək istəyən cəllada).

Dur, əl saqla! *(Orxana).* Niçin güldün, niçin Teymuru xatırladın?

O r x a n:

O bənim biləcəyim iş, sən yalnız e'dam etdirə bilirsən.

Əlipaşa:

Xayır, bu səbəbsiz deyil.

Olqa:*(başını qaldırır. Göz yaşını silərək.)*

Ah, səbəbini bən söylərim.

Orxan:Qalq! Hiç bir şeyə ehtiyac yox. Söyləmək lazımsa kəndim söylərim. *(Olqa qalqar).***Yıldırım:**

Pəki, kəndin söylə! Şu qəhqəhələr niçindir, əcəba?

Orxan:

Şu qəhqəhələr acı bir fəryaddan başqa bir şey deyil. Bütün dünya dəli Teymura səcdə edərkən, yalnız bən isyan etdim. Halbuki onun kiçik bir təhqirinə dayansaydım, şimdiki e'dama layiq görülməzdim.

*Sükut...***Yıldırım:***(mülayim).*

Bu sözlərin nə dərəcə doğru olduğunu bilmək istəməm. Bən hər ikinizi şu qızın göz yaşlarına bağışladım.

Olqa:

Ah, kölgəniz əskik olmasın.

Əlipaşa:

Əvət, göz yaşları mə'sumiyyəti isbat için ən parlaq şahiddir...

Orxan:

Lakin, bir rica etmək istərdik.

Yıldırım:

Söylə.

Orxan:

Məsələ yalnız bağışlanmaqla bitmir. Biz artıq Teymur məmləkətinə dönəməyiz, sədaqətimizə qarşı şübhə edildiyindən təbii burada qalacağımız da şübhəli. Əgər müsaidə buyurulursa Mısır-Şam tərəflərinə keçəriz. Orda bizi himayə edənlər bulunur.

Yıldırım:*(məmnun təbəssümlərlə yerindən qalqar).*

Xayır, hiç bir yerə getməyəcəksiniz. Siz bənim oğlum, bu da qızımdır. Hər üçünüzün sədaqətinə şübhəm qalmadı. Haydı, Nazim ağa! Söylə, bir dairə ayırsınlar, misafirlərə ehtiram lazım.

*Nazim cəllad ilə bərabər çıxar.***Orxan:***(arqadaşları ilə bərabər əyilir).*

Təşəkkür edəriz.

Yıldırım:Sədaqətiniz dərəcəsinde mükafat görəcəksiniz. *(Əli paşa ilə məclisi tərk edir).***Orxan:***(ətrafa).*

İştə ilk fəlakəti atladıq.

O l q a:

Ah, pək qorquyorum. Sobutay Səmərqənddə işlərin üstünü açacaq. Teymurun qəhrü qəzəbi bəla yıldırımını kibi üzərimizdə patlayacaq. Ah, o bəni niçin gördü?

O r x a n:

Hiç mərağ etmə, bən Sobutayı görürüm.. O pək nəcib qəhrəman. Kimsəyə bir şey söyləməz. Hətta Teymur duysa belə əhəmiyyət verməz.

D ə m i r q a y a:

(bir tərəfdə).

Nəmə lazım, bən qarışmam. Ölürlər ölürüm, qalırlar qalırım.

O l q a:

(Saqsıda gördüyü yeşil fidancığazı göstərir).

Ah, o nə xoş, nə tərəvətli gül fidanı.

O r x a n:

İştə həmişəbahar gülü, baq, hənuz yeni-yeni qönçə verməyə başlayır.

O l q a:

Əvət, pək gözəl...

O r x a n:

Bir gün gəlir ki, şu yeni qönçələr açar, bizim arzularımız da onunla bərabər çiçəklənməyə başlar.

N a z i m:

(gəlir, əyilir).

Buyursunlar. *(Önlərinə gedər).*

O r x a n:

Gedəlim. *(Nazimi göstərir.)* İştə bu gecə qiyafətli məxluq bizi uğurlu və parlaq bir sabaha də'vət edir. *(Gedirlər).*

Üçüncü pərdənin son səhnəsini sərbəst verdim ki, ümumiyyətlə dövlətlərarası casusların təyin olunduqları hökumət hüzurunda cavabdehliyinin necə bir ağır sınaqdan keçdiyini oxucu müəyyən qədər təsəvvüründə yarada bilsin. Əlbəttə bu, ilk baxışda zahirən sadə görünür. Lakin daxili isə... olduqca dərin və dəhşətli bir yolçuluqdur. Casuslar adi insanlardan seçilmirlər. Lakin, onların iblis baxışlarını arifin sezməsi mümkündür!

Topal Teymura gəldikdə isə, o, haksız olaraq türk torpağına casus göndərmişdir. Ümumiyyətlə, hər hansı bir dövlətin başqa bir dövlətin torpağına göz dikməsi, hər b yeritməsi həm böyük günah, həm də böyük haksızlıqdır. Bəlkə də Topal Teymur dövründən də əvvəllər qanunlar irtica psixalogiyası üzərində tərtib olunmuş və dünya gah sağa, gah sola dartılmış, parşalanmış və nəhayət hər bir məmləkətin son sərhədləri yaradılmışdır. Dəhşətli budur ki, buraya qədər bəşəriyyətin gör nə qədər qanı axıdılmış və sənətkarlıqla yaradılmış gözəl nə varsa məhv edilmişdir.

Hüseyn Cavidin Topal Teymur tarixinə müraciəti sadəcə istəydən doğmayıb. O öz dövrünün əzablı ictimai-siyasi məşəqətlərini, mənəvi sarsıntı-sıxıntılarını yana-yana yaşayan turançı bir yazıçı olmuşdur. Türkiyə həyatı, Türkiyə türkcəsiylə yaratmağı, əlbəttə, sovet ideologiyasına xidmət edən M.C.Bağırovun həzminə qəbul edilə bilməzdi. Və To-

pal Teymura atdığı “daşların hədəfləri” təbii ki, hakimiyyət başları və onların yürütdükləri haksız siyasətləri idi.

Dördüncü pərdənin eyni səhnəsi... Gündüz... Qarşiki böyük pəncərədən saray bağçasını süsləyən yeşil ağaclar, rəngarəng çiçəklər nəzərləri oqşar. Salona qonmuş saqsıdakı fidanın dal budaqları əvvəlkinə görə daha böyümüş və tam mə'nasilə açılmış gülləri aradan bir xeyli zaman keçdiyini xatırlatır. Orxan bir tərəfdə əski osmanlı yavərləri qıyafətində olaraq əli alnında düşünür.

O l q a:

(saray xanımlarına məxsus bir qıyafədə gəlir. Orxanı bir qədər süzərək). Orxan!

O r x a n:

Sənmisin, Olqa?

O l q a:

Nə düşünüyorsun, mane oldum, deyilmi?

O r x a n:

Xayır...

O l q a:

Niçin böylə dalıb gediyorsun?

O r x a n:

(gül fidanını göstərir).

İştə hər tərəfə gözəl qoqu və nur saçan şu gülləri görmüsun? Baq, nə qədər dəyişmiş. Bunlar bir zaman yem-yeşil tumurcuq halında idilər.

O l q a:

Əvət, xatırlıyorum, casus deyə tam bizi yaqaladıqları gecəydi.

O r x a n:

Bən o gecə, açmamış qönçələri gönlümüzdəki arzulara bənzətmişdim, deyilmi? İştə bu gün bütün istədiklərimiz yerini buluyor, onlar kibi çiçəklənməyə başlayır.

O l q a:

Pəki, o halda bu düşüncələr nə?

O r x a n:

Olqa! Biz artıq burayı tərk etməliyiz.

O l q a:

Niçin? Halbuki burada səadət var.

O r x a n:

Xayır, bil'əkis səadət bizi başqa aləmdə gözlüyor.

O l q a:

Fikrini hiç anlıyamıyorum. Sən Yıldırım kibi böyük bir pə-dşah sarayında... Kəndin də ən sevgili yavərlərdən birisin. Daha nə istiyorsun? *(Gül fidanına yaqlaşır, qoqlamağa başlar.)*

O r x a n:

(ətrafa).

Ah, Teymur ordusu tərəfindən Sivas qələsi altüst edilmiş, Yıldırımın oğlu öldürülmüş... Daha burda durulurmu?

O l q a:

Orxan! Səndə bir sirr var; hər ay gizli məktublar yazıyorsun, əcəba onlar kimə və nerəyə?

O r x a n:

Sonra anlarsın, şimdi çabıq hazırlan! Nə olursa-olsun buradan çıqmalyız.

O l q a:

(*təlaş ilə*).

Allah eşqinə, nə olmuş, Yıldırımın bir fənalıqını gördün?

O r x a n:

Xayıf. Fəqət bir taqım padşahlar, hələ Yıldırım kibi sərxoşlar o dərəcə qorqunc ki, əsla inanılmaz. Əvət, kəndi qardaşını vəhşicə parçalatan bir hökmdar, yarın ufaq bir bəhanə ilə bizə də qızar, bizim də qanımızı döktürür.

O l q a:

Bən şu şübhələrə hiç bir mə'na verəmiyorum.

O r x a n:

Dedim ya, sonra anlarsın. Hazırlan, ehtiyat için bir çarşaf da al, yolda lazım olur.

O l q a:

Pəki, lakin...

O r x a n:

Sus, işlə gələn var.

O l q a:

(*baqar*).

Əvət, sultanın hərəmi Meliça. (*Məmnun təbəssümlərlə o gələn tərəfə doğru yürür.*)

O r x a n:

(*yalnız*).

Vəzifə hər şeydən müqəddəsdir. Artıq sırası gəldi, Teymur mütləq hücumə başlayacaq.

M e l i ç a:

(*Olqa ilə bərabər gəlir*).

Ah, Olqa, Olqa! Sizin bana munis olmanız, bilsən nə qədər gönlümü açıyır.

O l q a:

Fəqət bən... Bənim gönlümdəki sevinc daha böyük, daha dərinidir.

M e l i ç a:

Sən nə qədər nəcib isən (*Orxana işarətlə*), yoldaşın da bir o qədər qəhrəman və nəzakətlidir.

O r x a n:

Təşəkkür edərim.

M e l i ç a:

(*ətrafə diqqətlə*).

İştə Yıldırım. Aman nə qədər halı pərişan...

O l q a:

Əvət, bu günlər əfəndimiz pək düşünüyür.

O r x a n:

Nasıl düşünməsin?! Hiç Teymur ordusunun qabalığı çəkilir şeymi?

Yıldırım:

(*gəlir, tə'zim edərlər. Yanındakı Nazim ağaya.*)

Əli paşa nerdə? Çabuq buraya çağır. (*Nazim əyilir çıxar. Yıldırım sinirli*). Ah, Teymur! Teymur! Bən sənün bu dərəcə sayğısız olduğuna inanmazdım. (*Daha qızgın*). Lağımlar vasitəsilə kərastələri tutuşdurmaq, Sivas kibi bir qələyi yandırıp havaya savurmaq sənün həddinmi? Ah, əsirlərin, qələ mühafizələrinin qafasını kəsdirməkmi? Ərtoğrul kibi bir evladı əlimdən almaqmı? Nə böyük cəsarət! Xayı, xayı... Bu dikənli zərbə, bu acı təhqir əsla unutulmaz. Ah, duyğusuz cəllad.

O r x a n:

Ehtimal ki, bu hərəkət onu saymadığın için bir ixtar, tə'bir caizsə bir guşmaldır.

Bu sırada uzaqda aşıqanə bir ahənglə çoban qavalı-düdiyi çalınmağa başlar.

Yıldırım:

(*çılğın*).

Nasıl? Bir ixtarmı, bir guşmalmı? Ah, nələr, eşidiyorum!

O r x a n:

Əvət, ixlas və sədaqətim şu acı həqiqəti söyləməyə bəni məcbur ediyor.

Qəlbi, ruhu təmiz olan insanın yanılması çox asandır. Belə saflıq padşahda da, adi sənətkarda da olur. Yıldırım Bəyazid tarixi faktlara görə hiyləgər və məkirli deyil.. O, sadə-

cə qeyri-adi hər b gücünə qadir, çox qütrətli bir sultan olub. Amma, zəif tərəfləri də olmaqla. Lakin Topal Teymur... o isə tam fərqli, sözün əsil mənasında yırtıcı bir canavar xislətli işqalçılığı ilə tarixini yazanın özünü belə dəhşətə gətirib. Və bir qədər əvvəl bağına sıxdığı, saray möhrünə aldığı “mələy” insanın, sən demə, şəxsi və dövlət həyatına necə bir ağır zərbələr vuran zəhərli bir ilan, dağıdıcı şeytanmış?! Əlbəttə, tarix boyu məmləkətlərin düşmənləri tərəfindən işğal edilməsinə, dağıdılmasına ilkin vasitə, yeridilmiş sasus səbəb olmuşdur. Onlar hədəfi öyrənib hazırlayır və istiqaməti dəqiq təyin edirlər. Bu, sırf sasus-kəşfiyyat işidir! Hər hansı bir hökumətə kənardan “qara müdaxilə” olmaması üçün, məmləkətə daxil olan hər bir yad insan dövlət təhlükəsizliyi tərəfindən ciddi şəkildə gündəmdə saxlanmalıdır. Bəzən bu hədəfi təyin etmək çox çətin olur. Çünki, daxilin adamını da təsirə salıb satın almaq mümkün məsələdir. Nəinki keşmişdə, hətta bu günün tarixində də dövlət dağıdıcılığı ilə məşğul olan siyasi məkr meydan oxumaqdadır.

Yıldırım Bəyazidin zahiri aldanışı, onun dəhşətli dərəcədə siyasi səhv etməsinə səbəb oldu. Buna görə də olduğca ağır fəsadlara sürükləndi. Həm şəxsi, həm də dövlət idarəçiliyində.

Ümumiyyətlə, “Dövlət Hüquq Baş İnsanı...” bir yüksək məsuliyyəti unutmamalıdır ki, işində cüzi səhv edəndə... Dövlətə vurduğu zərbə ilə özünü də məhv etmiş olur! Dövlətin müstəqilliyini qurmaq çox çətindir, onu idarə etmək, yaşatmaq daha məsuliyyətli və daha çətinidir!

Yıldırım Bəyazid isə qoynunda atəş alovlandıqdan sonra meydana meydan bağırır:

Yıldırım:

Bən üzərimə gələn qocaman Səlib ordularını qəhr etdim. Fransa və Almaniya cəngavərlərini püskürtdüm. Lehistan, Avstriya və İtaliya əskərlərini bir hücumda əzdim. Hətta qorqusuz Jan kibi məşhur bir qəhrəmanı belə hiçə saydım. Şimdi Teymur kibi bir sərsərimi bəni qorqutacaq? Ah, kor olsun fələyin gözləri. Gör kimlər bana meydan oquyor.

Meliça:

Aman, xaqanım! Kəndinizi pək üzüyürsünüz, vücudunuz bir qadar istirahətə möhtac.

Yıldırım:

İstirahətmi!? Zəhərli dırnaqlar qəlbimi parçalarkən istirahətmi? (*Çılğın*). Ah, canavar! (*Meliçaya.*) Bizi yalnız bıraq. (*Meliça Olqa ilə bərabər çəkilmək istərkən.*) Söylə o çobanı susdursunlar.

Meliça:

Pəki. (*Getmək istər.*)

Yıldırım:

İstəməz, bıraq çalsın.

Meliça:

Pəki... (*Salonu tərk edərlər.*)

Yıldırım:

(*pəncərəyə yaqlaşır; çobanı dinlər. Həzin və yaralı bir ah çəkərək.*)

Çal!.. Çal!.. Əvət, bəxtiyar çoban, çal!.. Nə Sivas kibi şəhrin əlindən getmiş, nə də Ərtögrül kibi oğlun...

İnsan taleyi öncədən bilinməz, öyrənilməz qeyri-adi bir kitabdır. Hüseyn Cavid bir bilə bilsəydi ki, Yıldırım Bəyazidin yaşadıkları... elə onun yaşadıkları acı tarix olacaq... Milli dövlət əqidəsi yolunda nəinki özü, həmkar yazıçılar, şairlər, sonra isə öz Ərtögrülü nələr yaşayıb necə məşəqqətlərə məruz qalacaq və... hətta Qarabağı elləri də talan, viran ediləcək...

Nə isə, Yıldırım Bəyazidin sən demə, hələ daha nə gözləmədikləri varmış...

Əlipaşa gəlir, düdük susar.

Əlipaşa:

(*yapma bir təlaş ilə*).

Əfəndimizi bir qadar kefsiz görüyürəm...

Yıldırım:

(*acı təbəssümlə*).

Əvət, kefli vəzirlərin sultanı daima kefsiz olur.

Əlipaşa:

Hər halda şevkətli xaqanın mərhəməti çəkərlərinin qüsurundan daha böyükdür.

Yıldırım:

Bana baq, sən Sivas vəq'əsinə nə dersin?

Əlipaşa:

Yalnız çocucqa bir təcrübə. Mə'nasız bir təcrübə...

Yıldırım:

(qızğın.)

Açıq söylə, nasıl mə'nasız?..

Əlipaşa:

Çünki Teymur Sivas qələsinə təcavüz etməklə bərabər müharibəyi uzatmaqdan çəkinmiş... Görünür ki, əskərlərimizin şücaətini görmüş, eyicə bir dərs almış. Cəsarəti olsaydı, Sivası bıraqlıb da Mısır-Şam tərəflərinə keçməzdi.

Yıldırım:

Sən sərxoşsun, bu gün-yarın Mısırı da alt-üst edər, Şamı da.

Orxan:

Zatən etmiş.

Yıldırım:

Ah, nə söylüyorsun?

Orxan:

Hətta geri belə dönmüş və Aras çayını keçib Azərbaycana daxil olmuş. Əvət, o şimdi Qarabağın sərin yaylalarında, otluçiçəkli ovalarında istirahət və şənliyə məşğuldur.

Əlipaşa:

(müztərib, ətrafa).

Ah, dəhşət, dəhşət!..

Yıldırım:

(Əli paşaya).

Pəki, bu xəbəri sən niçin şimdiyə qədər bana söyləmədin?

Əlipaşa:

Çünki həm xəstəsiniz, həm də əhəmiyyətsiz bir şey...

Sivaş qalasını zəpt edib Mısır-Şam hökumətlərinə doğru yürüş edən Topal Teymur hərbinə gizli saxlayan Əlipaşa kimi sərxoş vəzirin maskarad yanaşması önündə Yıldırım Bəyazidin mat qalması, əlbəttə dəhşətdoğurucu haldır.

Yıldırım:

(pək həyəcanlı və qızğın).

Nasıl!? Əhəmiyyətsizmi?! Xayırxayır. Hiç də öylə deyil. Sən Teymura qarşı Mısır-Şam hökumətlərilə ittifaq yapacağına, Bursa meyخانəçilərinə şərab ısmarlamağa məşğul olmuşsun.

Və daha dəhşətlisi budur ki, dövlətin faciəsi ilə, bir ailə çərçivəsində - xalqın içində baş verən özbaşnalıqlar üs-üstə düşür.

Nazim:

(gəlir, əyilir).

Şeyx Buxari həzrətləri.

Yıldırım:

Gəlsin. *(Nazim çıxar, Yıldırım ətrafa).* Şeyx fazil və möhtərəm bir zat.

Onun bu gəlişi hiç də mə'nasız deyil.

Şeyx Buxari:

(köylü bir qadınla daxil olur. Tə'zimdən sonra).

Əfv edərsiniz, əfəndim, cəsərət ediyorum. Lütfən şu köylü qadını dinləyin. Anadolu-nun şu yoqsul anasına qulaq verin də, görün nələr söylüyor.

Yıldırım:

(qadına).

Söylə!

Qadın:

Qocamla oğlum xaç qavğasında öldü, ah, ölürkən yüzlerini görmədim, məzarlarına belə həsrət qaldım. Bəni yaşatan ancaq bir təsəlli idi; onlar vətən uğrunda şəhid olmuşlardı.

Yıldırım:

Dərdin nədir, onu söylə?!

Qadın:

Yetişmiş bir qızım vardı, adı Lalə idi, onu yaşatmaq üçün hər zəhmətə qatlanırdım. Tarlamızı sürərkən bir tərəfdən alaca öküzü, bir tərəfdən də kəndimi qoşaraq heyvanla bərabər çalışıyordum. Laləciyimə, bir danəcik yavruma yeyəcəm-geyəcək tədarik ediyordum.

Yıldırım:

(azacıq sərt).

Sonra?

Qadın:

(həyəcanlı).

Sonra azğın yeniçərilər, sənin o qaba və sərxoş əskərlərin öküzümü aldılar. Bıraqlamaq istəmədim, incitdilər.

Yalvardım, döydülər. Bən hiç... Əvət bən hiç... (Yaralı fəryad ilə.) Qızım! Ah, yavrum! Canavarlar yardımsız bir quzuya hücum edərkən onu sardılar, ağlamasına, çırpınmasına baqmadılar, cəllad kimi alıb götürdülər. (Çılğınca.) Ah, Laləciyim! Ah, yavrum. (Yıldırımın ayaqlarına qapanır).

Yıldırım:

(son dərəcə qızğın).

Cəvab ver, Əli paşa cəvab ver!

Qadın:

(çılğın).

Ah, sərxoşlar! Canavarlar!

Şeyx Buxari:

(ətrafa).

Sərxoş bir amirin məmurları da ancaq sərxoş olur.

Yıldırım:

(kəskin).

Bulunsun, şu qadının qızı bu saat bulunsun!

Orxan:

Gəliniz, validə.

Qadın:

(göz yaşını silərək).

Ah, yavrum... mələk yavrum! (Təkrar hıçqırıqlarla ağlar).

Orxan:

Gəliniz, xəyanət cəzasız qalmaz. (Qadınla bərabər çıxar).

Şeyx Buxari:*(ətrafa).*

Zavallı qadın! Bilməz ki, yalvardığı padşahın içdiyi şərablar, yalnız yoqsul köylünün dökülən al qanlarından, qanlı göz yaşlarından tədarik olunur.

Şeyx Buxarinin Yıldırım Bəyazidin qarasına söylədiyi qərəzli kəlmələrin arxasında da müəyyən həqiqətlər var. Heyrətamizi budur ki, sarayın etibarlı əyanı olduğu halda Sulta-na qarşı riyakar davranır. Hüseyn Cavid bu obrazlar vasitəsilə Padişahın ətrafındakıların hər sifətini açıb göstərmişdir. Siyasi cəhətdən ən maraqlı səhnə isə Topal Teymurun Yıldırım Bəyazidə göndərdiyi növbət, daha kəsicilik məktub qalmaqalığıdır.

Nazim:*(gəlir, əyilir).*

Teymur elçisi!

Yıldırım:Gəlsin! *(Sinirli).* Yenəmi elçi! Yenəmi Teymur elçisi!*Sobutay yazlıq əlbisədə gəlir, əyilir, məktubu verir).***Yıldırım:***(Əli paşaya).*Al, oqu! *(Sobutaya)* Bu məktub nerdə yazılmış?**Sobutay:**

Azərbaycanda, Qarabağ yaylasında...

Yıldırım:

Çıq bəklə, cəvabımı şimdi alırsın.

Sobutay:İtaət! *(Əyilir, çıxar).***Əlipaşa:***(qısa bir müəlləhdən sonra, heyratla ətrafa).*

Dəhşət, dəhşət!

Yıldırım:

Nə yazıyor, şimdi nə yazıyor?

Əlipaşa:*(oqur).*

Tanrı qulu Teymurdan Sultani-Rum Yıldırım Bayazidə.

Yıldırım:

Uzun laf istəməm, yalnız məktubun məalını söylə!

Əlipaşa:

Yazıyor ki, bən sizi bir türk xaqanı olaraq sayarım və zatınıza qarşı hörmət bəslərim, fəqət siz bəni saymazsanız aramız soğuyar və bu soğuluğun nəticəsi pək acı olur.

*Orxan gəlir.***Yıldırım:**

Sonra? Sonra?

Əlipaşa:*(yarımbaşıyla məktubu süzərək).*

İştə bu bənim son məktubum və son təklifimdir. Qaraqoyunlu əmiri Qara Yusif ordan uzaqlaşmalı... Şahzadələrinizdən biri mə'murən yanıma göndərməli. Bən ona evlad kibi

baqacağımı şimdiden və'd eylərim, fəqət məktubuma müvafiq cəvab gəlməzsə, hücum edəcəyim şübhəsizdir. Ona görə də hazırlanmanızı ixtar edərim.

Göründüyü kimi Topal Teymurun nəfsi də çox həddəşandır. Necə yəni Qaraqoyunlu əmiri Qara Yusifi Yıldırım Bəyazid birliyindən uzaqlaşdırmaq və Şahzadələrindən birini də ona ərməğan etmək... Əlbəttə bu ağır şərt Sultan tərəfindən qəbul edilməzdir. Lakin, eyni zamanda Şeyx Buxari də haklı... Sultanın qəzəb və hidətindən yanlış qərarlara getməməsini tövsiyə edərək, hər iki güclü xaqanın boşuna türk övladlarının qanlarının tökülməməsini, düşmənlərini sevincirməməyi önə çəkir. Amma Yıldırım Bəyazid isə masaya atılan məsələni qəbul etməsini, əlbəttə bir qüdrətli Sultan kimi şərəf və ləyaqətinə sığışdıra bilməz. Hərbə üstünlük verməsi təbii!

Yıldırım:

Müharibəmi? Ah, müharibəmi? (*Acı qəhqəhəylə.*) Gör bizi nə ilə qorqutuyor. Zavallı Topal! Görünüyor ki, qarşısındakını unutuyor. (*Pək qızğın*). Xayır, onun cəvabı müharibə-dən başqa bir şey deyil.

Şeyx Buxari:

Zənnimcə qəzəb və hiddət əfəndimizi yanlış müharimələrə sevgi ediyor. Teymur da sizin qədər qəhrəman, sizin qaçadar cəsur və sarsılmaz bir hökmdar... Boş yerə türk evladının qanını dökdürməyin və ətrafınızı saran düşmanları kəndi fəlakətinizə güldürməyin.

Yıldırım:

Xayır, mirim! Bən şimdiyə qadar sənin acı nəsihətlərini dinlədim. Əfsus ki, bundan sonra dinləmiyəcəyim, çünki şu məktubun məalı təhqirlərin ən acısıdır.

Şeyx Buxari:

Əvət, biliyorum acıdır, hətta bənim sözlərim ondan da acıdır. Fəqət onunla çarpışacağına, kəndi nəfsinlə mübarizə et. Cəsarət ediyorum, mümkünsə rəqqasələrə uyma! Serbistan prensesi nüfuzuna qapılma! Və sərxoş vəzirlərə alət olma!

Əli paşa:

(*ətrafa*).

Ah, bu nə həzyan?

Yıldırım:

Əvət, şeyxim! Acı da olsa, sözlərində bir həqiqət var. Lakin Teymura qarşı susmaq əsla əlimdən gəlməz. Çünki o bəni tanımıyor, yaxud tanımaq istəmiyor. Hər halda bən kəndimi ona tanıtmalıyım. Əli paşa cəvab yaz.

Əli paşa kağız-qələm hazırlar.

Orxan:

(*tə'zim ilə*).

Müsaidə buyurulursa, bən də iki söz söyləmək istərim.

Yıldırım:

Söylə!

O r x a n:

Əfəndimizin iradəsi əlbəttə bir həqiqətdir. Şeyx həzrətlərinin tevsiyəsi isə daha xeyirxahanə bir məsləhətdir.

Y ı l d ı r ı m:

Bən həpsini düşünüyürəm, artıq bizimki məsləhətdən keçmiş. *(Qızğın)*.

Cəvab yaz!

Ə l i p a ş a:

Əmrinizə müntəzirim.

Y ı l d ı r ı m:

Yıldırım Bayaziddən kəlbi-əqur Teymura!

M ə c l i s d ə k i l ə r:

(heyrat və dəhşətlə ətrafa).

Nasıl? Kəlbi-əqurmu?!

Y ı l d ı r ı m:

Yazdınmı? Kəlbi-əqur Teymura.

Ə l i p a ş a:

Əvət, kəlbi-əqur Teymura.

Y ı l d ı r ı m:

Yaz, müharibəmiz müharibədir. Hər kim sözündən qaçarsa, qadını üç təlaq ilə boş olsun.

Ə l i p a ş a:

(yazır, ətrafa).

Ah, fəlakət! Dəhşət!

Y ı l d ı r ı m:

Ötəsini kəndin bilirsən, iştə bənim deyəcəyim şu!

Ş e y x B u x a r i:

(müztərib və həyəcanlı).

Əfəndim! Əfəndim, müsaidə buyurun. Bu cəvab adabimünazirəyə əsla müvafiq deyil. Həm də hiç bir hüsnitə'vil qəbul etməz. Əvət, bu bir xəta, bu bir təcavüz ki, hiç bir hökmdarın şanına yaqışmaz.

Y ı l d ı r ı m:

Artıq yetişir, rica edərim, kimsə qarışmasın.

Ş e y x B u x a r i:

(yerindən qalqar, getmək istər).

Pəki, sultanım, qarışmam, lakin şu cəvabınızla böyük bir məs'uliyəti-tarixiyə altında qalacaqsınız. Bana müsaidə...

Y ı l d ı r ı m:

Buyura bilirsiniz. *(Şeyx Buxari çıxar. Yıldırım istehzalı təbəssümlə qafasını oynadır.)* Əvət, bu məktubla Yıldırım böyük bir məs'uliyət bir məs'uliyəti-tarixiyə altında qalacaqmış!..

O r x a n:

Hər halda Şeyx bədxah bir şəxs deyil.

Y ı l d ı r ı m:

Nə olursa-olsun, bənim iradəm qətidir. *(Qalqar)*. Bana baq, Orxan! Sən bu vəqtə qadar bizdən hörmət və məhəbbət

gördün... və o sayədə Anadoluda yaşayan tatar-türkmən qəbilələrinə böyük nüfuzun var.

O r x a n:

Əfəndimizin lütfündən.

Y ı l d ı r ı m:

İştə onlara icrayı-tə'sir etməli. Yarın orduya səfərbərlik əmr edəcəyəm. Baqalım Teymur bizə qarşı nə yapar? Fəqət saqın, vəzifəndə müsamiyə etmə! (*Çıqmaq üzrə bir neçə adım yürür*).

O r x a n:

Bəncə vəzifə hər şeydən müqəddəsdir. Amirim uğrunda başdan keçməyə hazırım.

Y ı l d ı r ı m:

Haydı, arslanım, iş başına! Unutma ki, səni daha böyük rütbələr bəklıyor. Əli paşa! Sən də məktubu elçiyə ver, bəndən son hədiyyə olaraq Teymura götürsün.

Ə l i p a ş a:

Baş üstünə!

Ç ı q a r l a r.

O r x a n:

(*yalnız*).

Ah, Teymur, kəlbi-əqur! (*Acı və istehzalı qəhqəhəylə*). Əvət, daima sərxoşların təsəllisi həzyan, aciz və zəiflərin silahı isə söyüş və qarğıdır. (*Yıldırımın getdiyi tərəfə kinli*

və qızğın). Fəqət, ey məğrur və əyyaş sultan! Əmin ol ki, yarın, əvət yarın o qoca qəhrəmanın dəmir pəncəsində bir yılan kibi qıvrılacaqsın. Həm də umulmaz bir məğlubiyyətlə zəbun və pərişan olacaqsın.

Göründüyü kimi, Hüseyn Cavid Orxan obrazı ilə dəhşətli bir sasus hədəfi yaratmışdır. Və onun kimi şeytana Yıldırım Bəyazid gör necə ideal bir inam-dəstək bəsləyir?!

Beşinci pərdənin Ankara ovası... Teymur çadırı... Gündüz. Çadırın önündə qalın gevdəli, gürbüz, yaylı oqlu iki nəfər növbət bəklilərək qonuşurlar.

Birinci növbətçi:

Yahu bütün dünya çarpışıb vuruşmaqdan yoruldu da, şu Topal bir dürlü yorulmaq bilmiyor.

İkinci növbətçi:

Yenə şikayətmi? Nə çabıq usandın, əzizim?!

Birinci növbətçi:

Mısır və Şamda dökdüyümüz qanlar hənuz qurumamış. Şimdi də Anqara qavğası, Anqara bəlası!.. Nə demək? Beş gün rahatlanmaq yoxmu ya?

İkinci növbətçi:

Pəki, Qarabağın çiçəkli ovalarında, Azərbaycanın o cənnət qadar gözəl ruhlu bir guşəsində sürdüyün zəvq və səfalar yetişmədimi?

Birinci növbətçi:

Nə demək! Biri üç ay yaşayışdan zəvq alırsa, altı ay da hər bətməlimi?

İkinci növbətçi:

Şuna baq, müharibə kəndisi də bir zevq deyilmi ya?

Birinci növbətçi:

Bırağ Allahı sevərsin. *(Bir neçə adım aqsayaraq yürür.)*
Şam ətrafında vuruşurkən ayağıma bir ox dəydi də hala aq-
sıyorum, hala gecələr ağrıdan uyuyamıyorum.

İkinci növbətçi:

(gülərək).

Zərər yoq, saf mal sahibinə bənzər. Teymur da aqsadıdır,
sən də... Yalnız aranızda bir fərq var ki, sən qarğasan, o qa-
raquş...

Birinci növbətçi:

(qızğın).

Sus bə, sərsəm hərif!

İkinci növbətçi:

Pək gözəl, o qarğa olsun, sən qaraquş.

Birinci növbətçi:

Xayı, onu da istəməm.

İkinci növbətçi:

Pəki, o halda nə istərsin?

Birinci növbətçi:

Nə istəyəcəyim, baq şu Anqara müharibəsi bənim hiç
xoşuma getmiyor. Nə var, nə yoq, Teymur Yıldırımı yenə-
cəkmiş... Pəki, bənim xeyrim nə olur? Mısırdə, Şamda hiç

olmazsa əlimizə paradan-maldan bir şey keçdi. Burda qalib
gəlirsək. *(Əlini avucuna vuraraq.)* Söylə, baqayım, şu avcu-
ma nə girəcək? Anqaranın quru, boş səhrasını?

İkinci növbətçi:

(istehzalı qəhqəhəylə).

Vay, yəhudi dəllalı, vay! Sən müharibəyə yəğma için-
mi gəldin?

Birinci növbətçi:

Nə demək! Topal ad qazansın da arada bənim canım get-
sin, öyləmi?

İkinci növbətçi:

Sus, artıq yetişir; şu sözlər bir türkə yaraşmadığı kibi, bir
əskərə hiç yaraşmaz.

Birinci növbətçi:

Nə demək? Sanki əskər insan deyilmi ya? *(Sinirli).* Əvət,
nə demək! Ölüb-öldürən biz, gülüb-əylənən onlar! Çarpı-
şıb-vuruşan biz, ad-san qazanan onlar! Ac-çıplaq qalan biz,
zevqü səfayə dalan yenə onlar!

İkinci növbətçi:

(gülərək).

Yahu, sayıqlıyormusun, onlar kimdir, əcəba?

Birinci növbətçi:

Onlar, iştə saraylarda keyf sürən azğın padşahlar, dəli
xaqanlar... Sərvət və səadət içində gülümsəyən qurnaz və-
zirlər, yaramaz vəkillər... Eysü nuş ilə vəqt keçirən hoppa
şahzadələr, çılğın dərəbəylər...

İ k i n c i n ö v b ə t ç i :

(məğrur qəhqəhəylə).

Anlaşıldı, əvət anlaşıldı. Bu düşüncələr həp qorqaqlıqdan iləri gəlir. *(Əlilə onun omuzuna vuraraq.)* Bana baq, hiç mərəq etmə, bu gün-yarın Yıldırım basılır, yenə Səmərqəndə dönəriz.

B i r i n c i n ö v b ə t ç i :

Xayır, bu qavğadan gözüm hiç su içmiyor. Yıldırımı pək qəhrəman diyorlar.

İ k i n c i n ö v b ə t ç i :

Əcəba, onun nəsi qəhrəman imiş?

B i r i n c i n ö v b ə t ç i :

Nə demək! İştə qaç gündür yüz-yüzə duruyoruz. Hərif müharibəyi biraqıb da şikara çıqmış. Pəki, bundan nə çıxar? Demək o qadar məğrur ki, bizi saymaq belə istəmiyor.

İ k i n c i n ö v b ə t ç i :

Zərər yoq, o bizi saymazsa biz onu sayarız. *(Boru səsi eşidilir.)* İştə Əmir gəlir. *(Baqar, heyrətlə.)* O nə? Sanki yüz-gözündən atəş saçılıyor.

Əlbəttə, istər fərd hakda, hər hansı bir ailə hakda, istər də hər hansı bir məmləkətin başçısı və ətrafındakılar hakda ən doğru söhbətlər xalqın şifahi dilində-söhbətlərində öz əksini tapır. Topal Teymur əsgərlərinin dolğun “qeybə masası”nı yaratmaqla Hüseyn Cavid əsil həqiqəti önə çəkmişdir. Tarix boyu qanlı xaqanlar, sultanlar, padişahlar və krallar tərəfindən qərəzli

zəpt olunan torpaqlarda yalnız vuruşan, məhv olan əsgərlərdir. Komandirlər azlıq təşkil edər, baş sərgərdələr isə toxunulmaz qalar. Və Topal Teymurun müharibəyə məxsus qiyafətdə gəlişi... Divanbəyi, şair Kirmani və Aqbuğa onu izlər.

T e y m u r :

(son dərəcə kinli və qızğın bir ahənglə).

Teymur - kəlbi-əqur! Teymur - kəlbi-əqur! Öyləmi, ah, öyləmi?

Ş a i r :

Ehtimal sərxoş imiş. Yoqsa qoca bir sultanın ağzından öylə söz çıqmaz.

D i v a n b ə y i :

Əvət, ehtimal ki, sərsəm və xasta imiş, yoqsa şu hədyan əqli başında olan bir zata yaraşmaz.

T e y m u r :

(çılğın).

Əvət, ehtimal ki! Ehtimal ki?! Lakin bana da Turğay oğlu Teymur derlər. Onu sərxoşluqdan ayılmaq, sayğısız qafasını uslandırmaq pək qolay... Ah, Yıldırım, Yıldırım! Nə qadar dəhşətli olsan, Hindistanda avladığım qaplanlardan müdhiş deyilsin.

Ş a i r :

(ətrafa).

Əvət, qaplan yırtıcıların ən vəhşisidir, fəqət qaplanları parçalayacaq daha böyük vəhşilər var ki, o da insanlardır.

Mən R.Bahar Sonam bir hərbi-tarixi araşdırmaçı yazıçı kimi, Hüseyn Cavidin Şair Kırmani obrazının məftunuyam. Böyük Cavid bu obrazın dili ilə bütün bəşərin-insan xislətinin psixologiyasını ovucu içinə almışdır:

“Əvət, qaplan yurtcuların ən vəhşisidir, fəqət qaplanları parçalayacaq daha böyük vəhşilər var ki, o da insanlardır.”

T e y m u r:

Qaraqoyunlu əşirəti Isfahan civarında bizə şəbxun yaptılar, əskərlərimdən üç bin kişi öldürdülər. Kəllələrdən qüllələr yapdırdım. Zərər yox, bir az sonra Yıldırım da bəni tənir. *(Pək kinli və sinirli).*

Ah, kəlbi-əqur! Kəlbi-əqur! Nə həzyan... nə cəsarət!..

Ş a i r:

Əfsus ki, cəsurların həzyanı, həzyançıların cəsarəti qadard gülünc və mə'nasızdır.

T e y m u r:

O həzyanlar hiç... hərifdəki azgınlığa baq ki, şimdi də bəni saymıyor, hər bə girişəcəyinə şikarə çıxıyor.

A q b u ğ a:

(istehzalı təbəssümlə).

Əvət, gerçəkdən pək sayğısız... pək məğrur...

Ş a i r:

Fəqət məğrurlar pək çabuq sərnigun olur.

S o b u t a y sür'ətli adımlarla gəlir, əyilir.

T e y m u r:

Nə var, Sobutay?

S o b u t a y:

Böyük xaqanın əmrilə ava çıxan on beş min nəfər Yıldırım əskəri bizimkilər tərəfindən ortaya alınmış və bir saldı rışda həpsi əzilib dağılmış.

T e y m u r:

Yıldırımından nə xəbər?

S o b u t a y:

Yalnız Yıldırım qəhrəmanca bir çevikliklə aradan çıqmış və beş-on nəfər məiyyətilə qaçıb qurtulmuş.

T e y m u r:

Bən qəhrəmanları pək sevərim.

S o b u t a y:

Bir də Yıldırım şikarda ikən su yollarını da kəsdik, təbii ordu susuz qalınca daha çabuq təslim olur.

T e y m u r:

Pək gözəl tədbir :

Bunu kim düşündü?

S o b u t a y:

(Aqbuğayı göstərir).

Böyük sərdar Aqbuğa.

T e y m u r:

Zatən hər bə zamanı hiylə də müvəffəqiyyət vasitələrindən biridir.

Şair:*(ətrafa).*

Bən yalnız Kərbəladakı ərəb Şimirini tanırdım, məgərsə türkdən də Şimir çıxarmış!

Teymur:

Aqbuğa! Daha durmaq lazım deyil, ordu hücumu keçməli. Saqın Yıldırımı yaralamasınlar. Ona söyləyəcək sözlərim var. Yigid Sobutay! Sən də qafil olma! Hər kim onu diri yaqalarsa, kəndisini böyük mükafat bəklıyor.

Aqbuğa:

Xətti-hərəkətimiz nə yolda olacaq?

Teymur:

Onların sağ cinahı açıqdır. İştə oradan bizim sol cinah mərkəzi əhatə etməli. Onların sol cinahı isə pək zəif. Əminəm ki, bizə qarşı duramayıb çabuq pozulur. Haydı, arslanım! Cəsarət və mətanət!.. Aqbuğa və Sobutay əskərcə təmənna edər, sür'ətli adımlarla gedərlər.

Şair:*(ətrafa).*

Qardaş qardaş qanı içiyor. İştə siyasət və rəyasət bəlası!

Teymur:

Orxan gəlmədi, bu bəni pək düşündürüyor. Hər halda o, bu gün bizim tərəfə keçməliydi.

Divanbəyi:

Kim bilir, bəlkə keçmiş də bizimkilər tərəfindən yaqalanmış...

Teymur:

Hər tərəfə buyruq ver, ona ilişməsinlər. *(Şair Kirmaniyə).* Gəl, baqalım, şair! Sən də bir tərəfdə seyr et, müharibəyi yaqından tamaşa etmənin zevqi daha başqadır. *(Gedərlər.)*

Şair Kirmaninin “Qardaş qardaşın qanını içir: Siyasət və rəyasət savaşında.”

Əlbəttə, bu psixoloji bəla nəinki türk-müsəlman ələminə, hətta ümumilikdə qərbə də şamil edilir. Tarixi gerçəklər o qədər mükəmməl və təəssüfedicidir ki, insan baş verən həqiqi olayları etiraf etmək də belə vahimə keçirməkdən çəkinir. Lakin, sözləti mənə, yaxud hadisələri başqa bir məkana köçürməklə yazmağı münasib sanır. Əlbəttə, arifin qanması... mümkün!

Mən, Hüseyn Cavid böyüklüyünü bu hədəfdə görürəm ki, o, yazıb! Diqqətini çəkən və yandıran hər bir “yaramazlıqlar...”ı, bütün gözəlliklərin əzildiyini görüb heyfslənərək, başqa məkana köçürməklə yazıb. Bu, heyrətamiz cəsarət deməkdir! Yazmasaydı...

...Kənardan eşidilən gürültü, çarpışma səsi azalır. Teymur, Divanbəyi, Şair Kirmani və Orxan gəlirlər.

Teymur:

Söylə, Orxan, nə yaptın?

Orxan:

Bənim ilk yapdığım böyük bir qəbahətdir.

Teymur:

Hanki qəbahət?

O r x a n:

Olqayı Türküstandan qaçırdım, ona görə boynum vurulmalıdır.

T e y m u r:

Onu sonra mühakimə edəriz. Bana Yıldırımın, Yıldırım ordusundan xəbər ver!

O r x a n:

Bursadakı işlər mə'lum. Hər ay xəbər yazıb göndərmişəm. Son həftələrdə isə Anadoludakı bəylərə gözəl rüt-bələr və'd etdim, həpsini tərəfimizə keçirdim. Oradakı tatar və türkmənlərin başçılarını çağırdım, məhəbbətlərini qazandım. Bütün Anadolu əskəri bizim tərəfdə, şimdicə təslim olurlar. Yalnız Rumeli sancak bəyləri, yeniçərilər və serb əskərləri Yıldırım itaətində. Fəqət, orduda pozuqluq olunca, onlar da bir şey yapamazlar, çabuc şaşırırlar.

... Ətrafda gurultu və çarpışma səsləri yüksəlir.

Teymur:

(Divan bəyiyə.)

Baq gör nə var?

D i v a n b ə y i:

(yola baqar).

İştə, Sobutay gəlir.

S o b u t a y:

(gəlir, əyilir).

Böyük xaqana müjdələr.

T e y m u r:

Nə olmuş?

S o b u t a y:

Yıldırım ordusu bozuldu.

T e y m u r:

Nasıl? Ətraflı söylə!

S o b u t a y:

Onların sol cinahı az bir zaman bizə qarşı dura bildi. Sonra birdən-birə şaşırıb dağıldı. Şahzadə Məhəmməd də kəndi ehtiyat firqəsilə Amasya yolunu tutmuş.

T e y m u r:

Yıldırım kəndisi nə halda?

S o b u t a y:

Onu hiç sormayınız! Yıldırım gerçəkdən böyük qəhrəman. Hər kəsdən ziyadə çarpışıb vuruşdu. Ətrafındakı sipahilər və yeniçərilər də son dərəcə yigit... Bununla bərabər həpsi əsir. Həpsi təslimə məcbur oldu.

T e y m u r:

(Divan bəyiyə.)

Əmr et, qaçanları qovmasınlar. Saqın, Yıldırımın bir şey olmasın. Həm də ehtiramda qüsur edilməsin.

D i v a n b ə y i:

İtaət, xaqanı. *(Sobutayla bərabər gedər).*

Ş a i r:

(ətrafa).

Qəhrəmanlardakı fəzilət dəhşətləri qadar böyükdür.

Teymur:

(volta vurur, qızğın və sinirli).

Kəlbi-əqur!.. Kəlbiəqur! Nə böyük cəsarət! Ah, məğrur!.. İdraksız! Teymurun təhəmmül və nəzakəti sənin kibi çoqlarını aldatmış. Lakin atəşli bir toqat həpsini sərxoşluqdan ayıltmış. *(Çılğın)*. Yıldırım, ah, Yıldırım! Kəndini dev aynasında görüb də şımardın. Fəqət düşünmədin ki, sirkə nə qadar tünd olursa, qabı daha çabuq çatlar.

Şair:

Əcəba böyük xaqanın bir-iki sözlə əsəbiləşməsi tuhaf deyilmi?

Teymur:

İki sözmü? İki sözmü? Ah, şu həzyan zəhərli bir oq kibi rə'yada da beynimi dəliyor. Kəlbi-əqur! Kəlbi-əqur! Ah, nə sayğısızlıq! Xayır, böyük nəhrləri yataqlarından çıxaran, sarsılmaz və keçilməz dağları yaran Teymur hər acıyı unudur da, fəqət şu iki sözü əsla! Əsla!

Şair:

Hər-halda Yıldırım sənin can qardaşın, qan qardaşındır.

Teymur:

Əfsus ki, qardaş yarası daha acı, daha qorqunc olur.

Sobutay:

(gəlir, əyilir).

Yıldırım hüzurunuza gəlir.

Teymur:

Buyursunlar.

Yıldırım iki nəfər Teymur əskəriylə gəlir. Aqbuğa ilə Divanbəyi də bərabər bulunur.

Divanbəyi:

İştə, Osmanlı sultanı Yıldırım Bayazid!

Aqbuğa:

Yalnız sultan deyil, həm də cəsur bir komandan!

Teymur:

(yer göstərir, təvazölə).

Buyurun, şevkətli Sultanım!

Tanrı qulu Teymurdan daima ikram və ehtiram görəcəksiniz. Yorğunsunuz, rica edərim oturun. *(Oturmaz, Teymur ona cibindən bir kağız çıxarıb verir)*. Lütfən şu məktubu oqurmusunuz?

Yıldırım:

(məktubu alır, aşırı dərəcədə gözlərinə yaqlaşdırır və Teymura iadə edər).

Zatən yazıldığı zaman oqunmuş.

Teymur:

İştə, bən şu məktubdakı sözlərinizi unuttum və sizi əfv etdim. Yalnız əfv etmək deyil, hətta məhəbbətinizi də qazanmaq istərim. Əvət, məhəbbətinizi də qazanmaq istərim. *(Mə'nalı və məğrur bir tevr ilə şair Kirmaniyə baqar)*. Əcəba, buna şair nə söylər?

Ş a i r:

(səmimi və coşqun bir ahənglə).

Məhəbbət! Məhəbbət!.. Əvət, bütün bəşəriyyəti xilas edəcək yalnız məhəbbətdir. Məhəbbətlə çırpınan bir çoban qəlbi, kin və ədavət püskürən bir sultan qafasından daha şərəflidir. Əgər dünyanın şanlı çarpışmaları, qanlı vuruşmaları nəticədə bir məhəbbət, fəvqəlbəşər bir məhəbbət doğurmayacaqsansa... bütün həyata, bütün kainata nifrətlər olsun.

T e y m u r:

Əcəba, məğrur Yıldırım nə düşünüyor?

Y ı l d ı r ı m:

Düşünəcək bir şey yox. Əvət, sən qalibsin. Lakin bu qələbə türk əqvamını deyil, yalnız fürsət bəkləyən qonşu hökumətləri məmnun etdi. *(Acı bir köküs keçirdikdən sonra, çox müttəəssir və şiddətli).* Ah, daha doğrusu, İslam aləmini başsız qoydu.

T e y m u r:

(iki-üç adım aqşayaraq Yıldırıma doğru yürür, məğrur və gur bir səslə).

Hiç mərağ etmə, xaqanım! Sən kor bir abdal, bən də dəli bir total! Əgər dünyanın zərrə qadar dəyəri olsaydı, yığın-yığın insanlara, ucu-bucağı yox məmləkətlərə... sənin kibi bir kor, bənim kimi bir total müsəllət olmazdı.

Təbii ki, hər hansı bir yazıçı müraciət etdiyi mövzunu elə-belə yazıçılıq adına yükləmək üçün yazmır. Hüseyn Cavid beş pərdədən ibarət olan Topal Teymur dramını yaratmaqla nə demək istəmiş sualını əsas götürdükdə, onun, yaşadığı dövrün ziddiyyətli tarixi olaylarına birbaşa olmasa da, dolayı yolla daxil olması, ruh-əqidəsi fəvqündə, əlbəttə Azərbaycan və turançılıq ideyalarının müqəddəs və toxunulmazlığı olmuşdur. Çünki, Hüseyn Cavid bütün daxili və cismani yanğısı ilə Azərbaycanın səsi və gələcəyini danışanı idi. O, dövrün ictimai-siyasi masasının və ədəbi çalxantılarının tədriclə silkələnən “yeraltı təkənləri...”nı görür, hiss edir və öz təfəkkürüncə analizdən keçirərək ortaq məxrəcə yönəltməyi bacarırdı. Və bilirdi ki, bir gün onun da “qapısı döyüləcək.” Və böyük mütəfəkkir Hüseyn Rəsizadənin sevgi etirafı da, hədəfi qamçılamağı da şahənədir:

Məhəbbət! Məhəbbət!.. Bəli, bütün bəşəriyyəti xilas edəcək qüvvə yalnız məhəbbətdir. Məhəbbətlə çırpınan bir çoban qəlbi, kin və ədavət püskürən bir sultan başından daha şərəflidir. Əgər dünyanın şanlı çarpışmaları, qanlı vuruşmaları nəticədə bir məhəbbət, fəvqəlbəşər bir məhəbbət doğurmayacaqsansa... bütün həyata, bütün kainata nifrətlər olsun!

ARBS. 23.05.17.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası

TARİXİ ARAŞDIRMALAR

ARBS

Tarixi Araşdırmalar

Hüseyn Cavid: Yazmasaydım...

Bakı, 2018

**«Elm və təhsil» nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ**

Dizayn: Zahid Məmmədov
Kompüter tərtibatçısı: Şamil Qurbanov
Korrektor: Sevda Məmmədova

Çapa imzalanmış **14.08.2018**.
Şərti çap vərəqi **16**. Sifariş № **188**.
Kağız formatı **60x84 1/16**. Tiraj **1000**.

*Kitab "Sağlam production MMC" -nin sifarişi ilə
«Elm və təhsil» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsinin mətbəəsində
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.*

E-mail: nurlan1959@gmail.com

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.